

30429

Porto opłacone ryczałtem.

Ціна цього числа 2 зол.

ПОСТУП

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

ЗМІСТ

Степан Семчук: Місто — Едмон
Ростан: Самарянка (докінчення) —
Р. Г. Бензен: Усміхнений Сторож —
Н. Павлюк: Форма і зміст у мистецтві —
В. Михайленко: Два ясні проміні серед темної ночі —
Дж. К. Честертен: Про важність ортодоксії —
П. Ш.: Нова легенда (дванадцять років
ковини акту 29. цвітня 1918. р.).
Бібліографія — Звіdomлення—
Оголошення.

ЦВІТЕНЬ — ТРАВЕНЬ

Місто

МОТТО: Lounger is not in your heart,
Weakness is not in your word,
Weariness is not in your brow.

Matthew Arnold: Rugby Chapel.

Люди з хлопської верстви, що власноручно роблять хліборобську роботу на своїм власнім ґрунті, можуть стати великою фізичною силою в національній боротьбі — але тільки тоді, коли їх залізними кліщами обійме і поведе елемент мійський.

В. Будзиновський: Гили діди на мурки.

I.

(Реалізм)

Дімки і хмародери стулені тісно
курять вечірний ладан аж до хмар,
шибки двозначно мигтють в темряві,
За ними розкіш, чар і пар.
Тануть шляхами випари тіла,
рвуться на груди бажаннями втіх,
ніздрі розкриті, очі спянілі —
ніздрі і очі ошалілий гріх.
Несуться пудри, піжмо, насіння.
Лазні, каварні в сумерках віч.
Жінки чепурні, груди напняті,
пахощі, розкіш божевільних стріч.
Віжить зі шумом осталений потвір,
скрегочуть рельси, термосить дзвінок.
Ліхтарні тіни спускають по стінах.
Тайтється розкіш на хижачький скок.
На боці спокійно, окремо від дуру
видніють очерком кольони святинь.
Видніють суворі прибіжищем серцю.
— Душе моя! Серце

тудою полинь!

II.

(Містика)

У святині мрійно,
захисно спокійно,
лине тихий півсмерк від дверей до нав.
Лямпочка горою

жевріє в спокою,
жевріє про жертву, що Христос віддав.

Луки погубились,
відбігли, ізлились
в таємних, незвісних верхах.
Щось серце хвилює,
вогняно колує,
підходить на тихих стопах.
То велич, то мрія,
то сила, надія,
то віра бадьора одна
заховані у храмі
всесвітнім сезамі
оживлюють душу що дня.
Хлюпоче, лискоче,
піниться, шипоче
з навіяних вулиць бруд, біль.
Ненависть розбила,
серця порізнила —
а гоїть їх милість неділь.

І все ції руки,
і все ції звуки
несуться з ясних вівтарів.
Христос понад нами,
Христос над світами,
Христос наш незрівняний спів.
Се віримо твердо,
несхитно, уперто:
Минеться визиск, рабство людства.
Підемо братами
одними шляхами
назустріч Бога Христа.

III.

(Позитивізм)

Вітер завиває на заулках улиць,
голосом лютим чогось там хоче;
гуде поміж дроти, вісти збирає,
кидає в двері, в шибках мигоче.
Стоять похилені, згорблені, хмурі.
Руки в кишених, кишені пусті.
Стільки лискоче краму в крамницях —
іхні одіння подерті, брудні.
Валками котяться скорі мотори,
тяжко по рельсах сунуть трамваї,
в мягоньких автах пальці рожеві
вказують з глумом на купи зграї.
Зграя нічого досі не каже.
Голодна, спухла стала під мур.
Вона промовить вибухом грому.
Пальці рожеві — буде вам дур!

IV.

(Intermezzo)

Курява зникла, небо потухло.
Хмелистим випаром нічка п'яніє.
Заулком чорно. Ясно ліхтарні.
Світлом яскравим місто зоріє.
Нависли темні, похмурі брови,
вулиця моргає, жмурить, хихоче.
Філею іскри падають з дрівки,
прірва над всіми засуд скрегоче.
Струмком крізь прірву нужда філює.
Реклями гаснуть світлом непевним.
Нужда тілесна, гореч душевна.
Прірва під нами сумлінням дневним.

V.

(Динамізм)

Але промовте слово,
слово бадьоре, сильне!
Озвється місто стоноге,
місто повстане збірне!
Зажмурять вікна барери,
вози заступлять бетон.
Заулки сипнуть сотнями;
окопів, скільки вікон!
Тисячі підуть на муки,
тисячі ляжуть на сон,
ділом, учинком геройським
розібють сотні запон.
Ніщо не страшне бо для міста,

віра сильніша від куль!
Сила, відвага безмірна —
танки, гармати це нуль!
Захватні руки наперед,
в руках застромлений ніж.
Серце бурею волі
здобуде граніти і спіж.
Серце зі зором бундючим
 кине охоту на зрив.
Місто спалахне по межі
до тихих, селянських нив.
Кине до неба ракету:
Встаньте! Вже світить зоря!
То світло присне над нами.
Різдво! Пора! Пора!!!

VI.

(Контрасти)

Ідуть мудреці, несуть дарунки
від Сяну, Десни і Дону.
Співи співають ангели чисті
про гостру терневу корону.
Високо приском огнистим грає
зоря на вольну Україну.
Ясла різдвяні місто ставляє
з селянами на переміну.

VII.

(Outside)

З коминів випари диму
плахтою темною чорнять обвід,
лягають в горлі, груди термосять
кашлем захриплим сухіт.
Свистять глумливо машини сталеві,
комини чорно вкоряють синь.
Машини й комини газами дишуть,
сопуть задихані: Працой і гинь!
Часом попаде заблукана іскра
кудись далеко в зісохлий сад.
Попаде з комина чорного, грузького
іскра самотна в червоний лад.
То загориться, спалахкотіє
місто садами під свист сирен.
Тоді кашельнуть кріси і бомби
(схилиться клен).
Побліднуть горді красноармейці —
(зчорніє білий орел)
Комісарам заграє герці
контрреволюціонер!

VIII.

(Скептицизм)

У серці пожежа.

Кальварія лиш мріє.

Вже стація тринадцята.

Темно. Темніє.

Хрест давить до долу,
до грані життя.

На сцені розплескані долоні.

Юрба.

Насміхом в очі, глумом в лице.

(Бичує день за все)

Бичує ніч тернево,

стошнево, лячно, вогнево —

бичує нас

злоба!

Знесилені, збиті годі піднятися,
годі піднести рамен.

Хрест нам тяжіє пругою олова,
серце під тиском бремен.

Ноги схоптані глумом, невірством,
думки розжарені в грань.

Шлях загубили — нагі, без сили
ідемо в безвість, навмань.

Щастя що було, жило, квиліло,
(Чули недавно той плач)

нині вже роззвуки танцю розбили
весільний чистий колач.

Нині у підскоках Ладю й Марена.

Див на рогах двох шляхів,

в середині міста карти кидає,

душі купує

(Вінніпег, Київ і Львів).

IX.

(Песимізм)

Хочете пісні нової?

Сказати щиро, як вміти —

бо місто хоче шаліти,

роздерту душу розволочити.

Одерту з чести, стиду, сумління
кинути нагу на слизь каміння.

А що в ній чисте, що ще не вмерло

місто бажає здерти,

стоптати, стерти —

душу людську убити і

гнити,

без опору гнити.

Горяч стискає горло залізом,

віддиху в грудях бракує.

Вежами струнко, дзвонами рано

церква ще совість рятує.

Місто червоним насиллям

убило душу, як Каїн.

Каїн заплаче залізно,

тепер він регоче ще слізю

(Троцький, Ленін і Сталін).

Ще чад кордонами тухне,

ще Авель вмирає сто раз.

Як довго будемо глядіти

на вакханалії зараз?!

Як довго ще зможем терпіти

прибиті, тоскно сумні —

і не згоріти, не стліти,

не впасти, не заніміти

в борні?

Христос надходить на скруті.

Електрика ніч відмінняє.

Місто засипане сяйвом

Христос благословляє.

X.

(Оптимізм)

А чей він прийде напевно

Прекрасний розплати день!

Займеться вихром вся Україна.

Витнем тиранів у пень!

І знов засяють гордо у сонці

золоті бані церков,

і знов задзвонять утренью ранком,

злочуть стяги на зов.

Підуть походом тисячі люду,

Лавра розквітне як мак.

Софійські дзвони заграють.

Оттак

настане

третій день,

воскресення.

Камінь поганства ангел усуне.

Кати червоні згинуть як віск.

Як дим, як порох зникнуть,

пропадуть —

туне, маротно звіє їх сила.

А гимном стане:

Правда воскресла і побідила!

Самарянка.

ТРИ КАРТИНИ З ЄВАНГЕЛІЯ

в перекладі

В. ГЕРАСИМОВИЧА.

(Докінчення).

IV.

ТІ САМІ, ЦЕНТУРІОН, ВОЯКИ.

Центуріон:

Що чую я? Що тут таке? Цеж явний бунт!
Гей, розійтись! Гей, про якого це ви тут царя?

Що це за жінка? Гей, звязать її!
Фотина (якій путають руки).
Пропало все!... Вони були готові.
За мною йти!...

Центуріон:

Чи чули мій приказ?
Які тут збори? Вдруге кажу розійтись!
(до купців):

А ви беріться за своє діло.

(до Фотини):

А тиже що? Берешся бунтувати,
Ти проти кесаря підцьковуеш народ,
Може й податків скажеш не платити?
Про що йшла річ?

Фотина:

Та я...

Центуріон: Мотузям, цупко!

Фотина:

Я говорила їм про милосердя,
Про добрість та і про любов.

Центуріон:

Відтак?

1-й з юрби: Вже все.

2-й з юрби: І більше про ніщо.

Священик:

Вона їм говорила про Месію
Юрба (ремствує): О!...

Центуріон:

Он як! Це донос твій на неї?
Прегарно. — Рим подякує тобі за це.
(до вояків з реготом):

Вона їм певне обіцяла тутки
Месію — местника — царя, який
Віддасть Жидам здобутий Рим.

Пилат її за це не похвалить.

Ходім, ходім!

Фотина (на бік):

Тепер пропало все.

Священик (до центуріона):

Щоби їй краще бунт удався,
Чи знаєш, що вона тут говорила:
Що бачилась десь тут з Христом.
Навіжена! А може знатиб ти хотів,
Хто видався її Христом? Якийсь
Сторонський волокита-бунтівник
Із Назарета...

Центуріон: А, із Назарета!

Так від цього бо й зачинай!

(до вояків):

Ви тямте, це той навіжений
Із Галилеї, про якого кажуть,
Що прокажених він лічити вмів.
Де він живе, ми добре знаємо.

Священик:

І є приказ придержати його?

Центуріон:

Ах, йошує, чи пак Ісус йому?

Священик:

Це він.

Центуріон:

Так, так, Ісусом звуть його. Ну, ну...

Так, що це я?... Та це дурниця.

Він же зівсім нам нешкідливий.

(до вояків):

Пусте!... Тут про Ісуса тільки річ іде.
Мотузя з жінки геть!

Фотина (її розпутують):

Ах, небо!

Центуріон:

Якось недавно, там, в Єрусалимі
Призначено мене та наглядать за храмом,
Тай із височини своєї стійки
Побачив я, як йшов отой Ісус,
В одязі білому, ну і подумав я собі
Це мабуть проповідник. А за ним ішло
Дванацятьох у темних одежинах.
Вони дійшли ось так до крамиків у храмі,
Де то побожні, чесні Жидове
Понаставляли скрізь міняльні столи.
(До речі: в них терези все не певні.)
І в давнім храмі тім, де то Жиди
Усе, що вдається, лиш торгують-про-
дають.

Оливу, сіль і дріб і мясо і мотуззя.
Я запримітив, бачте, як цей ось чоловік
В одязі білому мотуззя в руки взяв
Та як візьме періщить всіх тих крама-
рів.....

Годованіж купці, неначе стадо диких
Ослів розлетілось з ляку на всі боки.
Народ кричав, пищав. Це було прецікаво.
Здорово реготались ми із них, Римляне.
Імперії він нашій, римській цілком не-
шкідливий.

Торгів, що правда, в храмі не велить ро-
бити
За те податки кесареві радить він пла-
тити
Й данини й драчі всякі, признані зако-
ном.

Священик:

А тиж не чув її балачки...

Центуріон:

Бачиш,

І не цікавий слухать.

Священик: Ти б послухав.

Центуріон:

Мене важніці справи ждуть.

Священик: Які?

Центуріон:

Читатиму в садку любимого поета
Й глядітиму, як різьблений листок пля-
тана

Голубим відтінком значитиме
Дзвінкий, чудовий, мільодійний вірш.

Священик: Та бо...

Центуріон:

І прошу полишить мене!

(до юрби):

Пророка цього слухать можете
Він нешкідливий....

(до вояка, що з ним іде):

Тямиш: стрункий тесля,
Волосся довге, русе, кучеряве...
Не зворохобить світа він. — Ходім!
(Центуріон і вояки відходять).

V.

ТІ САМІ БЕЗ ЦЕНТУРІОНА Й БЕЗ
ВОЯКІВ.

Фотина:

Тепер мерщій усі до Нього!

(Чути нарікання в юрбі).

1-й з юрби:

Ні!

Фотина: Що?

2-й з юрби:

Як кесарю підлизується Він,
Мені не цар!

3-й з юрби: Он як Давидів син
Освобожать від гніту, нас береться

4-й з юрби:

Ба і податки радить Він платить.

5-й з юрби: Й Тиберія визнає!...

Фотина: О, Боже!

Боже! Ти вислухай нещасних цих!
Здавалось може вам, що я верзу про цар-
ство

Земських царів? Подумайте, кмітуйте,
Що вам відкрить Його хотіло слово.
Гей, Самаряне! Царство є одно!

Його від вас у віки не відберуть.

Чи не однаково, хто вас гнетє,

Який хижак на вас у темряві пантрує,

Чи той лукавий, хитрий лис Юдеї.

Чи римський лютий ненажера вовк?

Чи не однаково, хто ваш дочасний цар?

Йому з погордою ви віддавайте все,
Що тільки на землі до нього тут нале-
жить.

З юрби:

Та про якеж ти царство нам городиш?

1-й з юрби: І деж те царство?

Фотина: Де? Не в цьому світі!..

Не цар а Бог тим царством порядкує

2-й з юрби:

Та деж бо нам побачить тєє царство?

Фотина:

Спершу в собі, відтак на небесах!

Голоси: В собі?

Фотина:

В собі! Вже кільчитьєся насіння
І дерево досягне гнеть аж до небес.
Вам тільки б забажать. От, дрібочку хо-
тіння.

Пора, щоби у вас одчаю дух ізчез.
Вам лиш любови треба й віри
Тай щастя вам відслонитьєся без міри.
Вже недалекий просвітління час
Для всіх, для всіх царство гнеть уже
прийде.

(Перебігає від одного до дру-
гого.)

Камінярі, воно прийде й до вас,
Відради промінь в рудню занесе.
І ти з любовію будеш стругать-тєсать
Різбарю Херувимів ніжну, сть,

Незадро в ткань чужої одежини
 Вплітатимеш ти нитку золоту
 Й таємної надії угледиш ману
 Крізь усмішку щасливої людини.
 І ти, що наміряєш за варстат іти
 І оброблять візьмешся кедр чи кипарис
 Сподійся з благословення небес
 Під муром квіточку синенькую знайти.
 Ти радий глину будеш поливати,
 Ти з пісню на устах кошілку, виплітати..
 Цей бджіл охоче доглядатиме
 Й ніяка праця прикра не буде.

Священик:

Та тее царство лиш плоха надія!

Всі:

Ходім туди! Христос! Хто знає? Царство!
 Ходім і гуслі візьмемо з собою,
 Заводьмо пісню! Так, так, так, псалом!

Купець:

А я із простої цікавості іду!

Фотина: Проте ходи!

Азрієль: А я піду із скуки,

Щоби розрухатись, піду. Та без надії.

Фотина: Та мимо цього йди!

Парубок: А я піду

Заманений твоєю красою:

Люблю тебе!

Фотина: Та все таки ходи!

Мені однаково, хоч всі ходять зі мною

І оливкових, свіжих галузок нарвіть.

Я не маю вас йти та за собою

Лиш на мій поклик там туди спішіть!

Священик:

Піду і я. Хто зна? Все може бути.

Бо як новий Він храм поставить,

Мене первосвящеником він певно там

Наставить.

Фотина:

Всі за мною, нумо, заспіваймо

У честь Його величній наш псалом!

Всі (в захваті повторяють за

Фотиною)

„На цвяхованій золотом лірі,

На кимвалах та гусях славте Його,

Величайте небес торжество.

Та іще на дзвенячій псалтирі

Оспівуйте Його!“

Фотина (виходить за браму,

юрба за нею, чути чим раз у

більшій віддалі).

В честь святої Його слави й потуги

Хай радіють гаї і яруги,

Хай радіє земля

І моря і поля

Й безберезній води —

Хай радіє земля і народи!“

Завіса.

ТРЕТЯ КАРТИНА.

I.

ІСУС, УЧЕНИКИ.

СПАСИТЕЛЬ СВИТА.

(Знов кирниця Якова. Ісус сидить на краю кирниці. Сонце наближується до заходу, небо жовто-рожеве. — Ученики несподалік Учителя кінчать плохенький обід, зложений з харчів, які їм удалося купити. Одні сидять, дру-гі лежать на землі довкола невеличкого огнища. Огонь вже потахає й сивий димок зноситься прямо в гору. Шепочуть між собою, час-до-часу позирають нишком на Ісуса. Всі, видко, недоволені. Ісус глибоко задуманий).

Петро (тихо з обуренням):
 З такою жінкою.

Андрій (так само): Він говорив
 Яків (так само):

Він з нею розмовляв.

Петро: І я, бач, не гадаю

За те ганить Його та инколи

Буває вельми Він необережним

Андрій:

Й чому це постить Він, коли

Ось другії їдять?...

Петро: Щоб здивувати нас.

Ісус: Ні, Петре, не тому.

Іван: Він чує нас

Петро: За голосно я говорив

Вартоломей: Чому

Він постить бо?

Петро: Тому, щоби нам доказать,

Що Він без страви, бачте, може жити.

Ісус: Є в Мене страва, але ви її

Не знаєте...

Петро: Еге, чи не приніс

Йому хто потайки сюди обідать?

Іван:

А може Ангелів небесних збір

Невидимо Учителеві служити?

Ісус: Волю

Того, що туту Мене послав, сповнять
Й робить Його роботу — це моя їжа.

Петро (ще тихіше ремствує):

Ет, справді, щоб оцю сповняти волю
Ми вибрали такий-такий важенький
шлях.

Іван:

Гей, коби нам дійти до Галилеї...

Петро:

Вже краще булоб нам іти долиною
Сарону..

Вартоломей:

Чи йорданським суходолом.

Андрій

Ах, ця Самарія... Земля забута Богом...
Ух, хліб, як камінь!..

(Кидає від себе геть шматок
хліба).

Петро: О, проклятий город!

І требаж нам було іти до цих миршавих
Невигласків самарських, злобних, нена-
висних;

Ісус:

А я до них прийшов і вибрав їх зі світа
За те, що їх бідняг зненавидів весь світ.

Іван: Тсс, тихше!

Яків:

Ці гадки — це похибка чимала.
Він доведе до цього, що ще усіх тут нас
Колись поубивають ізза Нього.

Іван:

Та Він бо й сам себе не береже.

Петро:

Тай до чого це все? Й чого це Він ще жде?
Тай і чого розсівся тутки при кирниці?
Кому тут проповідуватиме?

Овва, одну-одніську жінку тутки здибав.
Я, бачте не ганю Його ніколи,
Та мабуть навіть і в цій Самарії
Якихсь прихильників гідніших можнаби
знайти.

Яків:

Бо годиться лиш чистим слово правди
сіять.

Петро: Та ось... повія!

Яків: Якщоби вона

Посмілаб тільки словечко до них сказати
Ї закидалиб камінням у цю мить.

Петро:

Якщоби я бажав добитися ось тут
Якоїсь перемоги, я б робив инакше.

Яків: Ну?

Петро:

Рсюди би розвідав тай пішов відтак
До богачів-мінйялів тай до старшини
І до священника заглянув би у храм.
Бож треба йти до цих, в кого вага і сила,
Тож і почав би, кажу, від людей знатних
Та постарався би схилити їх до себе.
Андрій (перечить рухом го-
лови).

Так, так, ось з жінкою онтою розмовляти
Зівсім це бозпотрібно.

Петро:

Певне.

Міркуйте бо: — Він вибрав містечко не-
гоже

В негожому народі, а з цього народу
Ще вибрав жінку і з всеї жіноти
Останню. —

Ісус: Колиж ви звикнете до цього
Що в мене першими та будуть повсяк-
часно

Останні...

Петро:

Тсс... Він чує все. Вже доста

Я вже вмовкаю.

(Встає, розглядається по ни-
вах. Мовчанка).

Ісус:

Ні!

Яків: До чого, Вчителю,

Сказав Ти: „ні“?

Ісус: На те, що він подумав.

(Вказує на Петра).

Петро (обертається здиво-
ваний): Ах, Господи!

Іван (нараз кричить):

Умру від спраги я!

Нутро горить!...

Андрій:

А так, це злобний жарт:

Вони нам намішали мабуть солі в риж.

Вартоломей:

Чим тут напиться?

Андрій:

Тай чим набрать води?

Іван:

Вона зіставила нам тут свого глека.

Петро:

Посудини нечистої не смій і доторкатись!

Іван (бере а мфору):

Водиця свіжа і холодна, а я

Так хочу пити...

Петро: Яж ні защо в світі
Не проковтнувб цієї вонючої води.

Іван: Абож вона воняє?

Петро: Так і двічі:
Й гриху в ній смак й терпкий смак недо-
вірства.

Іван:

Га, будь-що-будь: страшенне пити хочу
(Пе).

А, а, а!

Вартоломей: Що це ти?

Іван (дає йому глека): Попробуй

Вартоломей (пе): А, а, а!!!

Андрій: Що це ви?

Вартоломей (дає йому у).

На, пий!

Андрій (пе): О, Боже!

Яків: Що це ти?

Андрій (подає йому): Стрібуй!

Яків (пе):

Небесний хиба нектар в цій воді

Розпущений...

Вартоломей: Пахуча патока якась

Андрій: Із цвітів сік!

Іван: Це райська прямо роскіш

Покушати солодкий нашій цей.

Петро: Ба, щож

Вона зіставила ось тут в своїй амфорі?

Ісус: Вона зіставила на дні

Покинутого глека цього

Сутінь життя, прожитого у сні,

Нечисті погляди грішного ока свого,

Свої погубні міркування

І радість пісень безжурливих,

Спокусу життєвих марнот

І згадку давніх днів бурхливих

І важкість буденних турбот,

Душі журу усю і всі її страждання

Й чутливого сумління дорікання.

Петро: Чиж все це справді додає

Смаку воді із цього глека?

Ісус: Ні мід солодкий, ані цвіт лелії

Напиток цей таким смачним вчинили,

Забутії гріхи минулого її життя

У стіп Моїх змінилися в любов

І запах мирри в воздух разносять.

Петро (пе теж):

І слів нема, щоб висловити роскіш.

Уста мої таких солодоців напились

Як вухо, що почуло Твоє солодке слово.

(Ставить глека).

Скажи бо, Вчителю, об чім це я гадав.
Коли Ти відповів мені словечком: „ні“?

Ісус: О жнивах,

Коли до нив прирівнював життя,

Ти погадав: далеко ще до жнив.

Заки колоссям встелиться це поле.

Ісус: Я сказав: „ні“

Петро: Учителю, чому?

Щож Ти подумав?

Ісус: Очі піднесіть!

Петро: За чим, Учителю?

Ісус: Та піднесіть бо очі

І поглядіть! Вже ниви побіліли,

Вже жнива близько! А хто жне — прийме

Свою заплату і збирає плід

У життя вічне — і сівач і жнець,

Щоб разом тішилися, хоч один

Посіяв тільки, другий же ізжав.

Я жати вас послав, при чім не ви

Трудилися, а другі, ви же тільки

У працю їх ввійшли, та ниви їх достигли

І жать вам вже пора, погляньте довкруги!

Петро:

Ба, що це? Там ось під рожевим небом

Неначе справді нива побіліла

І рухається вся....

(Спів юрби (чути здалеку):

„На кимвалах і гуслях славіте Його!“...)

Вартоломей: Тай пісню чути там...

Петро:

Якіж бо це для нас готові жнива?

(Всі виходять на горбок і гля-

дять у простір).

Андрій: Ввесь город йде до нас.

Іван: Із брами темної

Чималий гурт пливе немов вода рікою

Петро: Неначе якась невидима рука

Їх гонить, а вони спішуть сюди.

Юрба (здалеку співає):

„На цвяхованій золотом лірі“.

Петро:

Хто це такий веде їх за собою?

Та гордо так іде?

Ісус: Вам вже привикнуть би

До цього, що мені все першими будуть

Останнії...

Юрба (співає):

„Величайте небес торжество!“

Іван: Ось чуєте?

Петро: Учителю!

Чи Ти простиш мені мій сумнів?

Юрба (співає):

„Хай радіє земля — І моря і поля!“
 Іван: Ах, встань, поглянь!
 Вартоломей: Поля перемінилися.
 Петро:
 Звідкіля стільки рож вони роздобули?
 Ходи, Учителю, ходи, поглянь і Ти на них!
 Ісус: Я бачу їх.
 Петро: Тиж очі зажмури́в.
 Ісус:
 Я бачу їх давно душевними очима.
 Юрба (блище):

»И безбережні води«.
 Андрій: Вони вже недалеко.
 Голос Фотини (близько):
 „Хай радіє земля! — Рожевіє, сія’,
 Хай радіє весь світ, всі народи!
 Гей, стрічайте, славте Царя!“
 Петро: Ба, а чий це голос?
 Дзвінкш за всіх!
 Ісус: Фотино, чи це ти?
 Фотина (з’являється на вер-
 шку горбка, завітчана цві-
 тами, які зривала по дорозі,
 очі в неї жевріють):
 Так, Пане мій і город весь зі мною. —
 (Поперед неї біжуть діти, ко-
 тяться з горбка долі всіми
 стежечками, махають оливко-
 вими галузками. За нею йде
 юрба й припадає до Ісуса з о-
 кликами. Ісус встає. Юрба
 вмить втихомирюється. Стає
 тихесенько).

II.

ТИ САМІ І ЮРБА САМАРЯН.

Ісус: Фотино!
 Фотина: (в захваті)
 Геть усі пішли сюди за мною.
 Не тямлю вже, що я їм говорила.
 Не знаю, бо якась в мені з’явилась сила.
 І рушила за мною тут уся юрба.
 А я летіла, бігла, все вперед ішла.
 Аж обручки із рук в дорозі погубила
 Та з усмішкою щастя я сюди спішила.
 А Ти усіх калік і хворих уздоровиш?
 Поглянь на їхню віру, чей їм не відмовиш.
 Он, бач, каліки наші тутки приманджали,
 Палюги й костурі всі зіллям завітчали.
 Ось, бачиш, тут зібралось наше все ді-

воцтво,

Зі співом на устах прийшло і пару-
 [боцтво.
 Ні легіони військ не налякалиб нас.
 Для Тебе по дорозі рвала я ці цвіти.
 Сюди старці, каліки! Він вилічить всіх
 [вас!
 А поперід мене маленькі бігли діти,
 Для них із пальм та кущів рвала я вітки
 Й до крові поколола я собі всі пальці.
 В Сихимі по хатах тепер мабуть пустки:
 Цей варстат кинув, цей рискаль, цей
 [пьяльці.

(Показує на дитину):

Це перше забажало йти сюди зі мною!..

(Показує на парубка):

А цей, хоч і не вірив, полетів за юрбою.
 Якось свого хитання позбувся мимоволі
 „Бо забажать в дорогу вибратись — до-
 [волі..

Щоби цей шлях завів туди куди бажав”..
 Кущі спершу лякалися за свої справи,
 З священником важкі були теж пересправи..
 А приказ Твій мені завзяття додавав..
 Ах, залюбки вдихаю запах зіль пільних..
 І з роскішшу вниваюсь вонями трави,
 Та голос свій пізнати можу туг ледви..
 Та Ти прости вагання крамарів оцих..
 Жінки все зрозуміли.. Пане, Ти нам дай
 Твого одягу уцілувати край.
 Ми всі приносимо низенький наш поклін
 І серця нас усіх прийми від нас як дар!
 Сюди бо, гей, усі! Усіх вас знає Він.
 Мабуть що так? Ось Пеніна, а ось Тамар!
 Іще зійдеться тут багато миру-люду..
 Якаж щаслива я.. Й сміюсь.. І плакати
 [буду!..

Ісус:

Ти задля Мене город весь перемогла.
 Фотина:
 О, ні! Не я! Це Ти їх переміг.
 Я проста дівчина, лиш прорікати стала
 Твої слова, їх тільки повторяла,
 А Ти, посланче Божий раз-ураз глядів
 На цей наш город з висоти Своєї.
 Їх притягнула всіх Твоя надлюдська сила..
 О, витязю! О, поведарю білокрилий!
 Наш ніжний вороже! Це не мої мольби
 Із гір спонукали зійти їх долі,
 А божеській Твоїй корячись волі
 Тобі піддався город наш без боротьби..
 Нема заслуги тут ніякої моєї,
 Я лиш від города ключі Тобі несучу.

Приймиже о, могутній підданку Свою!
 Гляди, на вколішках я до руки Твої
 Від їх сердець ключі Тобі передаю.
 1-й з юрби:
 Неначе львиця, що склонила гриву
 Та надягнятком тихим, город ввесь дов-
 [кола

Замовк, принишкнув.
 2-й з юрби: І юрба народу
 Що ще недавно грімко-шумно ремствувала
 Вже причаїла дух.

Жінка: Тай уся жадливо
 Вже слухає Тебе...

Фотина: Тихесенько, що чути,
 Як мушечки бренять.

Жінка: Гей, та промов до нас
 Й напитись дай небесного напою!

Фотина: Гляди, вітки оливкові дріжать
 Веж у руках, хоч вітер зовсім втих.
 А зрієль:

Що бо Він за один, що мовчання Його
 Викликує в нутрі якесь святе тремтіння?
 Так, значить, ще не твердо спить душа
 [моє.

1-й з юрби:
 Незнайки ми якісь, незнайки й недотепи:
 Живемо у поганстві, — а Жиди
 Мабуть про нас Тобі вже говорили.
 Блукаємось розсіяні неначе тії вівці
 Без пастуха....

Ісус: Я добрий пастир вам.
 2-й з юрби: Ми чорні і заблуканії вівці
 З пропащої, проклятої отари.

Ісус:
 Як раз заблуканих овець прийшов Я ря-
 [тувати

Ви всі Мої й життя Моє за вас
 Я покладу. І знаю Я Моїх
 Овець та в Мене є ще інші
 З других отар. І тих то Я повинен
 Тут привести й почують голос Мій
 Й вони підуть за Мною тай буде у світі
 Одним-однеє стадо тай пастир один.

1-й з юрби:
 Він начеб хрещенням якимсь мене облив.
 Жінка:

Ах, доторкнись моїх заплаканих очей!
 2-а жінка:

Та і мою дитинку поблагослови!
 Старець:

Скажіть, що ось мені остання вже годи-
 [на, —

Спокійно відійду, бо бачив вже Його.
 Дівчина:
 Ах, як ласкаво-любо глянув Він на мене.
 1-й з юрби:
 Як Його струнка постать ніжно нахили-
 [лась.

3-я жінка (підходить і схилиється перед Ісусом):

Я крилася в юрбі, якось немов лякалась
 Щоб Ти мене сурово та не осудив.
 Ісус:

Хто тільки без гріха, нехай той тебе су-
 [дить!

Яж грішницю що лиш недавно опростив.
 Купець:

А чи опростиш Ти, що мотузом періцив
 Товаришів моїх, та чи простиш мені?
 Що я про земські скарби завжди тільки
 [думав

Про кращі вищі скарби зовсім позабув?
 Ісус:

Я тільки вигнав крамарів із храму.
 Пияк:

Пророче від води живої, чи і мені проба-
 [чиш

Що я, мовляв, не тільки чистою водою
 А й сікером, бувало, спрагу закропляв?
 Ісус:

Перетворивже Я у Кані воду на вино.
 Священик:

Безглузді! Якже може бути цей Христом,
 Що в почот свій бере повію й пияка?

Ісус (гнівно): Тож слухай!...

(В цей момент діти зачинають спі-
 вати й танцювати).

Петро (суворо до жінки):
 Геть з дітьми звідсіля!

Ісус (нараз спокійно).
 Не бероніть зі Мною бути діточкам,
 Пустіть маленьких їх сюди! Фотино!

Хай двійко цих прийдуть до Мене блище!
 Фотина: Ходімо, діти!

Священик: Чи Ти відповіш мені?
 Ісус: В цю мить почувеш.

Фотина: Гляньте, діти!

Це той пророк, що вам об Нім казали,
 Якого ждали всі. Не бійтеся Його,
 Він діточок малих ведмедеві не дасть,
 Не так, як це колись вчинив був Єлсей.

А Він ласкаво вам погладить головки.

Ісус (до дітей):

О, оченька гарненькі, ясні і невинні!
 (до всіх):
 Як що не будете і ви як діти,
 То не увійдете ви до Могого царства.
 (до дітей):
 Якоїж це ви, дітоньки, співали пісні?
 А нумо, повторіть!
 (до всіх): Ви не бентежете їх!
 1-а дитина:
 „Ой ми грали вам та на дудоньку
 І не хотіли ви з нами гуляти,
 2-а дитина:
 Заспівали вам сумну пісоньку
 Та не хотіли ви з нами ридати”.
 Ісус (до священика):
 Ось відповідь Моя. — Гей люде роду
 Цього! З ким вас зрівнять? Чи ж ви не так,
 Як в цій діточій пісоньці? Глядіть:
 Прийшов до вас Іван, Мій попередник.
 Суворий, строгий і понурий був він,
 Вдягнутий у сиру верблюжу шкуру,
 Харчем його був дикий мід і шаранча.
 І скажете, бувало: »В ньому біс«. Прийшов
 Син Чоловічий, цей вже їсть і пє
 Вино і хліб, гріхи вам відпускає
 І щож на Нього кажете тепер?
 „Ось чоловік, що любить їсти-пити,
 Він з митарями-грішниками дружить!”
 О, роде людський, невірний, лукавий,
 Хотів вам відповісти — відповіли діти.
 І так, як завжди із діточих уст
 Сама премудрість промовила й правда.
 Купець:
 Хто так любити і навчати вміє,
 Цей справжній і святий Спаситель світа.
 Фотина:
 Я вже тепер бажалаби умерти!
 Азрієль:
 Яж знаю аж тепер, задля чого живу.
 Парубок:
 В душі моїй, яка що лиш тепер прозріла
 Він виписав святі, блискучі слова.
 2-й парубок:
 Я чую аж тепер, як із могого серця
 Немов покладений до Його серця поміст.
 Сліпець (якого підводить Фотина):
 Ах, я сліпий!
 Ісус: Прозри!
 Каліка (якого приносять на ношах):
 А я каліка!

Ісус: Бери берліг твій тай іди!
 Юрба: Ах, чудо!
 Ісус (до старця):
 А ти німий? Промов!
 Старець: Уста мені Він відчинив.
 1-й з юрби:
 У моїй груди вже застигло серце
 А яб хотів поплакати, та ба, не можу:
 Від сліз уже відвикли мої очі...
 Ісус: Плач!
 Петро:
 Учителю, якеж безмежне щастя
 Та бути свідками Твоїх чудес!
 Ісус: І ви робитимете їх.
 Андрій: Хто? Ми?
 Ісус:
 І прийде день і я пішлю вас в світ
 І дам вам власть над духами і силу
 Уздоровляти і лічити недуги
 І будете творити всякі чудеса.
 Петро:
 Невжеж, Учителю? Ах, що за радість!
 Ісус:
 По правді кажу вам: Ви не радійте,
 Що духи вам послужні будуть,
 А тіштесь, що ваші імена
 Записані будуть та у небесну книгу.
 Фотина:
 Ах після цього всього Твого блиску
 Як темною здаватиметься ніч.
 Не поринай же нас у вічну темінь,
 Не відходи від нас, не відходи, зістанься!
 Побудь, Учителю, побудь же тут у нас,
 Уладь собі у нас, уладь Свою домівку,
 Невжеж, Учителю наш, Божий, любий,
 На досвітку життя покинувби Ти нас?
 Старушка:
 Невжеж та під мою смирененьку стріху
 Втомлених ніжечок Своїх не справиш,
 Невжеж саменьких нас отут зіставиш.
 Не переломиш з нами хлібця нам на втіху?
 Грішниця:
 Зістанься, промовляй до нас, Пророче,
 Твої слова немов пахучі цвіти
 Я замінялаби, як цяцьку діти
 З перлин намисто за Твої слова охоче.
 Жінка:
 Як вернешся, знеможений, нівроку
 То до вина Тобі я піділлю
 Із гранату пахучого, смачного соку.
 Фотина:
 Ми зберігати будемо Твій супокій,
 Ввесь город причаїть своє дихання,

Заховуватимемо покірне мовчання,
Як при молитві горі підніmemo зір свій.

2-га жінка:

Якже смерком заляжуть темноти
І на людей усіх найде нічна тривога,
Тоді з святим благословенням Ти
Перейдеш біля кожного порога.

Дівчина:

Миж дріжачи в вечірнім холодку
Заслухуємося в Твої святії речі
І на свої дріжачі руки-плечі
Закинем нишком хитона полу.

Фотина:

І у повітрі тихо-любо стане,
Усякий слухатьме миленьких слів Твоїх,
А як на нас святий Твій зір погляне
У стіп Твоїх побачиш нас усіх.

(Кожна з цих, що говорять, підходить до Ісуса, паде навколішки, кладе біля Його ніг оливну вітку, а підчас останніх слів Фотини, всі розпускають свої коси й волоссям покривають Спасителеві ноги).

Ісус:

Два дні ще можу з вами тут зістати,
Два дні ще проміж вами.

Жінка:

А відтак

Підеш своїм важкиж-тяжким шляхом.

Фотина:

Як вже минеш узбічча наших гір
Й цвітучим лугом підеш повз ріку
Там на горі, високо, угледить Твій зір
Як забіліє щось немов отара з далеку.

Побачиш мурів там якихсь стіну
І храму обриси покажуться теж гнеть
І те, що за отарами Тиб вважав ману
Це буде сніжнобілий город Назарет.

Ісус:

О, Назарете, городе ти рідний Мій!
Страшним, жорстоким станеш ти Мені,
Бо ще Моєї не почувеш ти науки,

А вже плумливо-згїрдливо питатимеш:
„Чи ж не сокирник Йосиф батьком був

Йому,

Маріям, Його Мати, чи ж не тут живе,
Чи ж не тутешні сестри і браття Його,
Зрідкіляж тут Йому та чванитися так?»

Й гіршитимешся мною рідний Назарете
І близькії Мої цуратимуться Мене

Та Я коли шукаю близьких-дорогих,
Знаходжу їх ось тут проміж Самарян.

Правдиві бо слова: що в світі всім нема
Пророка та без чести, тільки у своїй
Батьківщині та в своїй рідній хаті.

— Отця Могого воля нехай буде свята! —

Юрба:

І слава і осанна Господу Христу!
До нас ходи, до нас, у наш ходімо город!

Ісус:

Щож, Петре, чи даремне Я прийшов сюди,
До цих поган і грішників, як думаєш,
[кажи?

Фотина:

Виповзують скрізь тіни і небо пригаса,
В лілієвих сутінках вже днині край при-
[ходить,

Та ні бо! Днина ця нове життя звїща

І сама невміруща і нам безсмертя родить.

Коли давненько вже ізчезнуть тії ниви

Й розсиплються у порошок ці дерева оливи

І всохне тутки кожна гожа смоковниця

І висхне аж до дна ця Якова кирниця,

Води ж живої струйка завжди ме дзюр-
[чати

І потоком могутнім весь світ ме заливати.

Ісус:

А тебе, Фотино, по всі часи вічні,
Та по всьому світу згадувати будуть.

Чи жінка з Магдали, чи жінка з Сихима,

Чи Самаріянка, чи пак Магдалина,

Разом з імям Моїм і імена ваші

У велику книгу життя впишуть люде

І пам'ять віри вашої й любови

Всяк враз зі словом Божим згадувати
[буде.

Священик:

Хай так! Він Божий Син! Я годжуся,
Так, значить, Він нам храм відновить.

Ісус:

Ні!

Священик: То бодай священиків собі
Поставиш, сподіюсь?

Ісус:

О, теж ще ні.

Священик:

То назначи бодай архієрея нам

Ісус:

Ні!

Священик:

Мабуть сам ним хочеш бути?

Ісус:

О, ні!

Священик:

Одначе золотом повишивати

Твій одяг прегарноби було

Ісус:

О, ні!

Усміхнений Сторож^{*)}

Слідуючого ранку, зараз по сніданню вийшли ми й проходжувалися прегарною стежкою між двома рядами тисів. В затінених місцях травника блестіла ще роса і нитки павутини кружевками обплітали молоде галуззя дерев. Нагло старець станув, схилився над цвітучим кущем біля живоплоту, підніс мертву миш і довго приглядався їй, тримаючи тільце на долоні.

— Відне звірятко, само вибрало собі місце свого спочинку! — сказав нарешті до мене, — Липімо її тут. Що за немудра думка прийшла мені до голови, непокоїти мишку!

Обережно поклав мертве звірятко під живоплотом, потім взяв жменю вохкої землі й посипав мишку, вимовляючи традиційну формулу: «з землі ти взявся, в землю обернешся». Вчинивши це, старець випростувався з трудом і пішов далі.

— Здається мені, що ви з цікавістю слухали мого вчорашнього оповідання — відзивався по хвилині тихої задуми. — Якщо позволите, можу оповісти про зовсім відмінну появу, яку я побачив раз за молодих літ. Вид цієї мишки, яку ми бачили щойно, збудив у мені давний спогад.

Я залепив старця, що кожде його оповідання має для мене велику вартість — і він почав говорити приблизно так:

»Вчора згадував я вам, як надаремне праг я побачити вдруге те, що обявилося мені на тій лісовій полянці. Через кілька слідуючих тижнів час від часу силувався я й конечно хотів відчувити ту Приявність, або бодай доглянути згиб тої шати. Даремне! Така поява є ласкою Бога і не можна її прикликати силою волі, подібно як сліпець мимо всеї натури своїх очей не може посісти дару звичайного бачення. Тому небаром і перестав я про це думати. По па-

ру роках дійшов я до того бурхливого віку — 18 літ — коли душа ніби пригасає до одної іскорки, присипаної горою попелу. Вік, в якому кров, огонь, смерть, рух і галасливість є єдиними цікавими вправами (особливо для юнаків нашої англійської раси) — а милосерде й лагідність уважаються щонайбільше пригожими для жінок і дітей.

В тому часі отримав я від когось один такий ловецький пістолет, як тій, що ви може запримітили на стіні мого передпокою, і зараз захопило мене почування сили, яку давала мені та зброя. Перший тиждень, чи два, на початку ферій, вдоволявся я стрільням до мети або до рівного плеса води, радіючи, як удалося мені продіравити картон, або зрушити спокійне плесо ставу. Та небаром це перестало мене займати і я нетерпеливо запраг побачити наглу смерть живого сотворіння, смерть, яку я завдававби своєю рукою.

— Бо бачите — говорив далі старець, ніби виправдуючись — я і досі вважаю лови за річ корисну для декотрих характерів. Мимо всего — убивати живі істоти для проживи людини є конечним. Признаю, що лови, будучи останком часів, коли людина сама собі мусіла здобувати страву, рівночасно розвивають одну шляхотну прикмету: зручність і силу. Власне, розумію це добре, знаю також, що для неодного темпераменту лови є спасенним засобом заспокоїти свої інстинкти, які при недостачі того виходу, моглиби обернутися на гірші вчинки. Але й знаю також те, що мені такий засіб був зовсім непотрібний.

Мої рідні уважали той мій новий наклін до нової розривки за річ зовсім природню і навіть добру, тож я без жадного клопоту й сумніву вийшов одного вечера з дому, думаючи застрелити крілика, як буде перебігати полем або стежкою. Я йшов дорогою між лісом з ліва

*) В „Поступі“ ч. 3. с. р. помістили ми зі збірки цього самого автора п. з. „Невидиме Світло“, новелю „Зелена шата“, до якої власне навізується новела „Сторож“.

і левадою з права. Може мені бракувало вправи, бо хоча раз-ураз чув я трівожні шорохи криликів і бачив їх денеді, як присівши, надслухували — але ані раз не вдалося мені підійти бодай одного і застрілити. Тож коли я дійшов до краю ліса, ні разу не стріливши, дрозд нетерплячки і гніву прошибла мої жили.

Спершися на пліт, кілька хвилин стояв я непорушно, чудуючись прекрасною зеленню, що простягалася переді мною. Сонце щойно сховалося за долиною на кінці виднокругу і все потонуло в сумерку, крім вершка старого бука, на якому ще тремтіло світляне колісце. Птиці вертали вже з піль і сідали одно по другім на лісовім дереві, виспівуючи останню пісню перед приходом нічної тиші. Виразно чув я правильні помахи а потім тріпотання крилець голуба, що летів до гнізда; нечаяно, перевисивши всі звуки, дійшов до мене з гори легкий щепіт гіля. Мимохіть підніс я голову, щоби побачити того пташка, і побачив його в хвилі, коли подув вітру розхилив букове листя. співак сидів на вершку дерева, головку тримав до гори й ціле його дрібне тільце тремтіло подвійною радістю: життя й співу. Поет сказавби прегарно, що ціле тіло було одним лагідно бючим серцем. Останні відблиски сонця знад долини обливали птаха золотою смугою. За хвилину листя знову заслонило його, але щепіт птаха і даліше перевисшав усі поблизькі співи. Тоді почув я, як опанувала мене сліпа жажда — вбити!

Всі інші сотворіння заклипили собі з мене й поховалися до завтра, а тут перед собою мав я жертву, на якій міг вилити всю свою злість і злий настрій, що нагромадилися в мені підчас того невдачного проходу. Зрештою рівночасно і ніби рівнобіжно з тим лютим прагнінням, памятав я, що рішив собі: вбивати тільки звірята, потрібні для поживи. Так, я бачив ті дві речі одну біля другої, й ані на хвилину не переставав собі усвідомляти, що те, що я захотів учинити, не мало для себе ніякого виправдання.

Поступившись кілька кроків назад,

почав я зорити на всі боки, чи знову не догляну птаха.

Може те, що скажу, здаватиметься вам фантастичним і надто пересадним, — але цілий я на правду змінився ніби в поле бою між світлом і тьмою. Кождий нерв кричав у мені, що та птичка має право жити, що те право здобула собі ще перед хвилиною тим щепетом, який мав привести на неї погубу. Але темний, понурий гнів загатив мою свідомість і старався вдержати її безвільною аж до вибуху вистрілу. Тремтючи, вижидав я нового подуву вітру — і ось війнув свіжий і пахучий — і листя бука розхилилося знову. Гіль сидів ще на тому місці і пращав сонце своїм щепетом. Я підніс рушничку, вицілив і потягнув за язичок.

По переразливім гуку настала діймаюча тишина. Уйшла хвилинка, що була мені вічністю, заки я почув легкий шорох — то спадало тіло птаха поміж листя на землю. Я стояв тихо, ніби переляканий, і глядів на дерево, не бачучи нічого. Мої очі сліпив блеск сонця, розлитий у повітря і рожеві облаки, на які я дивився непритомно. Галуззя бука й простір перед моїми очима подавали мені на хитку, мрячну тінь.

Та я стрепенувався з того пораження й почав шукати вбитого птаха. Пару кроків від того місця, де спочивало його тіло, ріс кущ рододендрону. Цвіт уже обпав, а понурий зарис його листя виступав так виразисто, що я побачив у ньому щось зловіще. Уявіть собі мій жах, коли я звернув свій зір у той бік і побачив обличча, що приглядалося мені почерез найвищі галузки рододендрону!

Була то голова, зовсім лиса, вузкі губи розхилив глумливий усміх, звязуючи оберемки зморщин у кутках уст і біля очей, які прибрали вид злосливої радости. Найстрашніше в тому обличчі було може те, що його очі не були звернені на мене, але на сухе листя у стіп куща; важкі повіки були спущені і я бачив під ними злосливий усміх малих напівпримкнутих очей. Чоло подавалося назад, раптово, як у kota, лице було кольору землі, риси голови нижче вух.

ї коло бороди розпливалися в зростаючим сумерку.

Я не завважив зовсім шиї ані жадної черти тіла. Видніло лише лице, як японська маска, що висить у крамниці старовиною. І безустанку всміхалося якоюсь глумливою радістю, сміялося не з мене, але з убитого птаха. За весь час, приглядаючись тому обличчю, я не завважив на його виразі ніяковісінької зміни: нічогосько — тільки той немилосерний усміх, закам'янілий в чертах лица.

Я дивився на те саме й не міг відірвати зору. Нарешті, по якімсь часі, мабуть по кількох хвилинах, лице пропало. Я не бачив, як воно зникало, але нагло усвідомив собі, що передімною нема нічого, крім галуззя куща. Ні, впевняю вас, не було там нарису, листя ані гри красок ні тіней, які моглиби були в моїх очах прибрати вигляд обличчя. Зрозумієте чейже легко, як я старався вмовити в себе, що те все не було нічим іншим; довго повертав я голову сюди то туди, стараючись віднайти бодай найменшу подібність мого привида — даремні були мої намагання, я не знайшов нічого, що далоби мені бодай приблизну подобу людського обличчя.

Може мій поступок буде вам незрозумілий, але — хоча я був на половину непритомний з жаху — я почав поспішно шукати птаха у стіп куща. Лежав там, ще не зціпенілий і теплий. Перця на грудях були трохи побурені а коло дзьобка під очима виступила капля крові, — ніби сльоза здивування й жалю за таку незаслужену загибель. Я взяв тільце, вийшов на стежку й пустився бігом додому, поглядаючи що хвиля назад себе, в темну гущу ліса, де темне обличчя глумилося над мовою вбитою жертвою.

Коли нині згадую ту давню подію, здається мені, що найсильнішим моїм бажанням було: не лишити бідного пта-

ха під тим усміхом, понести його якнайскорше на вільний простір, повний повітря — на леваду. Серед тої левади була саджавка, що не висихала ніколи, навіть у найбільшу посуху. Добігши туди, обережно поклав я птаха на березі, а потім сміло, з усеї сили кинув свій пістолет на дно ставку, так само покидав у воду всі набої, що виповняли мої кишені! Зробивши це, вернувся я до нещасливого трупа птаха з почуттям, що бодай прагну відкупити свою вину.

Недалеко звідтіль була стара кріляча нора, вхід до неї закривала свіжа травочка, а нору вистелявав килим сухого листя. В тому листю я вигріб ямку й сховав там мертвого пташка. Памятаю, що потім узяв я пригорщу землі й присипав тіло, вимовляючи майже несвідомо ту саму святую формулу: »З землі ти взявся, в землю обернешся«. Памятаю також, що при тих словах я задержався, обавляючись, що зневажив формулку; нині я не маю тої обави.

Пізніше того дня, коли я глянув з вікна своєї кімнати на леваду, де спочивав пташок, я почувався щасливим на думку, що жадна зла поява не зможе кпити собі з невинно вбитого пташати, там, на тім відкритім просторі, девихор віє свобідно і ясно світять зорі«.

Проходжуючись, дійшли ми до лавки, при якій кінчилася алея тисяч. Перед нею висіло розп'яття, яке умістив там старець перед роками.

Скінчивши оповідати, духовник замовк, і коли я глянув на нього, побачив, що його очі задивлені в Божеське обличчя на хресті. І я подумав, що Той, котрий взяв на себе наші труди і двигав наші смутки, творить одно з Отцем Небесним, що без його допущу ні одно пір'ячко не випаде з пташиного крила.

(Переклав Ю. Ш.).

ЧИ ВИ ВЖЕ СТАЛИ ЧЛЕНОМ КООПЕРАТИВИ »ДОБРА КНИЖКА« (ЛЬВІВ, ул. СОДОВА 4.)? УДІЛ 25 ЗОЛ., ВПИСОВЕ 5 ЗОЛ. ЧЛЕНИ ДІСТАЮТЬ ВЛАСНІ ВИДАННЯ КООПЕРАТИВИ ЗА ПОЛОВИНУ ЦІНИ!

Н. ПАВЛОСЮК

Форма і зміст у мистецтві

I.

Ні одно питання мистецтва не викликавало довкола себе стільки спорів, непорозумінь та плутанини, як саме питання про форму та зміст у мистецькому творі.

Особливо повезло під тим оглядом східно-європейському мистецтву, котрому майже від самого початку довелося стрінути з проблемою про форму і зміст і котре ще й досі не може ніяк з нею покінчити. Кожне покоління більших і менших мистців по своєму рішало для себе це питання, і в залежності від того рішення, вся творчість їх прибирала той або інший характер.

Питання про форму і зміст ставилось і досі ще ставиться звичайно в той спосіб: котрий із двох моментів має найбільше значіння в мистецтві: «що» чи «як»?

Іншими словами, йде про те, від чого залежить вартість мистецького твору: чи від того що в нім представлено, чи від того, як се представлення виконано: від форми, чи від змісту?

Два ворожі погляди стикаються тут між собою. Один твердить, що головне в мистецтві се зміст, що вартість мистецького твору означається солідністю або висотою тих ідей, почувань і предметів, котрі в нім представлені.

Другий погляд, противно, уважає, що представлений зміст не має значіння, важною є лише форма того представлення, словом — «як», а не «що».

В українськiм мистецтві до самого останнього часу був особливо популярним перший погляд.

Ледви пробудившись до життя, не вмючи ще твердо держатись на ногах та свідомим зором дивитись на світ Божий, українське мистецтво вже долучувало свій голос до голосу перших романтиків, які говорили: «Коли всьому сугмовитому, всьому гнобленому, всьому слізливому відкрити шлях до вразливого серця твого; коли думка твоя може стати пристрасною до добра, може відчувати в собі святе, нічим необмежене бажання загального добра: тоді сміло прикликай богинь Парнаських — вони з байдужістю перейдуть побіч чудових палат і відвідають твою вбогу хатину».

Крім «вразливої душі», нічого не вимагається, щоби стати поетом або мистцем; не вимагається навіть ума: нхай лиш твої твори ціхує шляхотний сентимент — і «ніхто з добрих не гляне сухими очима на твою могилу!»

Більше тверезе та практичне покоління, яке прийшло на зміну романтикам, мало цікавилось «вразливими» предметами: для нього вартісними були лише суспільні ідеї та конкретні факти. І воно негайно поставило мистцеві відповідні вимоги: «Для нас є цінний всякий талановитий твір саме тому — писав один представник реалістичної школи, — що в ньому ми можемо пізнавати факти нашого рідного життя». Звідсі ясно, розуміється, що іменно сі факти — себ-то зміст мистецького твору і становить його одиноку вартість». Се заключення невдовзі зробив другий представник естетики змісту, — Писарев, з цілою питомою йому простолінійністю та отвертістю: «Тепер — заявив він — увага читачів цілковито звернена на зміст, себ-то на гадку. Від форми вимагають стільки, щоби вона не шкодила змістові, себ-то, щоби тяжкі та заплутані речення не спиновали розвою гадки. Вартість телеграфу лежить у тому, щоби він передавав відомости швидко та правдиво, а зовсім не в тому, щоби

телеграфічний дріт уявляв зі себе різні артистичні лінії та арабески. Сю просту правду наш практичний вік поволи, сам того не запримічуючи, примінив і до царини поетичної творчости. Форма підчинилася змістові, і від того часу, укладування думок у розмірні та римовані стрічки стало видаватися усім здорово думаючим людям дитячою забавкою і даремною витратою часу».

Здорово думаючі люде радувалися, розуміється, слухаючи сих тверезих річей; але й вони зніяковіли, коли надмірно-стверті представники »практичного віку«, які поділили поетів загалом на »зародки поетів« і »пародії на поета« — до числа останніх зачислили такі безсумнівні поетичні величини, як Шіллер та Пушкін!

Отсі здорово думаючі люде, котрі уважали, що в мистецькому творі найважнішою річчю є добропорядність його змісту, не перевелися тут і там до сього часу. Вже зі сивими головами та з безоднею вчености вони до нинішнього дня не перестають твердити мистцеві:

»Поетом можеш ти й не бути,
А громадянином — мусиш!«

Такий погляд на відношення між формою і змістом мистецького твору, при котрім увесь центр ваги переносився на ділянку змісту, значно відбився на судьбі українського мистецтва та полишив свій слід на творчости кількох артистичних генерацій.

Зчасом, однак, почав завойовувати право горожанства і протилежний погляд. Почали підноситись зпочатку несмілі, а відтак більше певні голоси, котрі твердили, що форма твору має, що-найменше, таке саме значіння, як і його зміст. Потім почали говорити, що форма далеко важніша від змісту. Нарешті був висказаний і такий погляд, котрий загалом відмовляє самостійного значіння формі та змістові: вартість мистецького твору — твердять сторонники сього погляду — определяється не формою і не змістом, але гармонією тих двох факторів, їх взаємною відповідністю.

II.

Спір про форму та зміст ще не скінчився. Але аргументи, котрі висувать обі сторони, розуміється, тепер не ті, що за часів романтиків.

Оборонці змісту, на доказ своєї правоти, звертаються перш за все до творів великих мистців і вказують, що вони осягають перфекцію в царині іменно змісту. Великі мистці завжди перевищують під тим оглядом гірших, зміст їх мистецьких образів завжди багатший, глибший, повніший та інтересніший: він дає чималу поживу для роздумувань і розбуджує думку з такою самою інтензивністю, як і вражає почування. Се перший доказ в користь першенства змісту. Другий — знаходять у біографіях великих мистців і в їх власних осудах відносно своєї творчости. В сих осудах майже завжди є вказівки на те, що головна увага мистця повинна бути звернена на зміст його твору. Тільки при такій умовині можливе створення великого твору. Мистець повинен бути цілий захоплений та перенятий змістом свого твору — тоді потрібна форма зявиться сама. А коли увага спрямована лише на форму або техніку, тоді мистецтво стає плоскою манерністю, шабльоном — можливо, що й дуже красивим, але порожнім, холодним і нікому непотрібним. Обсервуючи життя мистця, легко знайти фактичне потвердження сеї правди, легко зауважити, що його діяльність ділиться немовби на дві половини або фази: протягом першої, в пору молодости та зрілости свого талану, він цілий під властю безчисленних ідей та образів; він мучиться над тим, щоби так чи инакше їх виразити; форма —

для нього лише засіб до виявлення всієї бурхливої енергії, котра його наповнила, щоби сказати світові своє новаторжественне слово. Він скрупулятно студіює природу і життя людей, робить тисячі шкідців, рисунків, етюдів; але головна його ціль — втілити в вірші, в фарби або в мармори зміст свого переповненого, схвильованого серця.

Відтак наступає другий період. Мистець осягнув останні межі техніки, пізнав усі тайни форми, і загалом все те, що належить знати мистцеві. Здавалосяб, що саме тепер і повиненби був розпочатись розцвіт його творчости, якраз тепер його талан і мігби розвинулись у всю свою ширину. В дійсностіж виходить якраз щойншого: його творчість, котра була повною щирого чуття в першій половині життя, в другій — стає штучною, натягнутою та хилиться до упадку. Ми відразу запримічуємо, що мистець опанував величезну кількість форм і пише за готовими рецептами, полишаючи нас холодними і незаспокоєними. Він цілковито опанував форму, але зміст його творів уже не запалює в його грудях колишнього вогню натхнення, і ми тратимо зацікавлення до його творів, кажемо, що мистець «постарівся», «списався», що він загалом «немає що більше сказати».

З тих фактів роблять заключення, що іменно змістом і визначається вартість мистецького твору. Не трудно завважити, однак, що таке заключення надто перебільшене. Гарні твори мистецтва дійсно перевищують змістом лихі. Щоби створити твір, гідний дійсного мистецтва, мистець, очевидно, мусів бути дійсно перенятий його змістом; але звідсіль слідує тільки те, що зміст не байдужий у мистецтві — що він має, можливо, і важне, але зовсім не головне і одиноке значіння.

На се негайно відповідають оборонці форми. Вони кажуть: «Коли вся річ лише в змісті, то як вияснити той факт, що твори з однаковим (подібним) змістом можуть бути цілком різної вартости? Нехай особу якогось історичного героя (прим. Мазену) описує кількох поетів. Їх твори будуть мати однаковий зміст, але вартість їх може бути цілком відмінна, починаючи від цілком безвартісної «базгранини» і кінчаючи на справжнім високо-мистецьким творі. Однак се ніяк не моглоби статись, наколиби вся річ була лише в змісті. В італійських мистців Відродження був той самий обмежений круг тем, головно релігійного змісту, але се ніскільки не робить їх образів рівновартісними. Значить, річ зовсім не в змісті, але в виконанні; не в предметі зображення, але в формі зображення; не в тім, про «що» написано або «що» намальовано, але «як» написано і «як» намальовано.

Се видається переконуючим, але у сторонників змісту, вже готове не менше переконуюче опрочинення.

«Позвольтеж-но — кажуть вони своїм противникам — ви зміщуєте в одно цілком різні поняття. Коли у двох або кількох творів спільна тема, однаковий сюжет, то се зовсім не значить, що в них і зміст однаковий. Наколи, наприклад, кількох мистців малюють Мадонну, то ви говорите про спільний зміст. Але хібаж зміст їх картин дійсно один і той сам? Зовсім ні. Порівняйте-но їх мадон одну з другою: сеж цілком різні індивідуальности. В них різні лиця, різні душі. Мистці Відродження не творили картин з однаковим змістом; у них були, що-правда, ті самі спільні теми, але вони розброювали сі теми різно та вкладали в свої твори кожен свій власний зміст. І коли різні малярі пишуть портрети з одного й того самого чоловіка, то в дійсности повстають картини, неподібні що-до свого змісту: ми бачимо індивідуально відмінні голови. Колиб яке-небудь чудо оживимо їх, то перед нами поставалиб цілком різні особи, і ні одна з них, мабуть, не булаби згідна з моделем; у кожної бувби свій особливий темперамент та своє духове життя. Значить, там,

де ви супонуєте однаковість змісту, ми маємо в дійсности відмінні змісти. Ось ся саме різниця і вияснює нам нерівновартність одержаних картин. Ваш доказ таким чином не попадає в ціль і лиш потверджує наше становище, бо він показує, що іменно не формою, але змістом опреділюється вартість мистецького твору^{*}).

Однак, оборонці форми дальше не здають своїє позиції і в свою чергу починають енергійну контратаку на своїх противників: »Добре, — кажуть вони, — уявім собі, що ви маєте рацію, кажучи, що твори зі спільною темою можуть мати різний зміст. Ми готові також погодитися з вами, що коли кількох мистців малюють портрети одного й того самого чоловіка, то в результаті їх праці виходять картини з різним змістом. Але скажіть, будь ласка: як ви розгляділи сю різницю в змісті? А вже у всіх наших мистців був один і той сам модель і одно і то само завдання; всі вони покористувались до своїх малюнків однаковим папером, однаковими олівцями або фарбами. Якимже способом ви запримітили, що сі портрети не однакові? Ви зауважили се тому, що риси, лінії, світлі й темні пятна в одного маляря уложені на полотні або папері инакше, як у інших. Колиби вони були цілком однакові, ви просто не моглиби тоді відрізнити один портрет від другого і сказалиб, що у всіх портретів один і той сам зміст. Дивлячись на портрети ви зауважили найсамперед, що вони відмінні під оглядом форми, що їх лінії та краски не цілком сходяться. Вдивляючись відтак у сі формальні різниці, ви приходите до гадки, що й зміст тих картин, котрі знаходяться перед вами — не однаковий. Він дійсно не однаковий, але лиш тому, що не однакова форма. Колиби форма всіх портретів була цілком тождна, зміст також бувби в усіх один і той сам. Звідсі слідує, що вся річ іменно в формі: змінється форма — змінється й зміст. Перше — причина. Друге — наслідок. Зміст — не має самостійного значіння; він цілковито залежить від форми. З того слідує, що іменно ся остання і становить головну вартість мистецького твору«.

Як бачимо, спір сей у такому тоні можна продовжувати без кінця. Аргументи одної сторони такі самі переконуючі, як і аргументи другої.

Але річ у тім, що всі вони мають одну суттєву недочаду: вони оперують різними поняттями. То, що одні називають формою, інші зачисляють до змісту, і навпаки. Не диво отже, що при таких умовах повстає плутанина; ті, що дискутують, перестають себе взаємно розуміти, а сама дискусія ніколи не приходить до щасливого кінця.

Звідсі слідує, що наколи ми хочемо як слід зорієнтуватися в питанні про форму і зміст, нам треба перш за все точно опреділити, що таке форма, що таке сюжет або тема, що таке зміст — а відтак уже розслідити їх взаємну звязь та відношення.
(Дальше буде).

^{*}) Б. Христіансен: „Філософія мистецтва“.

»...лише христіянська релігія через те, що вона одинока є правдива та Богом обявлена, є в силі розв'язати національне питання. Тому одинокий і найлучший орудник на непогамований національний фанатизм, це поворот до практичного католицизму у публичнім життю.«

о. ДР. В. ВАСИЛИК: Ідея національності в світлі христіанства (Альманах укр. богословів, Львів 1923. ст. 43).

В. МИХАЙЛЕНКО

Два ясні проміні серед темної ночі

I

Вже тринадцятий рік жахливий морок окутує широкі простори б. Російської імперії. Тринадцятий рік інтернаціональна банда безосвісних злочинців, засівши в Кремлі московських царів, панує над шестою частиною світу й гнобить її ріжноплемінне й ріжновірне 160-мільонове населення, нищить його матеріально й морально. Одні — в ім'я абстрактного ідеалу, другі — задля своїх еґоїстичних стремлень та інстинктів, а деякі здається, навіть служачи якомусь таємному, щільно укритому культові Сатани¹⁾, червоні владарі шостої частини світу привели країни Східної Європи, ще недавно багаті й цвітучі, до страшної руїни, посяли зненависть, взаємну соціяльну, й національну ворожнечу, розбили родинні огнища, всякі традиції, поширили жахливу розпусту, довели людей в часі голоду до справжнього людоджерства, розпочали диявольський похід проти Церкви і проти всякої релігії, проти всіх вір і обрядів. Замкнення й зруйнування величезного числа Церков та ін. домів молитви всіх віроісповідань, перетворення багатьох церков у кіно, клуби, салі до танців, у фактичні доми розпусти і т. д., ограбування церковних цінностей, брутальне кощунство над святими мощами та іншими найбільшими християнськими святощами, розстріли, замучування й заслання десятків тисячів священників та інших священнослужителів, в жахливі тюрми на Соловецьких островах, на далекий Сибір, катівські муки, — всього цього замало ще антихристовій владі червоних бандитів. Вони не тільки нищать релігію, не тільки грабують і руйнують церкви і святощі, не тільки мучать і вбивають священників, вони стараються збудити серед широких кругів громадянства, а передовсім серед молоді

люту зненависть до Церкви і Бога, публично управляють гідкі кощунственні антирелігійні «практики», особливо під час Різдвяних та Великодних свят, змушують до участі в них молодь, силують учителів ширити атеїзм і зненависть до Церкви, свідомо ширять розпусту й взагалі деморалізацію, особливо серед молодіжи. Словом, на широких просторах Радянщини не тільки ширять невірство й нищать релігію, але й поширюють сатанинський культ боротьби з Церквою й Богом та стисло звязаний з ним «культ» тіла, матеріальної насолоди й розпусти. Ся страшна сійба дасть згодом жахливі плоди. Вже нині, як свідчать ріжні численні анкети серед молодіжи, лише 10 до 25% підростаючих юнаків і дітей шкільного віку, управляють релігійні практики. А натомісьць серед тої молоді й дітей з незвичайною швидкістю шириться розпуста, венеричні хороби, злочинність, зневіра, наркозоманія, самогубства... А великі банди бездомних дітей, з котрих можуть вийти величезні кадри розбійників, убийців, головорізів... Взагалі, трудно собі навіть уявити, що вийде з підростаючої нині в Радянщині молодіжи, серед котрої майже половина виростає позбавлена віри, моралі й усякої розумної, вищої мети життя. Лише Божий Промисл може врятувати з обіймів Сатани мільони сих нещасних дитячих душ. Страшна, темна ніч окутує широкі простори Радянщини... Та мимо всіх тих страхіть, віримо, що — по слову Божественного Основателя Церкви — «врата адові не одоліють її».

Одначе сумний морок панує не тільки на просторах Радянщини. З великим смутком мусимо сказати, що не все гарзд і в релігійно-церковнім життю тої держави, в якій ми тепер живемо. Сталося так, що та нація, яка все вважала себе найбільше християнською, найбільш

¹⁾ Недавно видана французька біографія творця радянського комунізму Леніна оповідає незвичайно інтересний факт, що Ленін ще в юнацькому віці мав візію Сатани й віддавсь йому на службу.

католицькою, та нація, котра устами своїх найліпших синів проголошувала себе носителькою найвищої християнської місії, по відзисканню своєї незалежності повела супроти своїх словянських братів, незєдинених християн східного обряду, таку політику, яку трудно назвати християнською. (Маємо тут на увазі, розуміється, не цілу націю, а лише певну її частину; на жаль, се переважно саме та частина, яка звичайно найбільше підносить свій католицький характер, а навіть претендує часто на ролю єдино католицького угруповання в державі. Політика інших кругів, прим. тих, що мають своїм органом «Курер Віленські», в стосунку до незєдинених, значно тверезіша від політики кругів нібито суто-католицьких). Найсумнішим, найтрагічнішим моментом цієї політики є безперечно справа так званої «ревіндикації» православних церков і монастирів. Як слушно писав нещодавно о. Проф. Олександр Стефанович, «автори цього почину і їх земляки не здають собі справи з того, якого страшного упира викликають вони тим своїм вчинком, спричинюючи завзяту ворожнечу не лиш між українським і польським, але й між всіми східно-європейськими народами, витворюючи крім того, глибоку пропасть між Церквою Католицькою і Східною...» («Діло», 1930, ч. 52). Ми не сумніваємося, що серед сторонників т. зв. «ревіндикації» православних церков є люде, котрі гадають, що та «ревіндикація» се діло добре, справедливе, корисне для їх батьківщини, для латинського клиру й навіть для Католицької Церкви. А вже за ревіндикацією церков висловився, на наше велике здивування, навіть такий здавалося, щирий симпатик, Сходу й зокрема Росії, як Митрополит Ропп, котрого, розуміється, не можна підозрівати в якихнебудь низьких намірах. Думка про «ревіндикацію» серед певної частини польського клиру очевидно зродилася під впливом старих національно-революційних польських традицій і легенд, під впливом невіджитого ще почуття національної кривди, заподіяної колись російським урядом, і національної пімсти, нарешті під впливом уяви про польський

нарід, як про «носителя вищої культури» на Сході, нібито погруженім у поганстві й дикунстві. Зовсім недавно читали ми статті визначного й талановитого польського католицького (!?) публіциста Л. Радзейовського в католицькій (!) органі «Польска», що від 1830-их рр. на землях, прилучених від Польщі до Росії, тобто на Волині, Поділлі, Київщині, Білорусі і т. д., «запанували темне московське варварство і фактичний поворот до поганства». («Польска, 1929, № 189). Під впливом всіх отаких настроїв і раціовань, рівно далеких і від дійсности, і від християнської етики, і від намірів Св. Отця Пія XI, котрий нераз підносив свою щирю любов до Сходу зєдиненого й незєдиненого, носителі «вищої культури» й «вищої християнської місії» задумали відібрати в українських і білоруських православних «дикунів» — «поган» Почаївську Лавру та ряд інших монастирів і майже половину православних церков у теперішній польській державі (Цікаво однак, що ніхто з «ревіндикуючих» православні церкви, не подумав про ревіндикацію бувших безперечно католицьких латинських костелів, а нині протестантських кірх у Гданську, Познанщині, Поморщині і т. д., очевидно тому, що їми володіють «культурні» протестанти, в обороні яких могли б виступити й Англія, й Америка, й Німеччина, і цілий ряд інших держав). Менше всього, розуміється, думали ті люде, що підняли питання про «ревіндикацію» церков про величну справу Церковного Зєдинення, котре — по словах о. проф. Швайгля Т. І. — є найгарчішим прагненням Св. Отця. Вони забули знаменні слова Св. Отця: «Не даваймо латинникам приводу до припущення, що можна християн Сходу позбавити їх літургії, привілеїв і прав». Вони не хотіли наслідувати прикладу Папи, котрий «любить Схід з його різноманітністю рас і обрядів, Схід зєдинений і... Схід незєдинений», котрий всіма силами й способами старається познайомити західних католиків з християнським Сходом та прицепити їм пошану й любов до Сходу, котрий ще в 1918 р. просив Папу Венедикта XV про дозвіл ви-

їхати до Радянської Росії, аби там працювати для незєдинених братів, а, якби була потреба, постраждати й умерти за них...²⁾ Яка велика різниця між щиро-любовним відношенням Св. Отця до незєдиненого Сходу і погордливим зневажанням православних Українців і Білорусів, як «дикунів» і «поган», у котрих «можна» відбирати їх найдорожчі святощі.

Що дивного, що в результаті такої погорди до православного українського й білоруського населення т. зв. «кресів», в результаті заходів до «ревіндикації», поширилося серед православних упередження до всього католицького і, що ще сумніше, часто навіть зненависть до католиків, як до «найбільших ворогів». Недавні гарячі сторонники зближення Православія з Католицтвом, серед православних під впливом «ревіндикаційних» позвів і взагалі під впливом відношення до православних, як до «поган» і «варварів», з гирким болем і жахом — або зрікалися своїх симпатій до Католицтва, своїх дорогих, інтимних мрій про Зєдинення Католицької й Православної Церков, або — попадали в роєпку.

Ті-ж православні діячі, які мимо всього залишилися прихильниками Зєдинення Православія з Католицизмом, видавалися в очах усіх інших православних зрадниками, авантюристами або чимсь у тім роді. Так прим., коли варшавський професор Правосл. Богослов. Відділу Мих. Зизикін відважився взяти участь в уніоністичнім зїзді в Празі в серпні 1929 р., він викликав тим проти себе загальне обурення правосл. громадянства. Поважна російська газета «За свободу» вмістила цілий ряд гострих статей і заміток проти Зизикіна за участь у «католицькім зїзді», а православний Синод висловив йому прилюдну догану, офіційно оголосив її в російській і польській пресі, зажадав формального каяття ітд. А в тім самім часі православні єпископи, священники й богослови, навіть Глава Правосл. Церк-

ви в Польщі ЙБ. Мигр. Діонісій, приймали найживішу участь у протестантських зїздах, де сходилися; спільно молилися й порозумівалися не тільки з лютеранами й кальвіністами, але й з баптистами, квакерами та ін. сектантами, а навіть з ліберальними протестантами (що символічно інтерпретують Воскресення Христа і т. ін.). Кажемо се не для догани чи критики православних владик і богословів; бо розуміємо їх психологію. «Сумно це, дуже сумно, — казав мені один визначний і поважаний і особисто мною й взагалі громадянством правосл. священник старшого віку, — що ми сходимося й порозуміваємося навіть з квакерами й баптистами, а з тими, хто нам найближчі, хто має законну єрархію і Св. Тайни, від кого нас відріжняє так небагато, сходитися ми не можемо. Що сумніше, вони ставляться до нас гірше, ніж до протестантів, магометан і жидів»...

Дуже цікава для характеристики сучасних настроїв найліпшої частини православних стаття о. протопрєсвітера Терентія Теодоровича «По больному вопросу» («За свободу», 1929, чч. 294-296) і його-ж додаток до цієї статті «К отъвѣту архієп. Роппа»..., (ів. ч. 320); о. Теодорович — найбільш заслужений і найвизначніший православний священник у Польщі, має велику популярність і вплив серед правосл. громадянства, щиро відданий інтересам Церкви, не раз виступав сміливо й рішучо в обороні своїх церковних ідей, не оглядаючись на особисті інтереси, не раз наражаючи себе на великі неприємності; давніше був великим прихильником зближення Православної й Католицької Церкви й виступав у 1924 р. в Варшаві з дуже цікавим і цінним відчитом: «Про змагання всіх християн до взаємного зближення». Свою статтю «По больному вопросу» він починає згадкою про своє щире й прихильне відношення до Католицизму, про свою працю в напрямі взаємного церковного зближення ітд.; але додає, що тепер уже (після «ревін-

²⁾ Див.: O Schweigl S. J. *Papst Piust XI und die Kirchen des Orients.* („Katholische Missionen“, 1929, с. 209-213).

дикаційних» позвів та низки інших того-ж роду подій) він не міг-би виступити з таким відчитом, як у 1924 р., бо »все змінилось«. Стаття наповнена гірким і щирим смутком і болем християнина й священника, котрий розуміє вагу й колючість церковного Зединення, а разом з тим бачить, що останні нитки, якими можна булоб повязати незединений Схід і католицький Захід, рвуться на наших очах, рвуться навіть деякими гарними й поважними людьми (в роді Впр. Митроп. Е. Роппа). Даючи відповідь Впр. Митроп. Роппові, о. Теодорович наводить деякі »відгуки« на статтю »По больному вопросу«, висловлені в дуже численних листах, одержаних з Волині, Полісся, Білоруси, Румунії, Італії, Франції ітд., словом майже звідусіль, де розсіялася російська й українська еміґрація. Сі відгуки православних на статтю о. Теодоровича, а рівночасно на справу »ревідикації«, одержані з різних кінців, дуже сумні для справи Зединення... »Одна думка мені не сподобалася в Вашій статті,—пише нпр. один з правосл. волиняків до о. Т., — думка про можливість »іти« шляхом Зединення Церков. Се немислиме, небажане...« »В сій справі моя думка така, — пише волинець, — що не може бути ніякого зединення Православія з Католицтвом...« »Єдність неможлива й говорити про це не слід«, і т. д. і т. і. з різних міст, з різних країв. Та й якого іншого відношення до справи церковного Зединення можна булоб сподіватися від загалу православних, коли двом мільонам православних загрожують позви позбавленням церков, коли польські римо-католицькі часописи Православ'я вважають за поганство?!

Впрочім, мусимо сказати, що — на наш погляд — такий тяжкий ефект викликали може навіть не самі позви і тп. випадки, скільки загальне мовчання інших католиків. Коли деякі польські римо-католики, під непережитими впливами старих національно-революційних легенд, під вплив незабутих іще національних кривд та бажання пімети за них і т. п. настроїв, виступили зі своїми позвами, чимало православних ду-

мало й сподівалося, що інші католики-поляки й не-поляки, вільні від чару національно-польських почувань, зясу-ють і направлять нещасливо розпочату справу. Але було загальне мовчання. Жадного заперечення, жадного іншого голосу. (Маємо на увазі мовчання католицької преси й взагалі католицьких, не-ліберальних кругів; бо з більш-менш ліберально настроєних кругів навіть польських інші голоси чулися; див. прим. „Kurjer Wileński“, „Przyjaciel Ludu“ і т. д.)

Навіть ті, хто так багато говорив і писав про свою любов до православного Сходу, до Росії ітд., як прим. ОО. Уніоністи з Аме, видавці „Irenikon'у“, або ОО. Домінікане, ОО. Ісусовці, ОО. Венедиктинці східного обряду жадним словом не озвалися з приводу »ревідикації« й своїм мовчанням дали підставу деяким православним, щирим прихильникам Зединення, нарікати, що для всіх ОО. Домініканів, Ісусовців та Венедиктинів східного обряду всі їх слова про любов до Сходу були лише »балачками«, східний обряд — »маскарадою«, а вся їх праця не то »політикою« не то »забавою шукаючої нових розривок західної людини... Гіркі нарікання й розуміється несправедливі, але... слід подумати про жахливо-сумний душевний стан тих людей, котрих допроваджували аж до такого песимізму справа »ревідикації« й загальне мовчання всіх інших католиків.

Озався вправді католицький священник Росіянин о. Діодор Колпінский. В своїм »отвертій листі« до редактора газ. »За свободу« Д. В. Філософова він остро виступив проти »антикатолицького користуванням Католицтвом в цілях польонізації«...: »Найгіршеж у всім цім — поглиблення роздору між Церквами, часто довершуване — тверджу се — свідомо: прецінь аж надто часто повторюють у Польщі, що саме на »кресах« треба встигнути збудувати вал (antemurale christianitatis — przedmurze chrześcijaństwa і т. і.) між »варварською« Росією й Заходом, поки Росія ще не воскресла з гробу. І при сьому... — висловлюється злорадне побажання, щоби

большевизм ще продовжувався в Росії... («За свободу», 1929, ч. 281). Ще перед тим на сторінках російського католицького журналу «Китеж», редактованого о. Колпінским спільно з о. пралатом Отоло-Кулаком, о. К-ий підносив, що «всякий справжній католик, який отже не буде змішувати кровно дорогого йому розуміння церковности... з місцевими інтересами, переживає згадані події, яко великий гріх і велике горе». Другий раз на сторінках «Китежа» (1929, ч. 1-3) о. К-ий писав, як йому «неймовірно боляче бачити, як невідповідальними в католицьким, в християнським розумінні політикуючими елементами утворюється... мур між Католицькою Церквою і руським («русским») Православ'єм. Невже й так не досить перешкод до Зединення»...

Але голос о. Колпінского, мимо його сильних виразів, великого запалу й глибокої щирости, пролунав якое надто слабо. Виступ його, яко росіянина, що народився й виховався в Православ'ю й щойно пізніше прилучився до Католицької Церкви, старалися інтерпретувати, як виступ російського «шовініста», для якого Росія нібито дорожча від Католицької Церкви, й на доказ того наводили деякі не зовсім щасливі речення Колпінского.

«За межами Польщі, — писав о. К-ий у листі до Д. В. Філософа, — ще не знають усього, а то вжахнувсяб католицький світ, бо не Католицтво те, що там так часто перед православними демонструють... («За свободу», 1929, ч. 281). Здається, що о. К-ий старався освідомити Захід і висвітлити справу в західних католицьких журналах, але... але... безуспішно. Західні католицькі часописи мовчали й мовчать... Навіть русофільський „Irenikon“ уперто замовчує справу «ревідикації» і т. інше. Серед сеї загальної мовчанки голос о. К-го. здавалося лишився «гласом вопіючого в пустині»... Складалося у багатьох вражіння, що весь католицький світ одобрює відбирання православних церков у Польській державі. Не тільки православі, не тільки Українці, Білоруси, Росіяне, але й ліберально настроєні По-

ляки виступали з гіркими наріканнями й закидами за «ревідикацію»... проти всієї Католицької Церкви й проти Апостольського Престолу, а польський львівський „Przyjaciel Ludu“ гостро осуджуючи з погляду польських державних інтересів заходи коло «ревідикації» церков, навіть зачитував слова Юлія Словацького: «Польще! Твоя загибель — в Римі!»

Творилася невимовно тяжка атмосфера. Не знаємо свідомо чи несвідомо, але безперечно завдано справі Зединення один з найтяжчих ударів, які тільки знав історія Церкви. Потрібні будуть мабуть десятки літ, а може й століття, аби рана, спричинена «ревідикаційними» позвами цілковито загоїлася. Хіба що Божа Ласка чудодійно сцілить сю рану. Тільки на Неї вповаємо.

Бо навкруги морок: там, по той бік Збруча, страшне, сатанинське переслідування віри, Церкви, духовенства, віруючих, страшна деморалізація молоді і т. ін.; тут, по сей бік, нерозуміння одного з найважливіших завдань християнського світу, нерозуміння конечної потреби церковного Зединення, зокрема й для того, щоби протиставити могутню християнську силу антихристовій пропаганді, кермованій по всьому світі з московського, червоного шніні, Кремля; нерозуміння того, що відбирання церков нищить всяку віру й промочує шлях у душі позбавлених церкви людей тій-же страшній, руїнницькій антихристовій пропаганді. Так темна жахлива ніч спустилася і там і тут...

II.

Серед сеї темряви, серед пітьми зневаги й пімсти, серед моря розбурханих соціальних, національних і особистих пристрастей світлим сяйвом пролинули два ясні проміні.

З височини Апостольського Престолу почувся голос, перенятий щирою любов'ю до народів Сходу, страждаючих під владою червоних служителів сатани. «До глибини зворушують Нас муки та жахливі й кошунетвенні злочини, що повторюються і зростають кожного дня про-

ти Бога і проти всіх дорогих Нашому серцеві душ нечислимого населення Росії... Сими словами почав Св. Отець свій славний, історичної ваги Лист від 2. лютого с. р. до Емін. Кардинала В. Помпілі в справі релігійних переслідувань у Росії. Лист сей знають усі. Тому не потрібуємо його повторяти або цитувати. Вражіння і вплив сього Листу були величезні. Завізані сим Листом християне ріжних обрядів і віроісповдань, ріжних національностей і рас злучилися в спільній молитві за страждаючі в Радянщині народи. Особливо велике вражіння зробив сей Лист Св. Отця на багатьох православних.

»Велика, величезна радість!« — писав під вражінням сього листа визначний російський публіцист, співредактор газети »За свободу« А. М. Хирьяков, котрий багато займався релігійно-етичними питаннями, був приятелем Л. Толстого й Лескова й нині належить до найкращої еліти серед російської еміграції: — »Я охрещений і вихований у Православній вірі й з дитячих літ при звичаївся чути, що Православна віра має лютого й непримиримого ворога і що ворог сей — Католицтво. Між Католицтвом і Православ'єм іде довголітня боротьба, в якій обидві сторони не зупинялися перед найжорстокішими засобами, щоб одержати перемогу... Та тепер усе те починає видаватися дрібним у порівнянні з сучасністю, яку переживає наша батьківщина... Большевики... намагаються в народній душі стерти всі сліди релігійного почуття. Вперто, систематично, озвіріло гасять духа. Найдорожче народне добро — дитячі душі зогиджують, отруюють і толочать большевицькими чобітьми. І в сей тяжкий час, коли знеможена батьківщина зо всіх боків бачить лише байдужість, погорду й навіть глум, в цей саме час... залунав зрозумілий, виразний голос братньої любови й щирого християнського милосердя. Сей голос залунав з височини Папського Престолу... Чи-ж се не радість? Хіба-ж се не величезна, світла радість? Замість відчуження й неприязни, зустріти співчуття й любов... Після

одвічного роздору — перші блиски єдності! Та ще в такий час тяжкого лихоліття освітили нас ці блиски. Тоді, коли байдужі кажуть, що нехай процвітає людожерство, аби лише розвивалася торгівля, коли ті, що нібито співчують, говорять про необхідність вивчити спершу факти людожерства,... саме в той час Глава Католицької Церкви ясно й рішуче став по стороні пригнобленого... російського народу. Хіба се не радість? — Недовірливі й ті, що звикли шукати в найвеличніших змаганнях матеріальних, користолюбних мотивів, готові сказати, що й Лист Папи Пія XI викликаний... політичними міркуваннями... Та думаю я, що прецінь так само можна підозрівати й мотиви євангельського милосердного самарянина... Коли бачу чудово гарні, ніжно рожеві й ядро порпурові та золотисті хмаринки, освічені сонцем, не можу не подивляти прекрасних відблисків Божого сонця. І, коли мені кажуть, що се зрадливе видовище, що сі прегарні хмаринки тільки холодна, сіра мряка, я з сильним переконанням стверджую: ні, ця краса не привид і не примара, в цій красі дійсна правда, що лишиться в моїм серці, що-б мені не казали про мряку. І в листі Глави Католицької Церкви я бачу сю Божу правду й красу і не можу не вітати їй й (не поклонитися їй) («За свободу», 1930, ч. 50).

Сей голос не був одиноким. Ще цікавіший і характеристичніший відгомін К. Николаєва, б. київського адвоката, нині юрисконсульта Правосл. Синоду в Варшаві на сторінках »Воскреснаго Читенія«, органу варшавської Православної Митрополії, що виходить під безпосереднім проводом Й. Блаж. Митрополита Діонісія:

»Папа Пія XI, — пише п. Николаєв («Воскр. Чит.», 1930, ч. 11), — з усією силою свого авторитету... засудив богоборчу владу большевиків. Він признав, що сей уряд спричинив у Росії величезну шкоду Христовій Церкві й молитвами всього світу цю шкоду треба направити. Але-ж Росія це переважно православний нарід... і шкоду в Росії нанесено головним чином Православній

Церкві. Глава Католицької Церкви урочисто, перед лицем всього світу признає, що Православна Церква се той твір Божого Духа, нанесення шкоди котрому вимагає вжиття заходів морального реагування. Важко вичислити наслідки цього ствердження, особливо перед наступом державного атеїзму Росії, котрий робитиме, звичайно, й далі спроби нападів на релігію. В сей історичний момент розділ Церков цілковито втрачає своє внутрішнє й зовнішнє значіння перед лицем цього жахливого ворога, особливо, коли прийняти під увагу, що атеїзм большевицької влади має в своїм розпорядженні всі засоби примусу сучасної держави, а Церква Христова розпоряджає лише способами релігійного й морального впливу. Рим не тільки зрозумів цей стан, але й виявив його. Спільна боротьба з богоручеським насиллям большевиків — ось завдання Христової Церкви в наш час, виключаючий можливість усякої боротьби окремих Церков між собою; і той, хто буде продовжувати або зміцнювати боротьбу окремих Церков між собою, той вестиме боротьбу не проти тієї чи іншої Церкви, а — разом з богоборцями — проти Христа«...

Обидва цитовані російські органи «За свободу» й «Воскресное Чтеніє» не тільки не були досі фільокатолицькими чи прихильними до Католицтва, а навпаки, з певним упередженням ставилися до всього католицького, особливо останніми часами в звязку з позовами про церкви та ін. подібними випадками. Але, перенятий щирим співчуттям і любовю до страждаючого Сходу, Лист Св. Отця, зворушив до глибин душі багатьох православних, навіть упереджених і неприхильних до Апостольського Престолу; і навіть на сторінках тих часописів, які ще недавно кидали громи на проф. М. Зизікіна за його фільокатолицтво, тепер появилися статті, переняті щирим признанням, захопленням і пошаною до Апостольського Престолу.

На жаль, одначе, не всі, далеко не всі зрозуміли як слід Лист Св. Отця, не всі перенялися тими щирими й високими християнськими поглядами й по-

чуваннями, якими руководиться Св. Отець Пій XI у своїм листі й у всій своїй діяльності. Навіть серед католиків, що стоять (а принаймні досі стояли) цілком на боці від «ревідикаційних» справ, знайшлися такі католики (?), що інтерпретуючи Лист Св. Отця у справі релігійних переслідувань у Росії і нібито виконуючи заклик Св. Отця до співчуття й молитви «за всіх дорогих Нашому серцеві душ нечислимого населення Росії», — не вдержалися, щоб не копнути (навіть і при цій нагоді!) «казьонне» Православ'є, «схизматиків», «правлячі сфери давньої Росії», «московську некультурність» і т. д. Сі злобні вислови поставили вони поруч з величними словами любови, сказаними Св. Отцем, в додаток і «пояснення» до Листу Св. Отця!

Коли так «розуміють» і пояснюють певні католики, що дивного, коли не всі православні з довірям поставилися до щирих слів Св. Отця; тим більше, що до недовіря й неприязни супроти католиків схилили православних і заходи до відібрання православних церков та монастирів і майже повна мовчанка в тій справі всіх інших католиків, навіть і тих, що досі були «нібито» щиро прихильні до незединеного Сходу.

Але тут, серед загального мовчання, серед темної мряки взаємного недовіря, упередження, зненависти, пімсти, злоби, почуєся могутній і сміливий голос правдивого християнського Архипастира, «Мужа, котрий своїм ясним розумом і дійсно християнською совістю зрозумів і відчув всю неправду, поволоки, якою прикрилися ті, що простигли по православні святині свої облудні руки, і відчув усе нехристиянське єство (іх) вчинку»...., як висловився православний письменник і місіонар Й. Перетрухин, пишучи про славно звісне інтерв'ю Екссцеленції Митрополита Андрея в справі «ревідикації церков»...

Інтерв'ю Ексц. Митрополита Андрея се правдива перемога високої християнської любови над невіджитими споминами про взаємні кривди, над упередженням і зненавистю, злобою і пімстою; перемога католицької ідеї.

ідеї єдності над роздором, »розділенням« і ворожнечею; цілющий лік на рани, нанесені 300—200 літ тому й наново розятрені необережними руками людей, для яких Католицтво, Церква, віра не є найвищою вартістю й метою, які готові Католицтво вживати як знаряддя до інших цілей.

Голос Ексс. Митрополита Андрея се подія великої історичної ваги. Се-ж ледве чи не уперше не на словах, а на ділі, цілком конкретно й виразно, з великою ясністю й силою, в найтяжких часах релігійно-церковного життя православних виступив, як правдивий носитель християнської любови, згоди, всепрощення, один з найвизначніших Владик Католицької Церкви. В історії взаємовідносин Католицької Церкви й незєдненого Сходу слова Екссцеленції Митрополита Андрея в справі ревіндикації мусять бути записані золотими літерами.

Вражіння і вплив сих слів Ексс. Митрополита на православних величезні. Ось слова православного, давнього й щирого прихильника Зєднання про вражіння, яке зробило на нього інтервю Ексс. Митрополита: »Коли я побачив у газеті інтервю Митрополита в справі »ревіндикації«, серце моє сильно забилося, я ввесь схвилювався... Що каже наш Митрополит? Адже так недавно я читав слова старенького Митрополита Ропша, котрого я особисто любив і поважав, слова далекої від того, чого я сподівався... Невже і тут мене спіткає розчарування? невже й Митрополит Шептицький не підніметься вище над звичайний рівень?... Руки мої дріжали... Нарешті, я прочитав... Серце моє наповнилося великою, світлою радістю. Ні, тут я не завівся. Наш Митрополит є дійсно таким, яким я Його завжди собі уявляв. Слава Богу! Лід зломаний. Через непереходиму безодню кинуті міст зєднання! Греко-католицький Митрополит наочно довів, що не Католицька Церква відповідає за »ревіндикацію«, а окремі люде, що зле розуміють Католицтво. Шлях до Єдності існує. Слава Богу, слава Богу!«

Не менше сильне вражіння зробило

інтервю Ексс. Митрополита Андрея й на православних, неприхильних та упереджених до Католицтва »Унії«. Орган галицьких москвофілів »Русській Голос«, що виходить під проводом православно-го, бувшого католика, й досить часто містить негарні випадки проти греко-католицьких Владик, в ч. 10 за сей рік приніс нотатку »В зашиту християнства«, де заявляє: »всі православні, зєднені з Римом Унією і незєднені, приймуть їх (слова Митр. Андрея) до відома і з почуттям найглибшого морального задоволення. Не зважаючи на багато розходжень з Митрополитом Андреем, і ми, Його політичні противники, з приємністю зазначаємо, що Він теперішньою заявою приніс дійсно велику послугу Християнству«.

Орган варшавської Православної Митрополії »Воскресное Чтеніє«, дуже далекий донині від симпатій до Католицизму, поставився так само з великим признанням, увагою та вдячністю до інтервю Ексс. Митр. Андрея й в кількох числах вертав до того інтервю. В ч. 7, »Воскр. Чтенія« (від 16. II. 1930) »Из печати« знаходимо статтю, підписану »Vox« (є відомості, не зовсім правда певні, що це псевдонім дуже високої особи в Православній Церкві), де підноситься »велику важність і значіння заяв, зроблених (в інтервю) Главою Галицької Уніяньської Церкви«. Навівши повний текст інтервю Ексс. Митр. Андрея, Vox додає: »Навіть людині, зовсім не випробованій у хитрощах дипломатичної діялектики, думаємо, цілком ясно, які значні речі сказав Уніяньський Митрополит... І в своїх дальших статтях (у чч. 9 і 11 »Воскр. Чтенія«) Vox з особливою увагою ставиться до інтервю Ексс. Митр. Андрея та численних і різноманітних відгуків на неї в пресі різних напрямків. Нарешті, в ч. 11 »Воскр. Чтенія« знаходимо довшу статтю К. Николаєва »Когда же?«, де докладно розглядається інтервю Ексс. Митр. Андрея. В сій статті К. Н. підносить передовсім велику вагу й »звершено исключительное значеніє« голосу Ексс. Митрополита Андрея Шептицького в справі »ревіндикації«, вказує

на цілковиту згідність становища Митр. Андрея з теперішньою, як він каже, «новою лінією політики Риму» (що знайшла вираз між ін. і в Листі Папи з приводу релігійних переслідувань у Росії), з «римською поміркованістю». Відповідь Екск. Митрополита інтерв'юєрові К. Н. називає «золотими словами», підносить її ясність і виразність і zarazом її «изысканность и кардинальскую изящность». В сій відповіді Митрополита Андрея відчувається, по словам К. Н., «досвідчений політик, Князь Церкви в західному розумінні цього слова, котрий минуле через сучасність лучить з будучиною». К. Н. звертає увагу також на слухність і справедливість правних поглядів Митроп. Андрея. «...Уніятський Митрополит, — пише у своїй статті К. Н., — вказує вихід і (польському) Католицькому Епископатові. Справді, видовище «римської поміркованости» й польської активности в сім питанні се видовище внутрішнього розколу в самій Католицькій Церкві в такім важнім нині питанні, як відношення до Православ'я, на оборону котрого, як на оборону всіх Церков і всіх ісповідань, на оборону свободи сумління... піднявся ввесь культурний світ... Завдяки уважному відношенню п. Николаєва до голосу Екск. Митрополита Андрея, він не зробив тої помилки, яку робило й робить не тільки багато православних, але й багато інших, навіть більш-менш ліберально настроєних поляків, які вважаються католиками й які відповідальність за теперішнє відношення до православних польського духовенства складають на всю Католицьку Церкву. Навпаки, під впливом інтерв'ю Екск. Митрополита Андрея, цинячи його голос, як голос одного з найвизначніших католицьких Владик, маючих найбільший моральний авторитет, Николаєв розрізняє акцію тих, що заходжуються коло відбирання православних церков, від діяльности всієї Католицької Церкви й не кидає на її адресу несправедливих обвинувачень. Значіння цього тим більше, що стаття К. Н. появилася в органі Православної Митрополії,

безпосередно кермованім Главою Православної Церкви в Польщі.

Другий, український орган Православної Митрополії «Духовний Сіяч», що знаходиться не під безпосереднім, а лише під загальним засадничим її проводом і звичайно до Католицтва ставиться дуже ворожо, а рівночасно виявляє сильний ухил в бік протестантизму, — до інтерв'ю Екск. Митрополита Андрея поставився одначе з неменшим признанням, як «Воскресное Чтеніє» і «Русский Голос». В ч. 4 «Духовного Сіяча» (від 15. II. 1930) появилася ціла спеціальна стаття волинського єпархіяльного православного місіонера Йосифа Перетрухіна (росіянина з походження) п. н.: «Голос на часі», присвячена інтерв'ю високопреосвященого Митрополита Уніятського Андрея Шептицького, високоосвіченого ієрарха, ... мужа... з ясим розумом і дійсно християнською совістю», котрий «отверто й просто сказав перед цілим світом, що вигадка з відібраним православних церков не є християнським ділом і вже тому не може знайти для себе жадного оправдання». Розглянувши зміст інтерв'ю Екск. Митроп. Андрея й додавши від себе «кілька думок про недоцільність римо-католицьких позовів» — з погляду державного, правного й морального, п. Перетрухін так кінчить свою статтю: (як що позови будуть задоволені судом) і позбавиться народ святинь, в його душі, натурально, посіється насіння большевизму, сектарства. Натомість, підупаде моральність, і зродиться заненависть до тих, хто його скривдив. Чи того добивається римо-католицький клир? Тому рахуємо: голос Митрополита Андрея Шептицького почувся на часі, а його мудрі слова дуже й дуже до речі для вивчення на пам'ять» прихильникам «ревіндикації»...

Не потрібуємо наводити всіх голосів православних, зворушених високим, правдиво християнським відношенням Екск. Митрополита Андрея. Як бачимо, інтерв'ю Впреосв. Владики Митрополита зворушило і вплинуло не тільки на прихильників церковного Зединення, але й на людей упереджених, воро-

жких до Католицизму. Бачимо, що деко-го з них інтерв'ю Владика Митрополита й майже рівночасно виданий лист Св. Отця навіть примусили змінити своє відношення до Католицької Церкви, збудили в них лагідність, узнання, пошану, вдячність і думки про потребу церковного зближення й справжньої всьохристиянської єдності. Думаємо, що нині в атмосфері взаємної загальної національної, соціальної й особистої зневаги й ворожнечі, підогрітих ще позвами про «ревідикацію» церков, такі наслідки Листу Св. Отця й інтерв'ю Екск. Митрополита Андрея треба признати розмірно великими, навіть несподівано великими. На закінчення й доповнення характеристики вражіння й впливу інтерв'ю Впреосв. Владика Митрополита на православних слід згадати ще офіційно, з соймової трибуни висловлену подяку Впреосв. Митрополитові послом Хруцьким в імені всього православного населення, мешкаючого в Польській державі: «з глибоким задоволенням ми, православні, вітаємо заяву Глави Греко-Католицької Церкви Митрополита Шептицького, котрий, кермуючись християнською любов'ю й історичною справедливістю, виступив в обороні віри наших батьків і, памятаючи давніші страждання, хотів би збавити його від нового насильства, побоюючись, щоб воно разом зі своїми церквами не втратило самої віри Христової. (З промови в соймі 7. II. 1930 р. під час дебатів над бюджетом міністерства ісповідань і освіти).

Голос Екск. Митрополита зустрів належний відгомін і співчуття й серед широких кругів греко-католицького ду-

ховенства, найліпшим висловом чого були статті: «Греко-католицького священика» — «Процес за православні церкви» («Діло», 1930, ч. 38 і 39; з приводу сеї статті — вдячний відгук у «Воскресном Чтені», 1930, ч. 11 у статті Vох'a) і одного з сеніорів греко-католицького духовенства та найбільше заслужених священиків о. Проф. Олександра Стефановича — «До ревідикації українських православних церков» (Ibid., ч. 52 і 53).

Нарешті, що теж вельми характерично й важно, інтерв'ю Екск. Митрополита змусило відгукнутися мало не всю польську пресу, й чимало навіть польських газет мусіло признати рацію думкам Впреосв. Владика Митрополита. На жаль, як раз серед католицьких польських газет щиро християнський, правдиво католицький голос Митрополита, вільний від національних забобів і пережитків сумного минулого, перенятий виключно думкою про добро Католицької Церкви та кінечну потребу церковного Зєдинення, — найменше знайшов належного зрозуміння. Про те й серед польських католицьких кругів голос Екск. Митрополита Андрея знайшов певне співчуття, і деякі польські католики навіть висловлювали Екск. Митрополитові подяки за думки, висловлені в інтерв'ю.

В кожнім разі, вже й тепер можемо сказати, що могутний голос Екскеленції Митрополита Андрея знайшов повсюди сильний відгук і справді стався світлим промінем серед страшної сучасної темряви, сподіваємося, промінем вістуном близької перемоги світла над п'тьмою.

«...між нами, уніятами, не сміє бути нікого, кому унія і її справа була б байдужа. Тут немає партій ані орієнтацій; тому що унія це єдиний наш лучник і єдина оборонна вежа, за якою живе наша національність».

о. Й. СКРУТЕНЬ, Ч. С. В. В. — Апостол Унії (Альманах українських богословів — Львів 1923. ст. 18.).

ДЖ. К. ЧЕСТЕРТЕН

Про важність ортодоксії¹⁾

Ніщо не означає так дивовижно того величезного й мимо цього притаєного недомагання модерної суспільности, як зачасто вживане нині слово «ортодоксія». Колись був еретик гордий тим, що він не є жаден еретик. Держави цього світа, поліція, суди — це були — еретики. Він був «правовірний». Він не гордився тим, що супротивлявся їм; бо то вони були ворохобниками. Військо зі своєю лютою безпекою, королі зі своїми строгими обличами, величаві державні процеси, холодні закони, вони всі, як вівці, пішли блудом. А громадянин був гордий у свідомості своєї ортодоксії, гордий у свідомості правочину. Тільки він — серед пралісу переросло це людину — був церквою, був осередком вселенної і докруги нього крутилися звізди. Найбільше рафіновані муки пекла й ката не були б могли спонукати його, признатися, що він еретик. Але кілька модерних фраз учинило, що він нині тим самим титулом пишається. Зарозуміло підсмішкуючись каже такий: «Я таки добрий еретик» і ще при цьому оглядається, чи хто не плесне в долоні. Слово «єресь» сьогодні вже не покриває поняття «помилки» а навпаки поняття розуму й дотепности, а слово «ортодоксія» сьогодні покривається не тільки з поняттям права, скільки просто безправства. Це все є доказом лиш одного: що люди у відношенню до філософії щораз то байдужіють. Певно не одного треба би вважати радше дурноватим, аніж еретиком, але і богеміст з червоною хусткою і анархіст, що підкладає бомби, хочуть уходити за ортодоксів.

В загальному виглядає це дуже не мудро, коли один філософ підпалює другому стріху тільки тому, що оба розходяться в своїх світоглядах. Траплялося це часто в другій половині середньовіччя й зовсім не довело до ціли. Але безконечно дурніше, аніж підпа-

лити свого ближнього задля філософії, буде поставити твердження, що це байдуже і все одно, до якої хто признається філософії: а це загально трапляється в 20 віці, при кінці великої доби переворотів. Всюди закидається загальнопризнані теорії: як правди про людські права, так і про гріховний упадок. Атеїзм нині вже наш надто теологічний, ба навіть у революції заботою нам системи, навіть у свободі заботою мусу. Не хочемо узагальнень. Цей погляд влучно заступає Бернар Шов, коли каже: «Золоте правило полягало би в тому, щоби не було жадного золотого правила». Щораз більше обговорюється й дискутується другорядні справи в мистецтві, політиці й літературі. Що хтось думає про трамвай або про Ботічеллі, це займає людей, — але не це, що хтось узагалі думає. Він повинен відбутися подорож довкола світа й прослідити тисячі дрібниць, лише ту одну дивну річ — всесвіт — ні; як робить це, то є віруючий і — пропав. Всяке є важне, тільки «Все» ні. Як легкодушно трактується філософію, годі й говорити, як байдуже ставимось до того, чи хтось песиміст, оптиміст, геґеліанець, картезіанець, матеріяліст чи ідеаліст! Дамо перший-ліпший примір: Як часто прокаже хтось при чаю слова: «не варта жити»: то це людей так мало зворушує, начеби говорив, що паде дощ. А якби ці слова взяти поважно, то світ ставби горі дном: убийники діставалиби премії, вогнева сторожа булаб осуджена за державну зраду, отруї сталиби ліками, лікарів кликалиби до здорових, а ратункові товариства мусілосяб викоринити, як банду розбішак. І таки не зважається на те, як впливає такий песиміст на суспільність, чи починається до її зміцнення чи до руїни: бо всі пересвідчені, що теорії не мають значіння.

Наші апостоли свободи певно цього

¹⁾ З книжки Дж. К. Честертон «Єретики», Критика часу, I уступ.

так не розуміли. Коли вони розкнеблювали ересь, то думали, що отворять до рогу релігійній і філософічній правді. Вони вважали, що абсолютна правда є щось такого важного, що кождий без обиняків мусить їй ударити чолом. А модерний чоловік є того погляду, що абсолютна правда є щось таке пусте, що зовсім байдуже, що хтось про неї думає. Ті розв'язували питання, наче ловці расових псів, а ці, наче рибакки, що невідому рибу кидають назад у море. Ніколи так мало не займалися людською природою, як нині, тому, що нині кождому дозволено про це балакати. Тільки ортодоксія признавала собі колись право висказуватися про релігію; а модерна свобода завела таке: що ніхто не повинен про неї згадувати. Ніщо не моглоби нас спонукати до мовчанки. Тільки добрий тон (останній і найпростіший забобон) повчив нас, релігію збувати мовчанкою; перед шістьдесяти роками вважалося за несмак, назватися «атеїстом». Потім прийшли «Бредлейсти», останні віруючі люди, яким розходилося про пізнання Бога, та вони не могли нічого вдіяти. Нині ще належить до злого тону, чванитися атеїзмом, але заки цей перевівся, дівдався ще проте того, що сьогодні вважається за несмачне називати себе «християнином». Отже еманципація вкинула святця і еретика в одну і ту саму вежу мовчанки. Говориться натомісьць про скандали й погоду і це називають повна свобода віри.

Але ще є люди (до яких і я себе причисляю), які вважають, що найцікавіше і найковечніше в людини є саме його світогляд.

Я на примір вважаю, що господині важно знати, які має її льокатор прибутки, але ще важніше, що це за птиця — той льокатор, — генералові важно знати число його ворогів, але важніше знати моральний стан ворога. Тут річ не в тому, чи світові теорії впливають на справи, але — чи вони взагалі з часом здобувають трохи впливу на світ. В 15 столітті суджено й тортуровано того, хто проповідав неморальність; в 19 столітті почитано такого Оскара

Уайльда й схліблювано йому задля його неморальних писань, але і вкинено його до вязниці, коли він замінив їх у діло. Можна спитати, що з того є строгіше, але не що є комічніше. Добра інквізиції не обтяжила себе бодай тою ганьбою, щоби створити таку суспільність, яка свого божека робить арештантом, коли він реалізує свої науки. Але нині прогнано філософію й релігію, т. зн. теорії про останні речі, менш або більш майже рівночасно з обох діянок, які вони ще займали. Загальні ідеали опановували літературу: наглий крик: «Штука для штуки!» прогнав їх. Ідеали панували і в політиці: клич «успіх» або краще сказати «політика для політика» прогнав їх. В останніх двадцяти роках пропали безслідно ідеальні поняття ладу або свободи з наших книг, як з нашого парламенту, стремління до духовости й краснорічivosti. Література стала нарочно менше політична, — політика менше літературна. Тим чином пропала наука про взаємовідносини річий до себе з обох сих царин. І сьогодні питаємо, що ми при тому зискали або втратили, чи література й політика стали ліпші, коли прогнали філософів і проповідників.

Коли в якімсь народі все покоління слабе й охляле, починає той народ говорити про свою силу, подібно, як людина щойно тоді балакає про своє здоровля, коли вже давно його втратила. Міцні натури ніколи не говорять про свій організм, тільки про свої цілі. З нічого так не можна заключати про фізичну силу чоловіка, як з того, коли він весело говорить про свою пляновану подорож довкола світа, — а так само про силу нації, коли вона постійно говорить про свою подорож на кінець світа, до Остаточного Суду або Нового Єрусалиму.

Найкращим доказом фізичної сили є наклін до високих смілих ідеалів. Тільки в діточому захопленню прагнемо місяця з неба. Ні котрий наш Величень зі славної великої доби не бувби зрозумів, що значить «доцільність». Папа Гільдебранд відповівби був на це питання, що він не працює для доцільности, але для Католицької Церкви, —

а Дантон — для свободи, рівності і братерства. А якби ідеал тих велитнів полягав тільки в тому, щоби другого скинути зі сходів, то поступилиби вони по мужеськи, а не як ревматики: вони прим. не говорилиби: »Дивіться, як звинно порушуються мої бедра й лідки, коли скидаю«... тільки, захоплені видом упадку свого противника з поверха на брук, булиби в одній хвилині копнули. В дійсности — звичка ідеалізувати й узагальнювати ніяк не ослаблювала сили. Доба великих ідей була також добою великих подвигів. В віці »почувань« і гарних слів (на прикінці 18. століття) були справді діяльні й кріпкі мужі. Сентименталісти були сильніші, як який »Наполеон«, циніки не могли перемогти такого »Де Вета«.

Перед сотнею літ провадили всі наші добрі й злі інтереси тріумфуючі бекідики, нині це все в руках упертих мовчаливців, що висотують з того безконечні процеси. Але власне якраз занедбання гарних слів і образів сплодило породу малих людей. Наші модерні політики домагаються необмеженої волі Цезара, надлюдини; вони вважають себе надто практичними, щоби бути мортальними, а кінець пісні такий, що владу тримає пересічний тип. Наші новітні філософи домагаються тих самих привилеїв: свободи, здобувати небо й землю, але зновуж таки це все є тільки »пересічністю«, що чепить при кермі. Не хочу сказати, що нема і ліпших, але чи може хто твердити, що є більші, аніж у ті давні часи, коли релігія й філософія мали на них вплив і панували в їхніх душах? Чи рабство ліпше від свободи, про це не будемо говорити; але що підданство сплодило кращі овочі, аніж наша теперішня свобода, цього певно ніхто не заперчить.

Що мораль не має з мистецтвом нічого до діла, це правда віри наших мистців. Ім усе дозволено і писати »втрачений рай«, у якому чорт поборює Бога, або ту »божеську Комедію«, в якій небо приміщується під пеклом. А добуток їхньої творчости? Видумали вони в своїм »розв'язанню« щось кращого і біль-

шого, ніж той дикий Гібелін і Католик, або той строгий учитель і пуританець? Знаємо кілька їхніх віршів. Але Мільтон перевишпає їх не тільки в своїй побожності, а також і в їхнім власнім безбожництві. В усіх їхніх віршиках не знаходимо такого зухвалого визову супроти Бога, як визов його сатани. Не знаходимо ширшого очеркнення поганства, як у словах, які цей горячий визнавець вкладає в уста Фарінати, коли він глузує з пекла. А причина очевидна. Богохульство є мистецьким процесом, бо його основою є філософічне переконання. Богохульство вяжеться з вірою і зникає з нею. Коли хто цьому не вірить, нехай сяде собі й старається поважно хулити бога Тора або Вотана. Свояки застануть його вечером досить утомленим.

Ані в політиці ані в літературі не було властивою думкою, опрокидати загальні теорії. Може бути, що яка закручена голова ставила такі ідеали, які людство ошоломлювали; але ніхто з тих ідеалістів не дорівнював у глупоті й баламуцтві тому, що надівся поклав практичний розум. Ніщо не показалося більш непрактичним, як ідеї якогось лорда Росбері, ніщо не було менш опортуністичне, як його опортунізм. Він є символом своєї доби, він, теоретично практик, але на ділі більш непрактичний, як котрийнебудь теоретик. На цім юдолі нема більших дурнів, як люди розуму. Чоловік, що все нюшкує вислідити, чи ця або та раса сильніша, чи ця або та річ більш пригожа, такий не буде вірити в свою справу так довго, щоби могли її зреалізувати. Політик-опортуніст подібний до чоловіка, що закидає білярд, бо програв у ньому, а гольфа закидає, бо його побили в ньому. Ніщо не противиться так остаточній побіді, як величезна важність, яку приписується безпосередньому успіхові, і ніщо не є коротше триваюче, як успіх.

Коли я вислідив, що опортунізм то пустяк, що до нічого не веде, старався уважливіше приглянутися справам, і побачив, що він мусів збанкрутувати. Я пізнав, що куди практичніше, від самого початку, зачинати й займатися те-

оріями; що аріяни, які різалися задля »гомойузія«, були куди розумніші, аніж наші панове, що сперечаються над шкільною квестією. Бо християнські догматисти намагалися, заснувати святий народ, а передусім ствердити, що на правду є святе. Наші модерні педагогі стараються ввести свободу релігії, не пробуючи ствердити, що це таке релігія і що свобода. Коли наші старі вчителі Церкви ставили якусь догму, то принайменше завдавали собі найперше труду зробити її ясною й приємливою, — а модерному »мобові«¹⁾ англіканців і нонконформістів припала честь, обтяжити людей такою наукою, якої вони навіть не пояснили.

З цих і інших причин почуваюся принайменше спонуканим, завернути до основних і засадничих правд. Це є мета цієї книжки²⁾. Я хотів би зійтися зі своїми шановними сучасниками не тільки особисто і не тільки на літературній дорозі, але й на ґрунті тих збірних ідей і правд, які вони визнають.

Ред'ярд Кіплінг, здібний оповідач і сильна індивідуальність, цікавить мене тільки своєю прикметою »єретика«, т. зн. як чоловік, що важиться, у всіх справах бути іншої думки, аніж я. Бернар Шов, один з найбільших умів і найчесніших людей теперішності, цікавить мене тільки як єретик, т. зн. як чоловік, якого філософія є зовсім дозріла, зовсім послідовна, але і зовсім фальшива. Сповнений надією, щось тим осягнути, вертаюся до научної методи 13. століття.

Припустім, що на вулиці зчинилося збіговище задля якоїсь причини, скажім, через стовп газової ліхтарні, який різні впливові одиниці хочуть повалити. Один чернець, що представляє середньвіччя і в якого просять поради, починає сухим учительським голосом так: »Передусім, улюблені брата, дайте висказатися про вартість світла: ...коли світло, само собою, як таке, є щось доброго, то...« При цих словах бідного черця валить хтось досить нагально і зрозуміло, чому, на землю. Всі кидаються на стовп ліхтарні, виривають його за десять хвилин з землі і ґратують собі посполу, що вони поступили не »середньвічно«, але практично. Але показалося небаром, що справа не така проста. Одні з них витягнули стовп, бо хотіли мати електричне світло, другі, бо потребували кусня старого заліза; а треті, бо воліли темноту, щоби закрити свої злочинства. Одні вважали ту лампу занадто слабою, другі занадто доброю; одні хотіли знищити мійське добро, другі взагалі хотіли чогось чепитися. І зчиняється сварка в пітьмі і зачинають молотитися по зубах. Через те прийшли всі розуміється скоро до пересвідчення, що властиво чернець мав слухність, і що тут передусім річ у філософії: у вартості світла. Ріжниця тільки в тому, що дискусія, яку передше можна було вести при газовому світлі лампи, тепер мусить продовжатися в кромішній темоті!

(Переклав Ю. Ш.)

¹⁾ Моб (англ.) — чернь, товпа (Прим. перекл.).

²⁾ »Єретик«. Є це збірка есеїв, тракуючих головні видні постаті сучасної Англії, головнож письменників. Ред. »Поступу« постановила дещо з тих есеїв перепечатати, вважаючи, що багато світлих думок Честертена має вагу і для нашого українського ґрунту.

»...ціллю християнського письменства є витворення христ. способу, розуміння річий, христ. світогляду — одним словом витворення католицької умовости (mentalité) окатоличенне духа суспільности.

В. БАБЧУК: Декілька заміток про наше християнське письменство (А. у. б., Львів 1923. ст. 91.).

П. Ш.

Нова легенда

Дванацяті роковини акту 29. цвітня *) 1918 р.

Проголошення Гетьманства 29 цвітня, якого дванацяті роковини сьогодні сповнилася, останеться нестертим слідом у новій українській історії. Його значіння полягає не в самій його історичності, себто у факті, що стався на даній території, серед такого-то населення, в такому-то часі. Його значіння заключається в найбільшій фактичній зреалізованості в наші часи української державної ідеї. Під цим поглядом беручи інші нові події, як: проголошення чотирох універсалів, або акти Директорії — стоять нище цього памятного чину, бо ніодна з них не сповнила того державно-творчого реалізму, яким власне зазначився факт привернення Гетьманства 29 цвітня 1918 р.

В новітній українській історії період Центральної Ради означає емоціональний момент, слабкий як державно-творчий; період Гетьманства волевий, у першій мірі державницький. Самий акт 29 цвітня довершився після змарновання Центральною Радою богатих потенціяльних можливостей, що стояли перед нею; коли найвигідніші умови для відбудови своєї держави були вже без повороту страчені. Гетьманщина вже тільки взялася рятувати Україну від дальшої загибелі. Для зясування цього твердження вернімся думкою недалеко назад.

Сучасники революційних подій 1917 р. памятають, як валилася величезна, бо поверх 150 міліонова машина, якій на імя було »Російська Імперія«. Знані й причини її упадку. Недуга, що здавна підточувала Росію, заразила в сильній мірі українські провідні верстви, головнож українську інтелігенцію. Одним з проявів цієї хвороби був занепад волі до державности; заміна державної ідеї еуспільною, ідеєю соціалізму. Саме відродження українства, що зачалось задовго перед світовою війною, викривилося, стало однобоким, бо зводилося до мови і звичаїв, стало мрійницько-соціалістичним, без основи на державницьких традиціях і поривах української історії. Однак у момент розпаду Росії не вся Україна була діткнена розкладом. Навпаки, — вона разом з козацькими краями була серед інших країн Росії найбільше відпорною на заразу большевизму. В масах, окрім значної часті розагітованого всеросійською революцією селянства, була ще більша часть його — твердих господарів, противних інстинктивно большевизмові. В розложених арміях, що стояли на Україні і тих, що кидаючи фронт, верталися до дому, був великий процент українців старшин, підстаршин та рядовиків здорових духом, які в добрих руках булиби прекрасним матеріялом для будови держави. В своїх верхах Україна мала багато людей з державним досвідом в російській імперії. Всі ці здорові сили Центральна Рада не зуміла зорганізувати для творення держави.

З самого початку російської революції і скорого по ній засновання Центральної Ради, українство почало відживати: шкільництво, Просвіти, науковий рух і т. п., та це не державні чини. В імя історичної правди треба признатися, що в своїй цілості Україна психольогічно не була готовою до самостійного життя. Занадто довго була недержавною і засильно зрослася з чужим державним і економічним організмом в одну цілість. Сучасники 1917 р. памятають, що самостійницькі стремління зросли головоно після упадку Тимчасового Російського Уряду, коли 25/X 1917 р. большевики захопили владу і тим самим поставили Україну перед доконаним фактом: відірвання її від Росії. Отут то і

*) З прочитаного реферату.

повинна була початися державна творчість Центральної Ради. Однак вона не змогла зорганізувати незалежного державного життя, опертого на виключно українських, своїх оборонних силах, на всіх здорових, не зганґренізованих революцією мешканцях своєї території. Центральна Рада була еманациєю тільки малої частини нації, так званого «свідомого» своєї мови, а не ваги своєї держави, — лінгвістичного українства. До війни такого «свідомого» елементу зпосеред інтелігентних верств усіх класів України було не більше пів процента. Перед війною і по революції це число значно збільшилося. Національне відродження йшло безперечно, та проте цих «свідомих» сил рішучо було за мало щоби створити державу, спираючись на ці дрібні сили. Та найгірше зло, що більша частина тодішнього політичного проводу була людьми без належного політичного і громадського досвіду, були **люде часто молоді, при тім виховані на ідеях космополітизму й соціалізму, а не державних ідеях.** Яеним ставало, що ці люде не можуть зорганізувати етнічної маси в державу. Літературно-аґітаційних методів ще замало для створення держави. Центральна Рада не могла притягнути всіх людей, всі класи й стани до участі в державнім життю. Її влада не доходила до свідомости всіх верств населення; влада її простягалася не на всю Україну, а куди вона сягала, то переважно номінально. Українство було ще партією свідомих чи не свідомих соціалістів, помимо проголошення в січні 1918 р. самостійности України. Ця самостійність — тільки тінь. Большевизм ширився; село, розаґітоване революцією, деморалізувалося ще й земельними законами Центральної Ради. Армія слабла і розпадалася, бо діячі Ради не могли зорганізувати її або бодай вдержати окремі зукраїнізовані частини бувшої російської армії, — як корпусу ген. Скоропадського й інші різні відділи. Вони вірили, що Україну дасться охоронити системою міліції. Ц. Рада боялася солідної армії з досвідченими старими генералами. Створені Ц. Радою полки відмовлялись в Києві битися в рішаючу хвилю з большевиками. От власне в неспосібности зорганізувати оборонну силу держави, дисципліновану, послушну своїй владі сильну армію — цей перший признак дійсної, а не мнимої самостійности — лежить найбільший гріх Ц. Ради і найбільший трагізм України в епоху Ц. Ради. Підставові сили самостійности захитані, нема віри в можливість власними силами вдержатись Україні. Брак цієї віри в свої сили кладе фатальну печать на дальшу долю України. Кличуть війська Центральних держав, бо влада Ц. Ради оказалась ілюзорною, нереальною. Так сяк трималася два місяці поки не зорганізувалися большевики в Росії і на місцях в Україні. Умову з центральними державами Ц. Рада підписувала в момент заняття Києва большевиками.

Війська Центральних держав виганяють большевиків. Разом з ними йде походом горстка оставшогося українського війська, яка згодом виростає в корпус полк. Болбочана. Та Ц. Рада, вернувшись у Київ, далі веде політику державного примітивізму й утопії. Центральні держави життєво заінтересовані в солідности України. Адже вони, змучені чотиролітньою війною, зняли зі своїх фронтів війська, щоби помогти організувати українцям державу і з обміну в нею мати користь, а не робити соціалістам «забави в державу». Німці бачуть, що Ц. Рада не має поваги в населенні, що вона по своїй природі не може зорганізувати держави. Тому появляється в них конкретний плян: розформувані нездатний уряд і самим правити краєм під якимось видом, хочби навіть під видом київського «генерал-дубернаторства». Та вже й серед здоровіщої української стихії починається здоровий відрух проти розкладу Ц. Ради. Появляється хліборобська опозиція. Так приходить акт 29/IV.

Візд хліборобів — найздоровішого класу України, вибирає на Володаря свого краю Гетьмана — представника старого гетьманського роду, організатора

ра ще в російській армії мілітарної української сили — генерала Скоропадського. 29/IV став переломовим днем в новій українській історії. Прийшли до керми влади інші люде. Приступлено до инакших методів державного будівництва. Нова українська влада стає вже не витвором інтелігентських партій, а найсильніших продукуючих класів, в першій мірі хліборобського. Вона об'єднує вже всю територіяльну Україну, спираючись на різні її класи. Українство перестає бути синонімом невеликого гуртка так званих «свідомих», а стає синонімом усіх мешканців української землі: більше і менше свідомих та несвідомих, які з часом мають посвідоміти; українців, що говорять по українськи, російськи й польськи, які зрослися підчас бездержавного періоду України з тою чи иншою культурою; стає синонімом всіх партій, класів і станів. Люде різних свідомостей починають розуміти, що є організована держава, яка дає захист перед руїною з півночі, яка опікується всіми частинами організму Батьківщини. Всякій особі без різниці партії, віри, стану, класу дає доступ до участі в творчій державній життю, лише з одною умовою — не валити що твориться; створеного злобно не руйнувати во ім'я своєї партії чи стану.

За короткий час неповних семи місяців довершено кольосальну, як на нову державу, працю. Правильно зорганізовано уряд і апарат адміністрації. Утворено державний Сенат. Налагоджено нормальні дипломатичні зносини. Стабілізовано валюту з падаючої в сталу. Уложено правильний бюджет. Приступлено до нормальних зборів податей. Видається земельний закон і закріплюється право власності на землю, знесене передтим Ц. Радою. Видано закон про горожанство. Зорганізовано правильно функціонуюче судівництво і самоврядування. Налагоджено нормальну комунікацію і транспорт; промисл і торгівлю. На освіту викладає уряд великі суми. Організується Академія Наук — вище наукове святилище України; основано два українські університети; намічено відкриття третього і повільну українізацію існуючих вищих шкіл. За Гетьманства відкрито найбільше українських шкіл; також найбільша була тоді українська книжкова продукція. Українські газети піднялися до кількох десятків тисяч примірників кожна. Помимо спротиву німців приступається до організації найважливішого складника охорони незалежної держави — регулярної армії. Робота повільна та певна, щоби підготувати в будучому армію спосібну оборонити державу від большевицького натиску. Вже були положені фундаментальні підстави під неї — кадри армії і створено генеральний штаб. В середині жовтня приступлено до творення нерегулярної воєнної сили — станового козацтва,*) прекрасній ідеї котрого ізза повстання Директорії не судилося зреалізуватись. Заходиться Уряд коло підняття авторитету церкви й унезалежнення її від російського синоду. Справа границь приймає державний, а не партійний характер. Забезпечується приналежність до України Холмщини; Крим відірваний Ц. Радою від України, змушено до федерації з Україною. Бо Україна вважає себе на півдні спадкоємицею Росії. Тому також обстоє свої права на цілу Бессарабію. Встановляються союзні відношення з Доном і Кубанню. З останньою йдуть ще й окремі переговори про тісніше злиття з Україною. Окрім того короткий період Гетьманщини зродив цілий ряд дрібніших творчих чинів.

Чи могла тоді Україна бути націоналістичною, себ-то опертою на невеликій групі свідомих націоналістів, грубо змушуючих мешканців України до наглої українізації? Очевидно, ні. Бо Гетьманська Держава спиралася, як відомо,

*) Дивись статтю: Гетьманський універсал з 16. жовтня 1918 р. в 3-4 книзі Поступу за 1928 р.

на еліту всіх станів і класів і втягала в орбіту державного будівництва всі класи й партії всіх мешканців різних ступенів національної свідомости. Бо Гетьманство 1918 р. не було партією, а Державою; не відірваною групою народа, а цілою нацією. Сама українізація України є питанням заміни інших культур своєю національною, впливаючою з нашої історії й традиції. Це поняття процесуальне, вимагаюче від такого недержавного народа як ми для заміни одного духа культури другим, довшого часу на творення національної культури. Та всетаки переглядаючи міністеріяльні закони, акти, проекти законів і т. п., побачимо виразну перевагу і все більший зріст національної української культури. Не одному теперішньому гетьманцеві, що в 1918 р. дивився на Україну очима передвоенного хutorьянського українфільства, тепер яким стає, що інакшою під національним поглядом Україна не могла бути. Україна 1918 р. не була націоналістичною, але була національною. Тодішня Україна оперлася не на мнимі, а на фактичні національні стани, на такім, яким його витворила історія України останніх століть. Лиш опираючись на цій основі, Україна взялася до національного розвитку.

При тім не треба забувати, що Українська Держава 1918 р. це був ще «кипучий котел», кажучи словами В. К. Липинського. Головна маса населення психічно не була приготовлена до своєї Держави. Для більшости було дивним, що ними правлять «свої» з Києва, а не з Петрограду чи Москви. Не мало було таких, що рішучо неприхильно поставились проти української влади. Психічно і національно найдальші від українства представники торгу, промислу і фінансів, зорганізовані в союз («Протофіс»), спираючись на впливи й гроші, виступали непрямо проти української національної Держави. Також російські шовіністи повели сильну агітацію проти Гетьмана. Злякавшись його національних державно-творчих діл, готовили замах на його життя. Їх роботу облекшувала прихильність на Україні численних здемобілізованих по великій війні, які походили з країв, окупованих большевиками, а також маса збігців з Росії, серед котрих не бракувало видатних політиків, журналістів, фінансистів і т. п. Часто зовсім відкрито виступали вони проти Української Держави або Гетьмана. Та найсильнішу агітацію проти нової української влади повели українські соціялісти. Головний *spiritus movens* антидержавної пропаганди — Винниченко, пізніший голова Директорії, був у змові з совітським урядом проти своєї Держави.

Всупереч проте цим протидержавним чинникам, почуття своєї державности й авторитету її у всіх росло, і все глибше проникав у свідомість людей факт існування української Держави. Бо чи то був свідомий чи несвідомий українець, а навіть зовсім противний українству, а всякий бачив, що закони вже видаються Києвом, а не Петербургом. Церква молиться за українську владу. Суди видають вироки іменем українського Гетьмана. Акти купівлі й продажі затверджуються іменем Української Держави. Таксамо адміністрація урядує й піддержує правний порядок іменем Української Держави. Дипльоматія гідно репрезентує за границею імя своєї Держави, поправивши сумну опінію, вироблену дипломатією Ц. Ради. Політиків європейській держав не обходило, який процент на Україні так званих «ширих» і «нешрих» Українців. Вони бачили перед собою державу зі всіма функціями такої, для них вона існувала як реальний субект і числилися з Україною, як з цілістю, хоч вона ще й не скоц-солідована і потребує чужої мілітарної опіки. Те саме почував учений європейських країв, який інформувався в наукових цілях про Україну, і чужий купець, що віз на Україну товар. На Україні кожний почував, що нова Держава в усіх функціях є вже незалежною від півночі і мусів з цим числитися як з фактом реальним, а не декларативним. І кожний пересічний громадянин втягався пси-

хично в машину цієї держави. Несвідомий українець ставав свідомим. Будилася в різних людях, затративши своє українство, свідомість своїх предків як Українців і такі починали вважати себе за українців та приймати нову Державу за свою, а не чужу. Бож вони були не зайдами, а членами місцевого народу. Словом ріс патріотизм — свідомість своєї Землі й Історії її. Короткий період Гетьманщини дав багато прикладів такого пробудження патріотизму. Вже українська нація в різних своїх верствах почала рости природним способом, а не штучним — агітаційно декларативним, як це пробувала творити Ц. Рада і буде безрезультатно пробувати Директорія.

Одна важка недостача тяжіла над Українською Державою: недостатність своїх оборонних сил, за мала армія. Ц. Рада до приходу німців не змогла створити армії, наслідком чого в свідомості населення зівстався своєрідний дефетизм — страх, що без помочі німців не вдасться вдержати своїми силами Державу. Німціж, використовуючи вигідний для себе стан мілітарної слабости союзника, довго ставили перешкоди творенню армії. Та помимо їх спротиву під кінець літа 1918 р. кадри для української армії силою восьми корпусів були створені. Відомо, що на обломках розпавшої старої армії не створив за два, три тижні нової. Творення нової, здорової духом армії, вимагало довшого часу. На осінь 1918 р. і на весну 1919 р. намітилося два перших набори рекрута. В міру зі зростом армії: корпусу пол. Болбочана, що ніс охоронну службу на границі з совітами, дивізії сердюків в Київ і кадрів для полків на провінції — зростала поволі віра в можливість вдержати і оборонити Державу власними силами.

Та вже збиралися хмари на політичнім горизонті — вістуні грядучої катастрофи. В осени 1918 р. Антанта виразно почала тиснути німців на заході. Першою впала вичерпана війною Болгарія. Протягом тижня лопнула і розлетілася на складові частини Австрія. Німеччина, оставшись сама на полі війни, розпочала відхід на заході і капітуляція її стала питанням найближчих днів. Німецькі й австрійські війська на Україні почали самі евакуватися. Наступила грізна для України пора. Валилися з громом старі вікові держави. Що-ж казати про Україну, несконсолідовану, бурхливу в середині, з невеликою оборонною силою? Що її могло врятувати? Тільки духова злука всіх її здорових сил; зіспільнення волі їх княсів, партій, станів з розпучливими стараннями Гетьманського Уряду вдержати, що вже є. Та однакж разом з наступившим критичним моментом у світовій політиці, на Україні розпалюється жар партійних і націоналістичних пристрастей. Люде ніби посліпли і не бачили бурі, що все і всіх змете. По російськи настроєні шовіністичні круги на Україні почали сильну агітацію проти України, деякі з них навіть за ціну упадку України перед большевиками і в цім напрямі інформували антантські уряди, куди мали легкий доступ, як до недавніх воєнних союзників. Та це була ще не найбільша біда. Самі ці чинники на Україні, що були рішучо проти неї, були за слабі цоби могли повалити Державу. Широких мас вони зрушити не могли. Так само не могли повалити і місцеві большевики, що теж почали підіймати голови. Катастрофа прийшла з иншого боку, звідти, звідки вона найчастіше приходила в українській історії — від бунту української маси. Відомо як негатиивно до Гетьманської Держави поставилася соціалістична інтелігенція, доходючи до простої змови з совітами. Під критичну пору впадку німців, ця агітація дійшла до найбільшого напруження. Не промовив до совіті цим нещасним утопістам і факт повстання до самостійности Галицької волости, що вже два тижні вела боротьбу за Львів, якої вислід в оконечнім результаті залежав від існування Гетьманської Держави. З соціалістами солідаризувалася націоналістична молодь, без глибшого знання української історії, вихована на ідеалах односторонніх — запорожської козащини з її розгулом; молодь, якій здавалося, що

можна »зукраїнізувати« Україну одними декретами протягом тижня. Нарешті настав фатальний день 14 листопада. Соціалістична інтелігенція, спираючись на сітових стрільців (С. С.) під командою молодиків, зовсім не орієнтуючись ні в історичних обставинах Наддніпрянщини, ні в складній тодішній політичній ситуації України, ні в психічній стороні Української Державности, — робить отвертий бунт, використовуючи групу С. С. як ядро бунту. Потрібна була іскра, пороху аж занадто було тоді на Україні. Вибух стався. Та головна вина була не в С. С-ах. Душою бунту стала тамошня соціалістична інтелігенція, політично сектантська, зовсім незріла до мудрости в міння творити державу. Духовими її провідниками були люди типу Винниченка; він персоніфікацією її. Його політичну незрілість прекрасно схарактеризував п. Леонтович — бувший гетьманський міністр у короткім спомині про підготовку повстання Директорії (Дивись: Великодне число газети »Неділя« 20/IV 1930). Уряд розпучливо хапається всяких способів подавити повстання. Боронять Державу українські сердоки, по російськи настроєні добровольці. Не помогло, бо повстання охопило Україну, Київ відрізаний від краю. Корпус полк. Болбочана підступом втягнуто у неутральність. Події розвиваються швидко. Гетьманський Уряд падає 15 грудня. Та Директорія скоро розтратила організаційні й матеріальні ресурси, підготовлені Гетьманською Державою. Не помогли й великі запаси амуніції й доброї валюти, забезпеченої Гетьманським Урядом. Директорія трималася в Києві всього місяць і кілька днів себ-то період часу, потрібний для переходу з невеликими сутичками большевиків від границі України на Курщині, звідки вони готовили удар — до Києва. Корпус Болбочана серед моря анархії вневдовзі втратив свою вартість. Пропали й сердоки в Києві підчас облоги Києва Директорією. З мільйонних сил Директорії, як хвалились тоді її міністри, на весну 1919 р. осталося всього 30.000, рахуючи зі всіма міністерствами, урядовцями і т. п. (Дивись: спомини ген. Капустяньського) — армія незначна для зовнішньої і внутрішньої оборони Держави. Не помогли пізніше жертви кілька десятитисяч галицького воєцтва і поміч Польщі 1920 р. Вся пізніща боротьба за державність по поваленні Гетьманської Держави є »безпутньою шарпаниною«, кажучи словами В. Липинського. І коли ми тепер читаємо в ідеологів цієї шарпанини — учасників трагічних подій зперед 12 літ славословія »маратонів під Мотовилівкою« (»Літопис« Черв. Калини за 1930 р.), то це значить, що українську державність розуміють досі, як побренькування отаманської шабельки; що до реалізації української Держави ще далека дорога.

Переглядаючи ретроспективно події через 12 літ і резюмуючи сказане вище, мусимо признати, що Українська Гетьманська Держава зі всіх трох тодішніх періодів державного будівництва: Ц. Ради, Держави й Директорії — була якраз тим періодом, коли державна творчість України в найбільшій мірі зреалізувалася; втілилася в найбільш тоді можливі історичні й національно-культурні форми. І от власне в цій найбільшій зреалізованості в історичний факт, попри якого не пройдуть мимо ні потомки наші, ні вчені історики, і полягає глибше значіння Гетьманщини 1918 р.

Її ж різні недостачі, що походили де в чім з наслідування старих російських державницьких методів, були зрозумілі. Бо за підставу Держави 1918 р. бралось не фантазії, а реальну Україну, таку, якою її зробила історія. Методи внутрішнього будівання змінилися би на свої історично-традиційні в міру повороту України до своїх національно-історичних традицій і своєї культури. Вкінці недостачі ці були за дрібні перед самим фактом існування Держави.

Акт 29. цвітня створив ще одну в нашій історії державницьку легенду. Самий акт 29. IV. був першою фазою нового Гетьманства; він був чином рефлексорним, інстинктовим рухом здорового національного організму, пе-

ред Ганґреною. Але він не був достаточо підготовлений умово, як продумана політична наука і був слабий організаційно. Самих гетьманців було за мало, хоч і була Гетьманська Держава. По упадку Держави 1918 р. настала друга фаза гетьманського руху — інтелектуальна. Найбільший український мислитель сучасности В. Липинський творить ідеологію гетьманства; глибоку інтелектуальну систему державно-творчого мислення. У вступі до «Листів» він каже, що коли нічого не перешкодить недержавному, руйнуючому, українству опам'ятатися, то він сам ляже поперек дороги йому. І він хорий ліг, положивши з собою на дорозі нової руйни свою ідеологію. Що здорове і політично чесне в сучаснім українстві, не може байдуже пройти мимо. І на наших очах бачимо, як здорові елементи розбитого українства застановившись, звертають з путі Руїни на дорогу державництва.

Маємо державницьку легенду, 29. IV. 1918 р. і маємо державницький ко-ран. Та обидва ці чинники самі собою не створять Української Держави, коли на них не виросте третій — воля й організація гетьманців до грядучого нового втілення легенди та ідеї в чин. Це буде третьою фазою нової гетьманщини. Цей обов'язок припадає на нас — рядових державників. Ми сини Землі, що єдинить в собі культури Заходу й Сходу маємо перед собою таку практичну задачу: в переслідуванні наших цілей дати державницькій ідеї організацію та волеву витревалість Заходу і фанатизм Сходу.

Бібліографія

Т. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ. На тихих водах. Хроніка першого, водного, мандрівного пластового табору на Волині. Львів 1930. В-во «Іскра». ч. 1. ст. 31. 16°.

В. КАРХУТ. На мандрівці, епізоди. Львів 1930. В-во «Іскра». ч. 3. ст. 33. 16°.

В останнє приходиться часто говорити про заскорузлість української літератури. Деякі ділянки і певні прояви життя, котрі заняли в світовій літературі давно вже непослідні місця, в нашій оригінальнім письменстві не знаходять найменшого відгомону. Не згадуючи вже за здорову сензаційну літературу, про якої брак і потребу, стільки писалося і пишеться в літературних журналах, треба піднести спорт і туристику, які чомусь то до тепер лежать ще відлогом у нашій літературі.

Тож з повним признанням витаємо зусилля молодого пластового видавництва «Іскра», яке поставило собі за ціль бодай частинно заповнити цю прогалину, в українській літературі.

Перед нами дві скромні книжечки цього видавництва, рефлексії водної мандрівки Лісових Чортів у волинські сторони літом 1929-го р.

«На тихих водах» — це фейлетони з дороги, — загальна сума вражіннь з мандрівки без особистих рефлексій і високолетних міркувань, яких так повно в наших спогадах з дороги, друкованих у щоденній пресі.

Молодий автор у пориві скромности назвав свої спогади хронікою. І читач, для якого слово «хроніка» це уосіблення сухого, повного дат і статистичних чисел матеріялу, з яким нав'язує знакімство тільки з прикрої конечности, з певним примусом і страхом бере цю книжечку до рук. Міжтим автор за-жартував з читача.

З молодечим розмахом і своєрідним пластовим гумором описує свої пригоди, з розмислом відсуваючи хронікарський елемент на другий плян. Малює мандрівку живими красками. Так як він це бачив. І дрібні епізоди під дотиком зручного і талановитого пера при-

бирають форму живих образів. Ви, мов на яві, бачите тих «нових Запоріжців» підчас цілої мандрівки, цікавитеся малозначними фрагментами тільки для того, що вони видавалися цікавими авторови і з жалем перекидаєте послідну сторінку книжки. Мало.

Стиль Крушельницького, звязкий, телеграфічний місцями, ніяк неопанований, проте зраджує непересічний талан фейлетоніста.

Епізоди Кархута, це теж рефлексії з водної мандрівки на Волинь. Однак поза ідентичністю жерела натхнення і молодечого розмаху даремно шукати там якихнебудь подібностей зі спогадами Крушельницького.

Автор не силується на прозаїчні описи подій, бо знає, що в нього вони вийшли б блідо. Бо він поет, — поет руху, мандрівки: новітній романтик. До його романтичної уяви промовляють тільки поодинокі моменти з мандрівки, що силою свого настрою не затерлися в хаосі вражень.

І його епізоди, ще ніщо іншого, як настрої поодиноких моментів мандрівки. Правда, не бракує в них і особистих, навіть тенденційних, хоч багатородних міркувань автора (пр. «Наводі» ст. 9 і 10.). Проте ця тенденція ні трохи не разить і не ослаблює краси картин з природи, яких так багато у тих епізодах.

Я. Бох.

Р. ГУТ КУЛЬЧИЦЬКИЙ. В огнях і крові. Поезії. Самбір 1930. В-во «Русло» ст. 31. 16⁰.

Брак самокритики, се хронічна недуга, на яку терплять початкуючі письменники, головно поети. Напише такий добродій у припливі «натхнення» кільканацять віршів, найде видавця, який у припливі доброго гумору заризикує й видасть їх, а ні, то автор сам заложить видавництво з шумною вівіскою «Потік» чи яке інше «Русло» (всежтаки краще це звучить як «Накладом автора»), дасть віршам патріотично-воїнський тон та наголовок і збірка оконечно побачить денне світло на книгарських полицках.

А літературні рецензенти в клопоті. Написати добре про збірку, хиба проти власного переконання, — написати зле, — автор з обуренням тицьне Вам збірку: «Анно 1918», «Борці», «Падолист», це й «Ви сплугавили святу ідею», скаже. Годі.

Мова тут про збірку Р. Кульчицького: «В огнях і крові». — Молодий поет дебютував збіркою віршів, яких сюжет обертається довкола подій 1918—19 рр. І вибрав щасливо. Бо наші визвольні стремління це справді чудотворна кириця поетичного натхнення, якій завдячує своє повстання не одна цінна збірка. І якби осуджувати вартість твору тільки на основі ідеї, що йому просвічує, то автор збірки «В огнях і крові» зайав би не послідне місце на нашому літературному Парнасі.

Покищо про вартість твору децидує не тільки сама ідея, але і спосіб висловлення її і багато інших моментів. — Це власне і є Ахілевою п'ятою автора. Примітивізм поетичного вислову, брак образовости і каліцтва риму, промовляють майже з кожньої стрічки. Навіть у «Недавно минуле», «Христе» і «Дзвони», які то вірші є ще найкращими в збірці, годі найти моменти, що дали б змогу дошукуватись поетичного талану в автора, талану хочби навіть у пелюшках.

Я. Боженський.

»ПРАВДА«. Ще з 1924. року виходить накладом Марійського Т-ва Молоді у Львові апольогетичне видавництво п. з. «Правда» (не мішати з часописом для народа, що має теж таку саму назву). Є це ряд брошур призначених «для поглиблення світогляду» в катодусі. Сього року вийшло їх знов кілька штук.

І так: ПРАВДА ч. 11. Християнство й комунізм (15 ст. 8⁰) обговорює питання про відносини християнства до комунізму і збиває погляд комуністичних агітаторів, начеб то христ. світогляд не противився комунізму, але й сам мав свій початок у революційному, соціальному рухові. Вкінці автор (Гайнріх Шмід) пояснює т. зв. комунізм перших християн.

ПРАВДА ч. 12. **Астрономія і Релігія** (27 ст. 8⁰) виказує, що астрономія завдячує свій поступ головно релігійним ученим, з яких велика часть була монахами і священниками. Почавши від Піяцціа, що відкрив у Палермі 1. січня 1801 року планету Церес, переходить автор історію астрономії в ХІХ. столітті і виказує, що вчені в модерних відкриттях находили нові й неочікувані сліди маєстату, могутности, мудрости й любови Створителя.

ПРАВДА ч. 13. **Світогляд** (32 ст. 8⁰) обговорює вартість світогляду моністичного й християнського взагалі, головнож щодо питань про ціль життя, терпіння, чесноту і мораль. Автор пояснює різницю між «світостаном» а «світоглядом» і виказує невмісне вживання назви «природничого світогляду».

ПРАВДА ч. 14. **Рим і Культура** (32 ст. 8⁰) освітлює питання про відносини Папів до Культури. Автор, покликаючися на свідощтво історії, виказує великі заслуги римських Папів для поширення й оборони християнства яко найголвнїшого культурного чинника, для поширення освіти між народами та науки по школах і університетах. Подані також докази, як Апост. Столиця опікувалася й помагала в розвою мистецтва та її заслуги для соціального добра народів. Предмет обговорюваний в цій брошурі подає в популярній формі вистарчаючий матеріал для рефератів і проповідий на свята, звязані з діяльністю Папів для добра людства.

Дешевість брошурок (по 40 гр. кожда) і приступна форма, робить їх незвичайно пригідними для поширення, головнож між середнешкільну молодь і свідоміших міщан та селян.

Др. М. К.

Проф. Дмитро Дорошенко: Ілюстрована Історія України 1917—1923 рр. II том, «Українська Гетьманська Держава 1918 р.» Ужгород 1930 р. — Стор. 424+LXXXVI+2 нпг., вел. 8⁰. Ціна 2 долари 25 центів (20 золотих.).

Починаючи з 1920 р. впродовж 11

літ появилася цілий ряд політичних споминів і хронік про часи 1917—1920 рр. Та ніодна з них не може дорівняти вазі зачатої проф. Дорошенком праці під повищим заголовком. З чотирох приготовлених томів, вийшов першим найважніший II том під заголовком: «Українська Гетьманська Держава 1918 р. Автор почав з цього періоду, бо як каже у вступі: «це один з найменш розроблених і освітлених періодів нашого недавного минулого. Хоча за останній десяток років появилася немало ріжних споминів і записок про цей період, але майже всі вони писані людьми ворожими до Гетьманства, зі спеціальною метою його понизити й зогидити». І справді, найголвнїший період, бо єдиний державно-творчий у відродженні Українстві — доба Гетьманщини 1918 р. — досі не мала всебічної історичної оцінки. Нарешті її маємо.

В протилежність иншим працям — мемуарного характеру, це справжня історія Гетьманства. Автор вельми заслужений український діяч, сам активний учасник Гетьманської епохи, освітлив всебічно період Гетьманства, присвятивши кожну главу книги окремії ділянці державної творчости. Не задовольняючись подаванням голих фактів, автор підходить до державних актів та політичних подій з відповідною оцінкою з пункту державного. Розуміння природи державности і його потреб у автора проходить виразною лінією вздовж цілої праці. Цим передовсім автор характеристично ріжниться від республіканських мемуаристів про цю епоху. У великій книзі, вже зовнішно імпонуючий, на 504 ст. великої вісімки, автор зібрав величезний матеріал про урядові й адміністративні акти, закони, постанови, договори, ріжні політичні й громадські події, скрізь подаючи своє освітлення їх. Праця своїм змістом робить дуже солідне вражіння на читача. Колиб навіть автор і не був державником, а подав був лише сухий матеріал фактів без оцінки, то й тодіби ціла творчість Гетьманщини 1918 р. начоно виявилася. Що приходиться на дум-

ку, читаючи цю історію? Перше всього вдаряє в очі глибокий трагізм, який крився у відновленні української державности взагалі. Широка маса тодішнього Українства просто не була зріла до величі створити Державу. Свідомеж українство, яке жило ідеями суспільними — соціалізму і негачії державности, теж дуже мало було підготовлене до поняття організації Держави зі всіма її функціями. Та мимо цього здорові сили української землі взяли на себе тягар творення Держави і фактами доказали, що її існування можливе. Перечитуючи цю працю проф. Дорошенка, найбільший профан зрозуміє, що в 1918 р. дійсно творилася не ефемерна а реальна Українська Держава. Читач ступнево вводиться в курс понять державности і потреб для її реалізації. Сторінка за сторінкою читач пересвідчується, яка велика державна праця — положення фундаментів під Державу, була довершена протягом недовгого часу Гетьманства 1918 р., та що за широкі політичні види відкривалися перед тодішньою Україною. Далі читач зрозуміє, що не досить бути просто «свідомим українцем» в тім банальнім зміслі, який часто уживається у нас як мірило національної зрілості, — щоби уміти видати найбільше зусилля нації — створити свою державність і утримати її. Читач-сучасник тих подій 1918 р., що жив на провінції, маючи перед собою тісний її горизонт, не міг охопити твореної тоді державницької праці в цілості, легко тепер охопить зором цілий плян державної роботи, перечитавши цю книгу.

Приходиться дивуватися, що автор в несприятливих умовах життя на еміграції, зумів написати таку капітальну працю, зібравши притім силу матеріялів. Праця поділена на 23 глави самої історії Гетьманства і 1 главу додатків-документів. Книгу прикрашують 41 ілюстрацій. Стиль книги і мова вже знана читачам, барвна і жива, книга читається легко, як і всі праці проф. Дорошенка.

Сподіваємося, що книга зустрінє щирий прийом і прихильний відгук в у-

країнській пресі та зробить переворот в поглядах на ролю Гетьманщини 1918 р. Книга видана заходами судді п. Дра О. Цюпки. До відемних сторін книги треба віднести певні технічні недосаці: не зовсім акуратну коректу а й папір мігби бути лучший.

Та ці відемні риси виправдуються вложенням значної суми грошей в друк книги і тим, що книга друкувалася в провінціяльній печатні в Ужгороді. Як довідуємося, Др. Цюпка хоче видати ще три дальші томи зачаті історії, а також, числячись з широким попитом на цей вийшовший том, передбачає потребу видати в недовгій часі другий наклад його.

В кожному разі як проф. Дорошенкові за написання Історії Гетьманської Держави так і Др. Цюпки за видання її належить від громадянства глибока подяка.

П. Ш.

ОЛЕКСАНДЕР МИЦЮК, професор Українського Університету в Празі та Україн. Господ. Академії в Подєбрадах. Фашизм. Накладом автора. Прага, 1930. Стор. (велик.) 8⁰ 21.

Про фашизм у нас досить багато говориться й пишеться. Маємо навіть наших українських доморослих «фашистів», що наслідують чи збираються наслідувати прославленого диктатора Італії та його співробітників. Але ясного розуміння того, чим є в істоті своїй фашизм, чому він має таку силу в Італії (тоді як в інших краях, прим. в Еспанії, наслідування фашизмові не вдається), до чого він змагає і т. ін., стрінати в нас дуже рідко. Тому особливо цінним і інтересним є гарно, приступно й об'єктивно, зі знанням справи написаний нарис про фашизм визначного нашого економіста проф. Універс. О. Мицюка. Автор яскраво виказує цікаву еволюцію поглядів і програми Мусолінія і фашизму. Еволюцію перейшов Мусоліні велику; відношення його до деяких політичних і суспільних питань змінялося не раз цілковито. Та при всім тім липалися незмінні дві основні, характеристичні риси фашизму й самого Мусолінія — се, поперше, зма-

гання до радикального перетворення сучасного індивідуалістично - капіталістичного суспільно - економічного ладу в якийсь інший, одмінний, оснований на «справедливішим» розподілі господарчих користей і на активнішій участі держави, громадянства в економічній житті краю, і подруге надзвичайна волева напруженість, найбільша активність і т. под. Змагання до засадничої суспільно-економічної перебудови краю надавало й надає фашизмові внутрішній зміст, зацікавлює й приєднує йому широкі круги суспільства, передовсім працюючих; активність і волева напруженість допомагають скорому переведенню в життя «системи фашизму». Без того й другого нема справжнього фашизму. Тому, в суті речі, дуже далекими від фашизму являються різноманітні наслідувачі Мусолінія в різних краях (Еспанія, Чехословаччина, Румунія і т. д.), яких споріднюють з фашизмом лише неґація парламентаризму, демократії й соціалізму, активізм, волева напруженість, культ ватажка, і які не зможуть і не схочуть узяти фашизм у цілому з його радикальними соціально - економічними змаганнями. (Наші доморослі українські наслідувачі фашизму так само засвоюють від справжніх фашистів лише «методи дії», «волеву напруженість», неґацію демократії, іноді й культ ватажка і т. под., але створити якусь суспільну систему, вложити творчий зміст у свій програм цілковито нездібні*).

Проф. Мицюк далекий від захоплення фашизмом: він вказує й позитивні

*) Досі у нас, коли не рахувати невільничого малпування західно-європейського, непридатного для нашої хліборобської країни, марксизму та великоруського народництва (есерівства), репрезентованого на галицькім ґрунті соц. радикалами, створено взагалі тільки одну, питомо - українську, пристосовану до українських суспільно - господарчих умов ідеологію — *хліборобсько-державницьку*. Творцем сеї ідеології є Вячеслав Липинський.

й неґативні сторони фашизму, порівнює його з більшевизмом, зазначає подібності й різниці між ними, зазначає також непевність будуччини фашистської Італії: коли Мусолінія не стане, його «будова дуже легко може бути захоплена соціалізмом того чи іншого типу». Взагалі нарис проф. Мицюка про фашизм може бути вельми корисним для нашого громадянства, й слід гарно подякувати проф. Мицюкові, невтомному й найбільш енергійному працьовникові на полі нашої, бідної й занедбанної суспільно-економічної науки, за написання цього нарису.

В. З.

КАТЕХИЗМ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНИКА. Частина I. Зложив Д. Державник. Вел. 8^о, 34 ст.

Отсе вийшла брошура, в якій у формі запитів і відповідей зібрані думки, що вводять читача у вестибуль державницької ідеології. Зміст брошури такий: ЧАСТЬ I. 1. Територія — Нарід — Мова — Віроісповідання. 2. Українська мова — Українська культура — Українсько - державницький патріотизм. ЧАСТЬ II. 1. Держава — Влада — Територія — Громадянство. 2. Активність — Неактивність. 3. Народність — Нація — Націоналізм. 4. Українська недержавність. 5. Лицарство. 6. Головні чесноти державника. ЧАСТЬ III. Державно-історична традиція. ЧАСТЬ IV. Державні легенди і пісні.

Як довідуємося, мають ще вийти дві частини «Катехизму».

Появу цього «Катехизму» приймуть державники з великим вдоволенням, бо в ньому коротко, а влучно сформуловані головні тези державницької ідеології.

Особливо поручаємо цей катехизм молоді, бо він допоможе їй звільнитися з гіпнозу блискуче - порожнього нашого доморослого націоналізму та вкаже на невичерпане жерело української державницької думки, яким є «Листи» Вячеслава Липинського. Бо завданням «Катехизму» є саме приготувати читачів до прийняття незвичайно глибоких і прецінних Вячеславових думок.

Д. С.

Звідомлення

ПРОТЕСТ. 1. Загальні Збори Т-ва «Читальня укр. студ. Богосл. ім. Маркіяна Шашкевича» у Львові, що відбулися в дні 15. цвітня 1930. року, прилучаються до українського та світового протесту проти большевицького переслідування Христової релігії та Церкви на всіх просторах С. Р. С. Р., а в першій черзі на землях Великої України. — 2. Загальні Збори взивають усіх українських вірних синів Церкви прилучитися до молитов, щоби Господь Бог змілосердився над горем і муками мільонів душ та не допустив до загрози в їхніх душах почуття Господнього страху. — 3. Загальні Збори протестують з цілою рішучістю проти кровавого переслідування католиків Українців, зорганізованих при гр. кат. церкві в Києві та проти заслання душпастиря цієї Церкви о. Миколи Щепанюка. — 4. Загальні Збори висловлюють о. Миколі Щепанюкові глибоку пошану та подив за його мужню поставу в обороні Св. Віри. — 5. Загальні Збори протестують проти тортурування та винищування укр. духовенства на землях Великої України. — 6. Загальні Збори протестують проти національного гнету на Великій Україні, що тепер прибрав такі страхітливі форми на наших землях під червоною окупацією. — 7. Загальні Збори звертаються до усіх укр. студ. богосл. організацій в краю і поза ним з проханням заложити від себе протест проти кровавого насильства большевиків. —

У Львові, дня 8. травня 1930 року.

Товариство

«Читальня укр. студ. Богосл. ім. М. Шашкевича» у Львові

НОВА КООПЕРАТИВА

З приємністю довідується редакція «Поступу», що група людей - симпатиків державницької історіософічної думки, заложила у Львові 17. січня б. р. кооперативне видавництво «Дружина».

Політичні події на Великій Україні по революції 1917 р. зазначилися різними політичними змінами. Серед революційного хаосу особне місце в новій українській історії займає епоха відродження Українського Монархізму в формі Гетьманства 1918 р., коли бодай на коротко, а існувала дійсно маєстатична Українська Держава на чолі з Монархом-Гетьманом.

По її упадку від 1919 р. поступово з'являється ряд окремих видань, публікацій, мемуарів, які підносять творчу вартість Гетьманства 1918 р. Та центральним пунктом цього ідейного руху був вихід у світ знаменитих «Листів до братів хліборобів» заслуженого історика й мислителя В. К. Липинського, публікованих частями в збірниках «Хліборобська Україна» та які потім вийшли окремою книгою. В цій монументальній праці виложена ціла ідеологія державницької концепції України. Цей твір здобуває собі широке признание і здається мало є правдиво інтелігентних Українців, які не були би знайомі з ним. Велід за цим твором слідували даліше різні публікації, а останньою працею в цій області є дуже солідна книга проф. Дмитра Дорошенка «Історія Гетьманської Держави 1918 р.», яка на днях появилася в продажі. В нашій тутешній громадянстві, розложеном міжпартійною гризнею від кількох літ помічається зріст консервативних напрямів. І власне йдучи на зустріч такій потребі заснувалося повище видавництво для ширення і поглиблення в громадянстві питань, звязаних з цією ідеологією — дорогою видань праць: історичних, публіцистичних, мемуарних і т. п.

Видавництво заснувалося на уділах, висотою 100 зол., при чім 10 зол. вписового. Кількість уділів необмежена. Відповідальність уділами двократна. Удільні з огляду на тяжкі матеріальні відносини теперішнього часу можна сплачувати ратами.

Витаємо щиро від редакції «Поступу»

му» так потрібне на цю пору, видавництво і бажаємо йому повного успіху.

Ближчі інформації про видавництво «Дружина» можна засягнути в адміністрації «Поступу».

ДО УСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА.

Ми вступили в ювілейний рік зодіття на владичому столі Й. Е. Митрополита Андрея. Раділи і радіємо від щирого, й глибокого серця, що доводиться нам звеличити одного з дуже великих українських людей, яких знає не тільки наша теперішність, але й яких дало нам Боже Провідіння на протязі вікової історії нашого народу.

Величаємо Його як Князя церкви, як Мецената мистецтва, як Збирача розвинених скарбів нашої культури, як Опікуна всіх без різниці, в першу чергу нещасних, вбогих, і обездолених. І не знати нам сьогодні, котра з цих прикмет більша, яка заслуга значніша. Бо кожна царина велика, кожна потребувала і потребує свого речника. На кожній царині Ювілят недосяжений серед сучасних.

Колиж стільки зділав Митрополит для скріплення нашої культурної сили й культурного значіння, то й на нас лежить обов'язок не тільки словесно призначати заслуги Ювілята, не тільки задоволити себе більше або менше блискучими обходами, але також створити з нагоди Ювілею пам'ятку цих днів, пам'ятку, яка має носити ім'я Ювілята по вічні часи.

Такою пам'яткою може бути здвигнення шпиталю, тут у Львові. Створення такої установи, як виразника великого ідеалу любови ближнього, буде найкраще відповідати як Особі Найдостойнішого Ювілята, так і характерові Ювілею.

Ми певні, що наш увесь загаль, від найубожчих до богатих, чи вони походять з села, чи з міста, що увесь український загаль зрозуміє видвигнену нами думку, прийме її з нетаємною радістю як свою, та зложить лепту на жертвеннику найкращої ідеї любови,

тої початкової сили в історії народів. Ми певні також, що Дорогий Ювілят буде вважати здійснення нашого пляну найкращою нагородою для себе за своє трудяче життя.

Дано у Львові, Станиславові, Перемишлі в день 17. січня 1930. р.

ПОЧЕСНИЙ КОМІТЕТ:

- † Григорій Хомишин, станиславівський Єпископ,
- † Йосафат Коциловський, перемиський Єпископ,
- † Никита Будка, патарський Єпископ,
- † Григорій Лакота, перемиський Єпископ Помічник,
- † Іван Бучко, львівський Єпископ Помічник
- † Іван Лятишевський, станиславівський Єпископ Помічник
- ю. Атанасій Калиш, Ч. С. В. В. Протоігумен О. О. Василіян
- о. Йосиф Схрейверс, Візитатор О. О. Редемтористів.
- Єромонах Климентій Шептицький, Ігумен Унівської Лаври Студ. Устава.
- о. Александер Бачинський, Архієпископ Митроп. Капітули.

ШИРШИЙ КОМІТЕТ:

- За Тов. Просвіта Др. Іван Брик
- ,, гр. кат. Богослов. Академію о. Др. Й. Сліпий
- За Наукове Тов. ім. Шевченка Др. К. Студинський
- За Національний Музей Др. Іларіон Свенціцький
- За Тов. Рідна Школа Дир. Ілля Кокорудз
- За Тов. Прихильників Освіти през. Вол. Децикевич
- За Інститут Св. Йосафата о. Я. Перідон, ректор
- За Тов. Укр. Захоронка Гординська Олена
- За Марійське Тов. Молоді о. Др. І. Фіголь
- За Союз Українок Олена Федак-Шепарович
- За Музичне Тов. ім. Лисенка радник М. Дрималик
- За Кооп. Український Театер радник М. Дрималик

- За Вищий Музич. Інститут Др. С. Людкевич
- За Тов. Дністер Я. Колтунюк, директор
„ Народну Торговлю Мик. Заячківський
- За Земельний Банк Др. Лесь Кульчицький, дирек.
- За Центробанк Др. Кость Левицький
„ Сільський Господар о. Тит Войнаровський
- За Народну Гостинницю В. Пацак, директор
- За Ревізійний Союз укр. коопер. І. Филипович дир.
- За Центросоюз І. Гарасимович директор
- За Маслосоюз інж Палій
„ Доставу о. В. Лициняк
„ Т-о Карпатія Бр. Янів, директор
„ Тов. Краєве Кредитове Іжицький, І. Охримович
- За Жіночу Спілку Труд Олена Залізняка
- За Народну Лічницю Вол. Децикевич
„ Сокіл М. Заячківський, голова
„ Тов. укр. Ремісник. Зоря Гевак, голова
- За Марійське Тов. Пань Ольга Бачинська
- За Тов. Укр. Адвокатів Др. Лев Ганкевич
- За Міщанське Брацтво М. Заячківський
- За Тов. Учител. Громада Вол. Радзикевич
- За Тов. Укр. Бесіда радн. Зенон Лукавецький
- За Союз Укр. Купців Гр. Гануляк
„ Тов. Сила о. Каштанюк
„ Тов. Праця Михайло Стефанівський
„ Укр. Тов. Допомоги Інвалідам посол Паліїв
- За Тов. Охорони воєнних могил Др. І. Гижа
- За Епарх. Комітет опіки над сиротами о. В. Лициняк
- За Краєв. Тов. Охорони дітей презд. Каратницький
- За Львівську філію Тов. охорони дітей і опіки над молоддю Др. Юл. Савчак
- За Старшину буре. кружка РШУПТ. Ісидор Громницький
- За Тов. »Боян« Іл. Гриневецький
- За Тов. Бандурист А. Гаврилів
„ Укр. Гігієнічне Тов. Др. Марян Панчишин
- За Укр. Лікарське Тов. Др. М. Музика
„ Укр. Технічне Тов. інж. Рижевський
- За Тов. Вакаційних Осель Ольга Бачинська
- За Тов. Луг Др. Дашкевич
„ Взаім. Поміч укр. учит. Ст. Похмурський
- За Центр. Союз укр. Студ. Роман Зубик
- За Червону Калину Петро Постолюк
„ Тов. Відродження Др. І. Раковський
- За Тов. Медична Громада Р. Осінчук
„ Тов. Укр. Техніків Основа М. Мариняк
- За Тов. Будучність Е. Тишинська

ДІЛОВИЙ КОМІТЕТ:

- Преосвящений Др. Іван Буцко, Львівський Єпископ Помічник голова
- о. Василь Лициняк, секретар
- Володимир Децикевич, сенатор, заступник голови
- Др. Стефан Федак
- Михайло Галуцинський, Сенатор
- Др. Тит Бурачинський, скарбник
- Др. Іван Куровець
- о. Пралат Леонтій Куницький, посол
- о. Александер Ковальський, крилошанин
- Др. Станислав Людкевич
- Стефан Гевак
- Іван Охримович

СЛІДУЮЧЕ, ФЕРІЙНЕ ЧИСЛО »ПОСТУПУ« (ЗА МІСЯЦІ ЧЕРВЕНЬ, ЛИПЕНЬ, СЕРПЕНЬ) ВИЙДЕ З КІНЦЕМ МІСЯЦЯ СЕРПНЯ.

О г о л о ш е н н я

Вже вийшов і продається II. том твору:

Ілюстрована Історія України 1917-1923 рр.

в чотирьох томах. Монументальний твір

ПРОФ. ДМИТРА ДОРОШЕНКА,

б. міністра загран. справ.

II. том має титул:

Українська Гетьманська держава 1918 р.

Сей том обіймає 32 аркуші друку, т. є звиш 500 сторін друку великого формату.

— Ціна 2.25 дол. з пересилкою. —

ЗМІСТ КНИГИ:

»УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА

ДЕРЖАВА 1918 Р.«

Передмова.

I. По повороті Ц. Ради до Києва. Політика утопій і безсилля. Зріст хліборобської опозиції. На передодні перевороту. II. П. П. Скоропадський. Підготовка державного перевороту й проголошення гетьманства. III. Вражіння від перевороту. Партійні з'їзди та їх резолюції. Відгуки за кордоном. Справа участі укр. соціалістів у правительстві Гетьмана. IV. Кабінет Ф. Лизогуба, його склад і організація. V. Гетьман, його праця, двір і оточення. VI. Внутрішнє становище на Україні. Організація провінціальної адміністрації. Її дефекти. Карні експедиції. Деклярація Гетьманського Правительства. Опозиція до уряду з боку націон. укр. кругів. VII. Вороги Укр. Державности та їх праця. Ліва й права російська іредента. Терористичні акти й змови. Вбив-

ство Фельдм. Айхгорна. Підготовка замахів на Гетьмана. VIII. Зовнішня політика Укр. Держави. Відносини до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. Дипломатичні зносини з рандштатами й Румунією. Зносини з нейтральними державами й спроби відновлення зносин з державами Антанти. IX. Організація міністерства закордонних справ. Дипломатичний корпус в Києві. Закон про українське горожанство. X. Переговори з Світською Росією. XI. Відносини з Доном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Поліське староство. Крим. XII. Таємний договір про поділ Галичини. Його анулювання австро-угорським урядом. Холмська справа. XIII. Організація збройних сил Української Держави. Формування регулярної української армії. Регулярні формації. Флот. XIV. Адміністрація. Земське і міське самоврядування. Внутрішня політика. Боротьба з розрухами та анархією. XV. Міністерство фінансів і його політика. Українська грошова система. Державний і

домий нам в більшій своїй часті хиба з книжок і часописей.

Паломництво виїжджає зі Львова дня 2-го липня ц. р. о год. 11 перед полуднем в напрямі на Берлін. Приїжджаючи туди дня 3. VII. о год. 7,05 остає в Берліні через два дні. Дня 4. VII. о год. 21,20 виїжджає паломництво в напрямі Кольонії (Köln) де прибуде 5. VII. о год. 6,20 і тут задержується до год. 19,43, в котрій то годині виїжджає до Парижа, куди приїжджає 6. VII. о год. 6,43. В Парижі остає паломництво через три дні, значить, 6, 7 і 8 дня липня. Дня 9. VII. о год. 8,08 виїжджає паломництво до Люрд. Приїзд год. 23,41. В Люрд остає паломництво до 11. VII. год. 13,49, коли то відїжджає до Женеви (Швайцарія). Приїзд до Женеви 12. VII. о год. 12,35. Відїзд з Женеви до Ціріху цього самого дня год. 18,40. До Ціріху приїжджає паломництво 13. VII. о год. 9. Відїзд з Ціріху цього самого дня о год. 16,11. Приїзд до Відня 14. VII. о год. 9,45.

У Відні остаємо до 15. VII. година 23,10, а звідсіль до Львова, по тригодиннім задержанню в Кракові, о год. 18,30 дня 16. VII. ц. р.

Кошти подорожі учасника паломництва, оскільки число учасників складалосьби з 300 осіб виносять 960 зл. В тому випадку паломництво отримує осібний поїзд. Найменше число учасників може бути 50. Тоді кошта подорожі поодинокі 1000 зл.

Кошта подорожі обіймають крім паппорту (знижкового): їзда поспішними поїздами III класи, харч в реставраційних вагонах і готелях, мешкання, прогульки автобусами, трамваями й кораблем по Дунаю, оплата за пакунки, провідників і проч. Поворотна дорога з Люрд до Львова на бажання паломників може вестись також через Марсилью, Медюлян і Венецію, в тому випадку кошта подорожі є менші яких 30-40 зл.

У Львові, дня 14. лютого 1930 року. о. Др. Й. Маркевич ЧСВВ през. Мар. Тов. Мол., Др. Гр. Лужницький, секретар паломництва.

Зголошення приймається до 1. травня 1930 р. по адресі: Марійське Товариство Молоді, Львів, Скритка постова 108. а повну квоту 1000 зол. переслати найдальше до 1. червня до Земельного Банку у Львові, на рахунок паломництва до Люрд.

ПРОТЕСТ. Дня 25. II. 1930 р. відпоручники усіх деканатів гр. кат. Львівської Аепархії при нагоді зборів «Вдовичо-Сирітського Фонду» ухвалили резолюцію:

Зібрані відпоручники духовенства гр. кат. Львівської Аепархії прилучуються до світового протесту проти божевільного большевицького переслідування Христової релігії й Церкви, руйнування рідини і моралі, тих основ людського життя й духової культури. Цей свій протест зібрані відпоручники духовенства тим більше почувають себе зобовязаними піднести, що большевики віддали на негідні світські цілі одинокую на Великій Україні гр. кат. церкву в Києві, яка збудована виключно з пожертв галицького українського населення, а її душпастиря о. Щепанюка заслали на страшний Соловецькі острови. — Висловлюючи о. Щепанюкови честь і подив як мученикови за Христову віру, зібрані відпоручники взивають увесь галицький гр. кат. клир і вірних до безупинних молитов, щоби Небесний Господь скоротив муки мільонів душ, які стогнуть у большевицькім ярмі, щоби в середовищі тих мільонів не дав загинути своїому святому імени, Христовій зірі і здоровій людській природі.

земський Банк. Державний бюджет. XVI. Земельна політика. Закони й розпорядження в земельній справі. Підготовка земельної реформи. Закон Вол. Леонтоновича. XVII. Торговля й промисл. XVIII. Церковна політика Української Держави. Автономія укр. Церкви і підготовка Автокефалії. XIX. Діяльність міністерства освіти. Головне управління мистецтва і національної культури. XX. Судова справа. Діяльність міністерства Юстиції. Державний сенат Укр. Держави. Зміни в організації судівництва. XXI. Справи продовольні. Шляхи. Охорона праці. Народне здоров'я. Державний контроль. XXII. Справа реконструкції Кабінету міністрів. Подорож Гетьмана до Німеччини. Національний Союз. Кабінетська криза. Спроба порозуміння з укр. національною демократією. XXIII. Упадок Укр. Гетьманської Держави. XXIV. *Додаток:* а) повний текст торговельного договору — Укр. Держави з центральними державами; б) текст договорів торговельних і інших з Доном, Кубаню, Кримом; в) переписка Свв. Синода з Гетьманським правительством.

КНИГА МАЄ ІЛЮСТРАЦІЇ:

- 1) Гетьман Павло Скоропадський в історичнім гетьманським строю (на особнім крейдовім папері) з підписом п. Гетьмана.
- 2) П. Гетьман в строї кубанського козака.
- 3) П. Гетьманич Данило Скоропадський.
- 4) П. Гетьманова Ол. Скоропадська.
- 5) Нім. посол бар. Мум.
- 6) Австр. посол гр. Форґач.
- 7) Болг. посол Шишманов.
- 8) Турецький посол.
- 9) Молебен на Соф. площі.

- 10) П. Гетьман робить перегляд дивізії сірожупанників.
  - 11) Пан Гетьман і цісар Вільгельм.
  - 12) Ген. Гренер.
  - 13) Ген. Айхгорн.
  - 14) Ген. Середин в укр. ген. уніформі.
  - 15) Укр. посол в Берліні барон Штейнгель.
  - 16) Укр. посол у Відні, п. Липинський.
  - 17) Укр. посол у Швейцарії Лукасевич.
  - 18) Укр. посол в Софії Шульгин.
  - 19) Міністер шляхів Бутенко.
  - 20) Мін. Фінансів Ржепецький.
  - 21) Сенатор Шелухин.
  - 22) Мін. премер Лизогуб.
  - 23) Мін. зап. справ Д. Дорошенко.
  - 24) Мін. внутр. справ Кістяківський.
  - 25) Укр. генерали в гостях у ген. Кірхбаха.
  - 26) Укр. військові аеропляни.
  - 27) Мін. війни ген. Рогоза.
  - 28) Військ. парада перед гетьм. палацом в Києві.
  - 29) Перший голова Ради Мін. М. Установич.
  - 30) Укр. гроші (1000 карбованців рис. Нарбута).
  - 31) Укр. державна печать (рисунок Нарбута).
  - 32) Тростянець, родовий маєток Скоропадських.
  - 33) Адмірал Покровський.
  - 34) Сергій Шемет.
  - 35) Мін. віроіспов. О. Лотоцький.
  - 36) Мін. земел. справ Вол. Леонтонович.
  - 37) Ол. Скоропис Йолтуховський.
  - 38) Мін. П. Стебницький.
  - 39) П. Гетьман і Петро Як. Дорошенко.
  - 40) Гетьманський палац в Києві.
  - 41) П. Гетьман, бар. Штейнгель і Палтов у Берліні.
- Обгортка роботи артиста-маляра П. Лісовського.

Видає й за редакцію відповідає Др. ГРИГОРІЙ ЛУЖНИЦЬКИЙ.
З печатні Артура Гольдмана у Львові.

30429.

Porto оплаcone ryczałtem

Ціна цього числа 2 зол.

ПОСТУП

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

ЗМІСТ

Юрій Кміт: Людкове — Др. Д. Оляничин: Участь і роля німецького війська в війнах Польщі з Козаками (з. продовження) — Михайло Полянський: Проф. О. К. Мицюк як економіст — Угорчак Микола: В імлі — Сельма Лягерлеф: Хустина св. Вероніки — Василь Лімниченко: Моїм дітям — той же: З „поезій у прозі“ — Ігор Петро Сендецький: Упадь — Др. К. Чехович: Думки Олександра Потєбні про національність — Теофіль Коструба: Василь Наріжний — J. Calvet: Змисл католицизму і дух захристії — В. Заїкин: Нариси з історії філонетичної ідеї в Східній Україні в XVIII—XX вв. — Бібліографія — Оголошення.

ЧЕРВЕНЬ — ЖОВТЕНЬ

---

10 РІЧНИК

1930

6—10 ЧИСЛО

10-ий РІК ВИДАННЯ!

10-ий РІК ВИДАННЯ!

ОБОВ'ЯЗКОМ

кожного українця(-ки) державника та всякого українця(-ки) християнина

Є ПЕРЕДПЛАТИТИ

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ Й ЖИТТЯ

ПОСТУП

котрий виходить щомісячно від 1921 року в об'ємі 2—3 аркушів друку на число, перед кінцем кожного місяця.

Широкий, ощадний формат дозволяє редакції вмістити в 3 аркушах „Поступу“ стільки матеріалу, що в 4 арк. меншого формату інших подібних вісників.

Стоїть на становищі державницької української ідеології, редактований у християнським дусі. Видаваний тепер для українців-інтелігентів; ще з 1928 р. перестав бути студентським журналом.

Містить багатий відділ красного письменства, оригінального й перекладного — статті з ділянки письменства, політики, релігії, соціології, техніки й ин. наук — бібліографію, місячну хроніку, літературні замітки й анекдоти й т. и.

Участь у „Поступі“ в 1928-30 роках брали: Андрусак Микола, Аненко Іван, Арамис, Бараболяк Микола, Бать Олекса, Бохенський Ярослав, Вартовий Антін, Галушинський о. Др Тит, Гординський Др Ярослав, Гомзин Борис, Гладилевич Іван Константин, Гнатишак Др. Микола, Дністровський Онуфрій, Заїкин Вячеслав, Залозецький Др. Володимир, Зубик Роман, Клосовський В., Кміт Юрій, Ковалів Др. Петро, Козак Маріян, Копач Роман, Коструба Т., Крилач Сава, Кривецький Іван, Крипякевич Др. Іван, Курдидик Анатоль, Курдидик Ярослав, Липинський Вячеслав, Лімниченко Василь, Лоський Др. Ігор, Лотоцький Антін, Лужницький Др. Григорій, Мельник Василь, Меріям, Миропільський В., Монкевич Борис, Монрезор гр. Адам, Мох Микола, Назарко Іриней, Назарук Др. Осип, Нигрицький Л., Олянчин Др. Домет, Пасіка Микола, Петрійчук Орест, Полянський М., Саварин Денис, Семчук Степан, Сендецький І. П., Томашівський Др. Євген, Угорчак М., Фірак Михайло, Чесина Святополк, Чехович Др. Константин, Шостаківський Петро та інші.

Пренумерата „Поступу“ коштує річно 12 зол. (для заграниці 1'50 доляра), піврічно 6 зол., квартално 3 зол. Поодиноке число коштує 1 зол. Гроші в краю просимо слати складанкою (блянкетом) Почтової Каси Ощадности на conto „150.569 — Mikołaj Moch — Lwów“ (а не іншими чеками чи переказами). З заграниці треба слати передплату найкраще почтовими переказами, згл. дрефтом у порученім листі на адресу: Mr. Alexander Moch, Lwów, Sodowastr. 4. Poland.

Замовлення, реклямації, дописи і т. п. слати на адресу:

„ПОСТУП“ — ЛЬВІВ — LWÓW, SKR. P. 155.

Попередні адреси (вул. Сапеги, Кльоновича, Сикстуська і т. и.) неважні!

Хто не зверне сього числа протягом двох тижнів, того вважатимемо за передплатника з усіма правами й обов'язками передплатника.

Слідуюче число „Поступу“ вийде з кінцем місяця листопада.

Всіх спізнених абонентів просить негайно вирівняти передплату

Адміністрація.

Видавець і відповідальний редактор **Др. Григорій Лужницький**

Друкарня „Поспішна“ — Львів, ул. Хорущини 23.

ЮРІЙ КМІТ

Людкове...

Надійшла шістьдесятьлітня жінка Ксеня Майданючка біля Олени Дроботючки, привіталася й зупинилася.

„Чогос така загадна стала? Чомус, ги отава на морозі, привяла? Чи тому, що вже видзвонили правді на світі?“

„Як же ни думіти, коль хочут дуріти? Копчиха Нацуня болейком боліла — ний би била закрипіла! Де йти? На Узгірки по офірки. Літалам два тижні, носила, чого потребувала. Мій гнівався, нинависний бив, лякався, обим ся ни заразила, бом ї мила, оклади на чириво клала, кормила, доглядала, такой покрадимци забігала — чкодувала квіту—молодости—єдин двацять літ. Як могла, помагала, рятувала. Богойко сьвятий дав, що встала—бодай пропала!

Заслалам хлопчійка грубої єгли позичити, бо моя заподілася, до тої кметиці. А вона вже типир позабила, що я ї своїми руками двигала, обертала, накривала, тай гварит: „Що? Давати єглу? Може й мітлу? Ще чого ни знала, обим голоколінців запомогала. Тьфу — ни ганьбится! Тяжко тих нидолашників нагодувати“. Видерла єглу, що дав чоловік.

„Вона си подушки стрихує, а її стадойко в моїм зьбіжу газдує“.

Майданючка всміхається, бо і в її переживаннях не одно таке мережалося, присідає під явором і поправляє щось коло постолів.

„Нагадаю єнче. Подалекий сусід заболів тяженейко. Смерть уже била на грядьох, або в ногах. Цілі тижні ни відступалисьме; дозирали його й добуток, бо жона втікля; мої діти прогоняли з свої нивойки його скотятя, даколи й пасли.

На друге літо самий той газда робив нам чкоди, випасав, їздив, ни питавши, кади хотів; нагварявся, малював, чорнив, лаявся, за дітьми літав з колом, що переїхали чириз його поле.

Чи Бог так велит? Ніт. Проживай і співвідчувай, помагай, за чоловіка май! Ци твое сумліня каміня? Яке світло світится в середині? Спогадай, порівняй, як тобі буде в лихій годині?“

Замовкла, немов би хотіла повніше продумати речі серця й душі в людських взаєминах... Очі обидвох спрямовані в далеку далечину.

„Ни доторкнись, ни надрушу, як ми світла освітили душу!“

Мовчанка. Линуть дивні заспіви з піль, лісів, хвилювань ріки, з журчань потоків і ворущать нутра.

„Твій молодийкий вік робит куртий скік. І я собі колись гадала, щом мудра, а я до половини дурна. Дасть Богойко сьвятий, пожиєш, роздивишся добрі, широко, на всі боки, то ся знайдут ліки на такі боляки. В житю йде всячина чириз голову, як вода чириз лотоки.

Є в мене слуга. Пустий на остатну біду. Рушатся, що мокре горит. Як кому ліпше, то він хоче оттак. Їсти дай, робити няй. Жене корови, а до полудне ще далеко. А де дідо? вже то мій чоловік, звідуюся. „Бисідуют з Анцев.“ Та ци виспавесся, ци застали тя ще на сому? „Оби била трава, тобим ся виспав, але як ни є, набивай пятами в перехрестя й надовкола“. Ну, ну, мудрий ти, сину, ни потирмосит тобов так легойко бідка. „Бо типир таке, що людкове все знають і лино про себе дбають.“ А чому тобі коса, сапа й сокира в руках ни ходять? „Жартуйте си, оби ся вам динь ни розкинув. Де хто людім догодив у порядку. Ви всім прізвиська повинаходите, а вам нима кому.“ Бо за спаняни купив ни хто коня. Ци ти приїхав повідітися зи мноз? „Такі Отчинаші ни йдут у нибиса. Чкода їх бисідувати. От давайте того з масниці.“ На якого тобі вітра смитани, бис побілів, ги мій чоловік.

Мусиме навчитися тирпіти й ни допушати нуд до середини. Няй очи визи-рают сонця; няй голова ни хилится в нияке. Всякий вовчі гадки має...

Покладатися на люди—з того нич ни буде. Ни вичує, а вигадат. Раз жона, коль на неї газда гойкав, висаркнулася: „Агі на твою песту голову! Гирко ти, щом си трохи стала? Би тебе вже вирвало, тобим знала, що міні світ розпутаний.“ Друга зась повідат: „Його в серци ношу й маю, тебе й під пятов ни тримаю. Будеш мати коні, хиба тоти, що ся гонит кулаком поза плечі.“ Коль такий привіт дают си тоти, що зілляли свої душі й тіла на едно, то вже стимняйся світе й ти відничай калиновий квіте! На яке наші вітці гварили, що лекше, як дві голови журилося, ниж една. Ни є віри, ни є дружби, ни є товариства, ни є залізної, крицевої милости, лино ділениця. Погасла, спопеліла їх зірниця. Всяке в свій кутчик зганят і що може, для себе скриват.

Днись един єдного в ясный, білий динь до-гола обібрав би й Бога ся ни бояв би. Тішатся будь-чому, ги діти колачикови, пок го не зіст...

Їмилу ня запаліня. Горячило, морочило, том уставала, том ся клала, том ся сповідала.

На другім боці била громадська канцелярія. Сходилися радні й ни радні; поєдні й до мене до-хиж ступали та ни тому, оби ня привітити, лино оби дащо захопити. Ми бездітні. „А на кого облишите грунт і хижу?“ Дам тому, щом робила з ним. Як почули того, взяли старого на бік; наснували му, наторчили, намотали, що як умру, моя родина відбере від нього все, няй продаст, а з грошей буде жити. Чоловік услухав. Продав, ни питавши мене, за пять тисяч ринських. Дали му тысячу задатку.

Пак приходит тот купиць до мене. Баббабо, а ви й свою пайку продасте? Бо дідо вже свою продали“. А де будеш контракт писати? В комині? „Таке бисідуєте, як ни треба. Я дав задаток“. Налисивесся на мій маєток? Занада тя знесла? Ти тенго їстовитий. Два кінці у танці. Мій синцю любий, та ти купив kota в мішку. А ту ни хочу й діда під ноги кидати. На яке міні твого грошівства? В зуби ми ни дадут, як умру. Гадка снуєся, літат і таке всяки на язик сплітат. Господи, півведи ня, обим го прогнала!

Він уже давно залупит очи, оби лазки ни йшли, коль я дрива рубала й возила. Йому придалась би. Його жона — файна плідничка. Осмеро в хижі, а дивяте за поясом. Грубезна, що станов.

Ти ся від ня відчапи, а я ся від тебе хрещу. „Ну то подьвійний задаток дасте“. А ни подвоєт ти ся в очах? Ни прітне тя в чириві моя кривда? „Таке право“. Али є й друге право, що в диргавицю мече, коль хто напастев ходит. Уважай, оби тя лице ни заболіло!

Задаток ем звернула й вісім соток наддала, а ще дві дотігат.

От тобі людкове!

Красна сусіда, шом ї рятувала, обробляла, злакомилася на качку. Оби сама в піру стала!

Люди, як люди... хижацтво било й буде. Нижджайме від бика молока, а від них ласки й паски. Глибинна глибина до самого дна. Війна — найвірніша їх жона. Ни потерти ї — тої поганки — змиї. Всі би спасали і всі би може кирви з нивинного пушали. Чудже брав би, навіть діти ногами копав би. Всякий шалит і окріп на енчих варит. Обсиплеся листя й з твої диривини — зхмаряться дни й години, бо ни знайдеш так легко правдивої людини...”

„Угу—гріше бідний!“

„З темної темноти ни буде смакоти“;

„Верхами світят, а душу сліпят.“

„Ни пхайте носа до того проса.

Ми того ни зрахуєме й ни зміркуєме. Широкі ниви, лани — царини — няй сіют і жнут дівки та сини. Ни є боротьби, ни буди й слушної дільби. Ни напешся водиці з чистої криниці, пок ни набереш. Мус прохоплюватися гуцтвами житя, ги звірина перед стрільцями по лісах. Днись тільки правди на світі: смиргь¹ і вага.

Воно таке, ги мій слуга повідав: Я гам, то й тилиня гам; я ни гам, то й тилиня ни гам...

Сетно високого ся ни сподівайме, ай в себе столи розставляйме й свойов справов ся вдоволяйме!

Засіділамя ноги тріщат, що хворост.“

Суятили свої голови проблемами, що висунула їх світова заверюха, одначе не могли дійти до путньої розв'язки. Тратили іноді віру в людство, але гнеть пробуджувалися й шукали чудових „листоків з квіток“.

Др. Д. ОЛЯНЧИН

Участь і роля німецького війська в війнах Польщі з Козаками

(3. продовження)

Під Берестечком. В політичному розумінню битва під Берестечком повстала в силу наслідків зборівської угоди. Ці наслідки показали ясно і виразно, що без радикальної зміни внутрішнього устрою польської рiчпосполитої, місця для козацької України в межах польської держави бути не може ¹⁶²). Бо майже зараз по заключенню згаданої угоди, польська шляхта почала підкопуватися під визвольні змагання української, чи в тогочасному розумінню, козацької нації ¹⁶³), проти чого ця змушена була реагувати, щоб обороняти свою свободу. І так повстала між Україною й Польщею битва під Берестечком, яка з точки погляду військовика є ніщо інше, як продовження основних тактичних плянів кампанії козацько-польської 1649 року.

На передодні битви під Берестечком сили в Українського Гетьмана були невеликі, проте імпозантні з огляду на дотеперішні їх обчислення істориками. На основі тверджень українського історика М. Костомарова ті сили козацького війська сягали до 200.000 люда: 80.000 козаків, 100.000 татар і зо 20.000 „черні“ ¹⁶⁴). На погляд польських істориків — Л. Кубалі, К. Гурського й Т. Корзона — двістатисячне число стосується лише до козацько-татарського війська (100.000 козаків, 12.000 кінноти й 90.000 піхоти, 100.000 „бракованої арби“), бо „черні“ нараховують вони наново до 100.000 ¹⁶⁵). Як гадає Н. Голіцин, то таких „крайне преувеличених“ сил в Українського Гетьмана не могло бути, окрім „73 т. ка-

заковъ и 20 т. татаръ, всего 93 т. чел.“¹⁶⁶). Ще за менше число козацького війська на передодні битви під Берестечком промовляють тогочасні очевидці, як коринфський митрополит Йосиф та старець Павло Грек. У своїх листах до московського царя (перший від 16/26. 5, другий від 19/29. 5. 1651) занотовують вони, що Гетьман Український посідав всього козацького війська біля 60.000 люда. Про татар ці тогочасники висловлюють у своїх листах здогад, що їх ніби-то мало прибути до Гетьмана 100.000 люда. Більш „певніше“ пишуть вони про 30.000 татар, які з частиною козацького війська відрядив був Гетьман в бік Бару — на Калиновського та Потоцького¹⁶⁷). Правдоподібно татарів тоді було не 30.000, чи 14.000¹⁶⁸), а 10.000 люда, на чолі з „султаном“ Нурадином, братом Іслан Гірея¹⁶⁹). Наш погляд на кількість козацького війська під Берестечком приєднуємо до засвідчення С. Освеціма, що його могло бути не більше дев'ять-10 т. піхоти та зо двадцять тисяч кінноти¹⁷⁰). В число піхоти входила напевне й „чернь“ повстанці, яких могло бути й більше, ніж двадцять тисяч, коли взяти під розвагу перебуваючі для України ще інші фронти, окрім берестецького, куди треба було те-ж післати якусь кількість козаків-ветеранів.

В питанню кількості татарської орди під Берестечком, якої нараховується аж 100.000, дотеперішні твердження істориків, як М. Костомарова, Л. Кубалі, К. Гурського й інших, можна сміливо відкинути. Як нам здається, ці погляди в згаданих істориків повстали через те, що вони довірилися деяким тогочасним джерелам, у яких їх автори занотовували про те стотисячне чи навіть півторастатисячне татарське військо не на основі його фактичного перебування при козацькому війську, але лише на основі розповсюджених на той час поголосок, ґрунтом для яких були відомі переговори Українського Гетьмана з турецьким султаном, розпочаті з ним на прикінці 1650 та на початку 1651 року в справі помочі проти Польщі. Як знаємо, наслідки переговорів були на словах позитивні для Українського Гетьмана. Турецький султан видав був наказ кримському хану й іншим чорноморським своїм васалам, аби вони йшли на поміч козакам проти Польщі. Як кримський хан, так і решта васалів цю поміч Українському Гетьманові пообіцяли: перший 100.000 люда орди, а решта невідому кількість, що все не відповідало дійсності¹⁷¹). Ці поголоски були видно переконаючі, бо про них писав до курфюрста й А. Адербсбах, кажучи, що при „100 тисяч Козаків“, наступаючих на Польщу, перебуває „100 тисяч Татар і 20 тисяч Турків“¹⁷²). Про це 20 тисячне не турецьке, але татарське військо, яке тогочасники, як знаємо, вбачали — одні за 30, знов інші за 15, за 10 і навіть за 8 тисяч люда¹⁷³), писав А. Адербсбах до курфюрста ще в початках місяця березня¹⁷⁴). На чолі того 20 тисячного татарського війська згадує він „Нурадина Султана“, якого кримський хан вислав на допомогу Українському Гетьманові, що сходиться із засвідченням С. Освеціма. Приєднання цього татарського відділу до війська казацького відбулося, коли припускати, в місяці лютому або в березні¹⁷⁵), з пізнішим повідомленням від татарського хана, що незабаром він вирушає із 100-тисячною ордою до війська козацького й сам¹⁷⁶).

День прибуття татарського хана до Українського Гетьмана під Колодну означають джерела ріжно: одні вбачують його на п'ятницю ^{13/23} 177), другі на середу ^{11/21} 178), треті на неділю ^{8/18}, 179), знов четверті на суботу ^{7/17} червня 1651 року¹⁸⁰). Як подає це останнє джерело — німецьке донесення, то татарський хан прибув до Гетьмана Богдана Хмельницького не із стотисячами, але лише „із 20 тисячами Татарів“. Про це передавав, згідно німецькому донесенню, очевидець, шляхтич-католик з Бучача, який свого часу попався був під Пилявцями до козацького полону, а тепер, під Берестечком, навідворіть очутився по польському боці, теж як полонений і то в неділю ^{8/18} червня. „В п'ятницю ^{6/16} червня, вислав був Український Гетьман „партії“ на розвіди, серед яких і перебув отой бучачський шляхтич¹⁸¹). Прихиляючись до правдоподібності згаданого німець-

кого донесення, сміємо твердити, що всіх Татар під Берестечком було по боці Козаків не більше 40 тисяч люда.

Своєю кількістю ворожі сили під Берестечком не були менші за сили Українського Гетьмана. Що ніби-то вони, ті ворожі сили, сягали „до трох сот тисяч“¹⁸²), можна вважати за перебільшеність, як зауважив Н. Голіцин. На його думку, польського війська під Берестечком було „до сто т. чел. или больше“¹⁸³). Такої гадки є й Л. Кубаля. Він те польське військо поділяє: на 36.000 регулярного, 40.000 посполитого й 20.000 з чимось ланових та двірських жовнірів („челяді“)¹⁸⁴). Посполитого рушення було більше як сорок тисяч, бо в нього входили й ті частини, які прибували з Великопольщі та Пруссії¹⁸⁵). К. Гурський, за Б. Радзивилом, подає число польського війська кругло на 80 тисяч: 40 тис. регулярного і 40 тис. поспол. рушення¹⁸⁶), „та приблизно стільки ж різної челяді, пахоликів і под. Офіційальна реляція переказана цареві через Галінського рахує польського війська 155 тисяч, з того 20 тис. „німців найнятих“¹⁸⁷). На наш погляд, це число ворожого війська під Берестечком можна вважати за більш-менш правдоподібне.

В склад цього ворожого стотисячного війська входили очевидно й німецькі війська, певне число яких, без реєстрових даних, трудно установити. Ті дані, які подав К. Гурський (за С. Освещімом), є не так малонадійні, як скупі. За його підрахунком, на основі королівського огляду, відбутого 3 червня в Сокалі, німецького війська було 7073 люда: 2809 кінноти (1733 райтерів і 1086 драгун) та 4264 піхоти¹⁸⁶). До цього присутного на королівському огляді числа німецького війська треба очевидно додати ще й те, яке від того цілого числа було відправлене в поле, для уникнення можливої несподіванки з боку противника. Як каже К. Гурський, німецької кінноти там було 2000 люда, як рівнож перебувала й німецька піхога, числа якої він не подає¹⁸⁹). Коли повірити, то всіх полків німецької піхоти при польському війську було тоді вісім¹⁹⁰). Рахуючи в кожному цьому полкові приблизно по 1200, бо в кінному припадало на ті часи 1000 люда, то матимемо, що всієї німецької піхоти при польському війську могло на 3 червня бути 9600, а кінноти, згідно навіть даним К. Гурського—4809 або кажучи кругло, 4800 люда. Ці полки німецькі, старшинський склад яких те-ж приблизно відомий, належали: королеві (1 піх. й хоруг. драгун 150 люда), принцеві Карлу (1 піх.), Б.Радзивиллу (2 піх. і кін.), курфюрстові бранденбурському (1 ескадрон 600 люда), ген. майору Гувальду (1 піх.), Янд. Розражевському (1 піх.), марієнб. воєводи Я. Вайгеру (2 піх. і кін. драгуни), З. Проємському (1 драг.), С. Денгофу (хоруг.кін.192 л.) та Б. Лещинському (хоруг. кін. 117 люда). Правда, серед цих полків перебували деякі, погромлені козаками в часи зимової й весняної кампанії з Калиновським (марієнб. воєводи Вайгера, З. Приємського, Г. Денгофа й Корфа—драгуни)¹⁹¹).

На цій приблизно поданій кількості німецьке військо під Берестечком не обмежувалося. В склад його входили ще: сотня райтерів бранден. курфюрста, під командою капітана Молля, полк нім. піхоти Замойського (1100 люда), під командою полковника Бергмана, шість хоругов піхоти Дуплесі (прибл. 600 люда)¹⁹²), полк райтерів померон. воєводи Л. Вайгера (приблизно 1009)¹⁹³), його-ж хоругва драгун (161), хоругва райтерів З. Денгофа (87), хоругва піхоти С. Коцеппольського (165), полк піхоти А. Грудзінського (801) й т. д.¹⁹⁴). В наємних відділах Калиновського та в артилерії Приємського те-ж не бракувало, на нашу гадку, німецьких полків¹⁹⁵). Коли підрахувати всю згадану тут приблизну кількість німецького війська, навіть без полків Калиновського і Приємського, то матимемо, що вона виносила під Берестечком **18,514** люда (11,766—піхоти й 6,748—кінноти), яку ми вважаємо за малу, бо її могло бути й більше, коли судити по самій битві. Правда, оден невідомий із тогочасників битви під Берестечком цю кількість німецького війська обрахував загально (на око) über

m 15. Mann“—по-над 15 тисяч люда ¹⁹⁶); в доводах М. Костомарова й Л. Кубалі вона виносить біля 16,000 люда ¹⁹⁷); знов же Німець тогочасник подає її „auff 30.000 Mann, біля 30.000 люда ¹⁹⁸).

Всю кількість німецького війська під Берестечком склали, як свого часу сказав був і автор „Історії Русовъ“, в більшості Прусаци, Курляндці та Бранденбурці ¹⁹⁹). Не без того, щоб у неї не входив також якийсь відділ австрійських Німців. Бо як відомо, польський король Ян Казимир звертався за військовою помічу проти козаків і до австрійського цісаря Фердинанда III, від якого хотів мати 4000 люда райтерів і 4000 — драгун ²⁰⁰). Правда, в такій кількості цісар королеві відмовив ²⁰¹), що ще не значить, щоб він йому взагалі не допоміг, розраховуючи на Ополе й Рацібор ²⁰²).

Всі ці більш-менш правдоподібні представлення як про українські, так і про польські сили, які були на передодні битви під Берестечком, ми навели для того, щоб розуміти належно її бойовий порядок, хід та наслідки.

Один одинокий з польських істориків, а саме Л. Кубаля, сказав в історичній польській літературі на пів-правду, що бойовий порядок польського війська під Берестечком повстав за порадами ген.-майора Гувальда ²⁰³).

Маючи під руками засвідчення учасника згаданої битви — не поляка, але німця—полковника Гайнриха Валленродта, сміємо сказати в її користь цілу правду, що той бойовий порядок не лише повстав за порадами ген.-майора Гувальда, але навпаки—він його й у п л я н у в а в ²⁰⁴). Виглядав цей бойовий порядок, переказуючи словами Л. Кубалі, в формі шахівниці: між відділами кінноти перебували такі-ж піхоти й то так, щоб оден боронив другого. В такому бойовому порядку й розташувалося вороже військо польсько-німецьке в місцевості Берестечка й то так, що з лівого флангу та з заду (за самим містом) прилягали до річки Стиру, а з правого — до багнистого болота й ліса ²⁰⁵). Цілий фронт був окопаний шанцями й валами. Особливу вигоду для бойового порядку польсько-німецького війська справляли природні укріплення, як в заду річка Стир, яка здержувала від можливої утечі пологі частини того ж війська, а з флангів—Стир і ліс, які не давали розвертатися всім козацько-татарським силам, щоб свого ворога брати в обхвати. Окрім того перед фронтом польським перебувала рівнина з ледви примітним спадом на північ. Перед чолом фронту були установлені гармати під керівництвом німецьких інженерів, як Гетканта й інших, які знаходилися в команді Приемського. За артилерією перебували в першій лінії німецькі полки під командою: з правого боку від осередку фронту ген. інфантерії Б. Радзивилла, а з лівого від нього ген.-майора Гувальда. В другій лінії стояли головні райтери та німецька й венгерська піхота. За другою лінією перебував король під охороною полковника Валленродта й т. д. Третя лінія за королем установлена була з німецького полку піхоти гвардії, під командою Фромгольда Вольфа та з німецьких полків райтерів—Л. Вайгера, Б. Радзивилла й сокальського старости Денгофа. В резерві перебували: полк драгун Я. Вайгера та 15 хоругв таких Я. Розражевського. Правий фланг доручив король М. Потоцькому. Тут стояли: його власні полки, Лянцкоронського, Юр. Любомирського, Конєцпольського, Л. Сапіги й Собеських. Лівим флангом проводив Калиновський, на якому перебували: полки його кварцяні, Я. Вишневецького, С. Потоцького, Щавінського й т. д... Посполите рушення було поділене й поставлене за задні лінії: одна його частина за лівим, друга—за правим флангом ²⁰⁶).

На п'ять приблизно верст від розташування ворожих військ, на узгір'ю берестецького поля, стояв Український Гетьман із своїми силами ²⁰⁷). Бойовий їх порядок виглядав так: на правому фланзі фронту перебували козаки, під командою полковників—Джеджалія, Богуна й інших, а на лівому Татари, в формі півмісяця під командою Амурата. На козацькому фланзі були виставлені в три ряди знамениті козацькі вози (вагенбурги), в другій уставлена лавами піхота,

а за піхотою, біля Пляшевої перебував табір, на випадок оборони. Осередок фронту творили: козацька кіннота з Татарами й піхота. Татарами тут командували Гальга й Нурадин. Передові козацькі укріплення були обведені шанцями та обставлені гарматами. Основу й надію союзних козацько-татарських сил творили, як слушно висловився М. Костомаров, досвідні Козаки—військові ветерани, як у польському війську німецькі полки²⁰⁸), що врешті викаже хід самої битви, який залежав від її поля та переводженої обома воюючими сторонами воєнної тактики.

Більш-менш правдивий опис поля битви під Берестечком подав К. Гурський²⁰⁹), міркування якого почасти виправляє, а почасти й доповнює С. Освецім своїм описом розташування спеціально польського обозу, який перед чолом на схід мав широке, непроглядне поле, з боку Лешнева²¹⁰) й Щуровець²¹¹) величезні ліси й т. д...²¹²).

Перші сутички між обома ворогуючими силами відбулися дня 18/28 і 19/29 червня. Початі вони були стороною українською, з характером „правдоподібно реконесансу“²¹³), „фортелів“ (18/28.VI)²¹⁴), та свого роду демонстрації і виманювання ворога „на козацькі засідки між лозами“²¹⁵) й т. д., щоб таким чином спонукувати до його виходу в поле (19/29 VI). Цей наш здогад ми базуємо на майже всіх тогочасних джерелах до битви під Берестечком²¹⁶), з яких слідує, що польська сторона заняла була в ці дні позицію виключно оборонної війни, а не наступної²¹⁷).

Наступний характер війни провадила українська сторона й на слідуєчий день 20/30 червня, з ранку почавши з „фортелів“ та „гарців“, на які виваблювала вона польську сторону, як засвідчує С. Освецім. Під карою смерти команда польська заборонила своїм реагувати на „фортелі“ й „гарці“ противника, стоючи на тій засаді, чого собі вона дуже й бажала, щоб він робив на польське військо та його бойовий порядок наступ першим. Від гарматного вогню в бік свого противника та польська сторона не відмовлялася, що продовжувалося аж до самої третьої години по полудні, бо й він, противник, не хотів першим починати бій²¹⁸). Останнє засвідчення С. Освеціма не відповідає правді. Згідно його твердженням, як і іншим джерелам, самий бій почала українська сторона. Польська сторожа за „останній шанець“ свій не виходила. Вона вичікувала нападу з боку української сторони²¹⁹), яка у всій своїй силі показала перед польсько-німецьким війском біля 12 години дня. Висунулася вона з долини („auss dem Grundeburg“), як переказує донесення з 1 липня 1651 р. (в німецькій мові). Напереді йшов козацький вагенбург. Він був надзвичайно прикритий та сильно й добре охоронений. За вагенбургом, в середині, слідували оден за другим полки: то полк Козаків, то полк Татар, що ледви можна було бачити. В такому марші вони й наступали спрвала на польське військо. Коли король спостеріг, так каже те донесення, що польському обозові грозила з боку Козаків і Татар небезпека, сам почав його упорядковувати та ним проводити²²⁰). На раз вони прибули й стали недалеко і просто ворожого заду. До битви з ними вступив із своїми та іншими полками Я. Вишневецький. Вона продовжувалася понад дві й більше години. На протязі цього часу щастя її перебувало в рівновазі й то доти, доки не надоспіли військам польським резерви. Коли вони надоспіли, а крім того вибукувано ще з гармат, то противник попав у велике замішання, через що з боку польського його використано, бо війська набрали духу, щоб кинути на свого ворога, який почав і уступати: Татари втікати, а Козаки відступати в свій табір. За втікаючими Татарами пустився гнатися А. Конєцпольський, а король решту військ направив на гору, щоб обхватити Козаків. Але ці ввійшли до свого табору і їм війська польсько-німецькі не могли нічого вдіяти, окрім того, що били з гармат та лякали з гранат. В таборі було до 20 тисяч Козаків і величезна кількість повстанців. Через ніч „хитрий птах“ („der listige Vogel“) обвів

свій табор окопами та зміцнив валами. Але польське військо надіється його здобути. На бік короля піддалося 600 Козаків, а інші з табору кричать о ласку й згоду. Та їх через це наказав Гетьман Український покарати на смерть — на горло. І так засів противник у таборі, себе зі всіх боків охоронивши, що доведеться з ним ще військам польським трохи погратися ²²¹).

В такому приблизно темпі проходив хід битви під Берестечком, який розпочався, доповнюючи про нього сказане, тим, що Козаки були вдарили на лівий, а Татари — на правий фланг польського війська. По невидержанню битви Татари втікали до переправи, а Козаки відходили до свого табору ²²²). Чому? На це дає нам відповідь учасник битви, Німець, полков. Гайнрих Валленродт, у згадуваному його донесенню до бранденбурського курфюрста від 9 липня (н. ст.) 1651 року, яке ми й дозволяємо тут повністю, але довільно в нашій мові українській передати.

„З повинного послуху піддано й приспішено доношу я Вашій Курфюрствській Світлості про тутешній стан королівської армії війни, а саме: Ціла армія вирушила з обозу сокальського 15 червня й маршує до містечка Берестечка, яке лежить напроти Руси та дещо bliще Поділля. Сюди прибула вона 25 червня, до поля бою, де розташувалася обозом. 28 червня надходила татарська армія, під командою самого хана, з яким ми цілий день мали сутички. На другий день, 29 червня, надходив також Хмельницький з цілою своєю козацькою армією, з яким ми рівнож мади тяжкий реконтр. На третій день, 30 червня, наступила властива битва, бо Його Королівська Величність порішив вчора в вечері виступити на другий день у дві години з цілим обозом („mit der gantzen Armadi“) в поле, де ген.-майор Гувальд зформував його бойовий порядок і приблизно в годину дня розпочато марш зараз же на ворога. Коли він це помітив, то також довго на завагав й повів тоді ж на нас наступ із замкнутиим вагенбургом, обсадженим добре піхотою, та з такою великою силою, якої я ніколи не бачив, і з таким надзвичайним криком, більш як 5 раз сот тисяч люда, що майже можна було перелякатися отого сильного галасу. З боку противника провадив правим флангом козацьким Хмельницький, а лівим — татарським — хан. Коли вони обидва на нас відтак хоробро позавзялися, ми проте в замкнутому бойовому порядку — доброму й повному — віддалювалися, не звертаючи уваги ні на що — ні на їх крик та канонаду гармат. Бо вони, противники, гадали в цей спосіб зломити наш бойовий порядок, в якому я був в середині із 600 кіннотчиками, що мені їх довірив ласкаво Його Королівська Величність, який цілий день при мені й перебував. Коли ж побачив противник, що він так нічого не зможе зробити із своїм ворогом, то тоді напер Хмельницький цілою силою своєю козацькою на наше ліве крило, котрим проводив князь Вишневецький, який рівнож дуже добре й хоробро видержував. Тут таким чином завязалася завзята битва, яка тревала певний час. Коли в ній наші почали наразі не видержувати й уступати, ми зараз же післали їм на допомогу з резерву декілька німецьких полків кінноти й піхоти ²²³), в силу чого почав і ворог уступати. Полки одначе німецькі поклали в бою тому свої голови („doch im Fechten verblieben“). На протязі часу дав Бог шастя, що на Татарів міцно й хоробро були напали, через що вони розпочали повільно („allgemach“) звільняти поле. На полки німецькі вони вже не захотіли себе виставляти. І будь праве крило не так далеко позаді залишилося, яким командував М. Потоцький, то Татари мали б бути взагалі побиті, бо поле бою було для них за зле й вузьке, на якому їх без числа в великій кількості стрімголов попадало, потонуло, а в болотах як люди, так і коні позалишалися, коли то ще їх не переслідувано. Як ми лише побачили що Татари з поля битви відступили, праве крило тоді підтягнули й ним відрізали Козаків так, що їх всю силу стиснули й нікуди вони не виглянуть. Козаки ретирувалися в долину, в болотисту місцевість, де ми їх незабаром окружили.

В ніч вони нас за горло здавили, про що далі нікому не казати („dass weiter nichts kundt gerichtet werden“). Там вони знову зробили собі табор і міцно охоронюються, так що їм не можна нічого вдіяти, і до цього дня там вони лежать²²⁴).

Наведене донесення полков. Валленродта хоч може й не змальовує вповні картини битви під Берестечком, яка відбулася дня 20/30 червня, проте воно передає нам не аби яку тогочасну правду, на нині сторичну, а саме: а) підтверджує характер війни в цій битві, який з боку української сторони був наступний, з польської—оборонний; б) хід самої битви, яку уплянували Німці і в якій вони відиграли основну роллю; та в) поразку татарського війська, яка залежала від того, поминаючи наступний її характер, що для нього не відповідало поле битви, бо було за зле й за вузьке для звиклих тактичних прийомів, як війська степового, а не фронтового, і тому воно, не видержавши натиску з боку не так польських, як німецьких військ, підчас рішучого моменту битви для козацьких військ опустило ціле ліве крило українського фронту, чим і спричинилося до його бойового порушення. Користуючись тим, Поляки з Німцями скерували всі свої сили на праве крило українського фронту, боєздатність якого раптово зменшилася через відступ лівого крила, як свого роду точки опори. В силу цього Козаки примушені були відступати в бік річки Пляшевої до свого табору й там зайняти позицію знаменитої берестецької оборони, про яку скажемо далі. (Дальше буде).

¹⁶² Його-же: „Україна на переломі“ стр. 22.

¹⁶³ „Відмови Хмельницького від походів на Туреччину і Московщину — куди його хотіли справити польські політики, як пише М. Грушевський, та несподіваний напад на молдавського господаря, що вважався найвірнішим сусідом і фактичним васалом Польщі, хоч формально був підданцем Порту, — привели польський двір вже в осени 1650 р. до принципіального рішення підняти нову війну з козаками. 8 жовтня н. с. — коли Хмельницький під Кальником вів розмови з московським посланцем про безвиглядність своїх відносин з Польщею, король (польський) в секретній розмові відкрив нунцієві Торресові свою гадку — ще сеї зими напасти на Хмельницького від трьох сторін: від Русі заатакує його коронне військо, від півночі литовське, а з полудня волоський господар відомстить — йому свою кривду“. „Істор. України-Руси“. (Київ, 1928), т. IX, I, с. 139. Коли вірити, Польща надіслала перед цим навіть допомогу молдавському й валашському господарям „4/m Deutsche“ 4.000 Німців. „Пр. Т. Ар. в Берліні“: А. Адерсбах до курфюрста, дат. Кенігсберг, 30 IX. 1650. Див. також Н. Йорпа: „Actes et fragments“, Букарест, 1895), т. I, с. 201.

¹⁶⁴ Богданъ Хмельницькій“, стр. 210 11, прим. 1.

¹⁶⁵ „Szkice historyczne“ I (Львів, 1891, вид. 3.); „Bitwa pod Beresteczkiem“, 273—74; „O działaniach wojska koronnego Rzeczypospolitej polskiej w wojnie z kozakami... Bitwa pod Beresteczkiem“. „Warszaw. Biblioteka“, 1887, т. 2, стр. 28; „Dzieje wojen“, т. II, стр. 341.

¹⁶⁶ „Русск. воен. история“, ч. II, стр. 581 (за автором „Исторіи Русовъ, Чт.въ имп. о-вѣ истор. и древ. рос. 1846, Nr. 3, II, стр. 109).

¹⁶⁷ „Ак. Ю. и З. Р.“ т. III, стр. 448, 451, 454.

¹⁶⁸ К. Войціцький: „Pamiętniki“ т. II, стр. 164.

¹⁶⁹ С. Освецім: „Dyaryusz“ (1643—1651). „Script. Rerum Polonicarum“, 1907, т. XIX, стр. 261

¹⁷⁰ Ibid., стр. 313.

¹⁷¹ „Ак. Ю. и З. Р.“ т. III, стр. 458; „Ар. Ю.-З. Р.“ ч. III, т. IV, стр. 559—562; М. Костомаров: „Богданъ Хмельницькій“, стр. 380, прим. 2 і стр. 385, прим. 2; М. Грушевський: „Істор. України Руси“, т. IX, I, с. 216—18 — в критичній обробці.

¹⁷² „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні“, дат. Кенігсберг, 5. V. 1651.

¹⁷³ „Ак. Ю. и З. Р.“ т. III, с. 477 (засвідчення полк. С. Савича).

¹⁷⁴ „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні“, дат. Кенігсберг, 2, III. 1651.

¹⁷⁵ „Ks. pam.“ с. 624, 628.

¹⁷⁶ М. Костомаров: „Богданъ Хмельницькій“, с. 400, прим. 2.

„В середині січня немалою, видко, пополоху — як пише М. Грушевський — на королівським дворі наробила фальшива, очевидно, вістка, що з-за кордону, з Німеччини, чи що, йде до Хмельницького наемне військо... „Німці охотники“ (Niemcy wolontaryuszowie), як місяць пізніше про це при дворі польському говорили. Див. „Істор. України Руси“, т. IX, I, с. 168, прим. 3.

¹⁷⁷ А. Грабовський: „Staroż hist. polskie“, т. I, стр. 271.

¹⁷⁸ „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні“, донесення невідомого, дат. „Auss dem Lager unter Beresteczko vom 26 Junij 1651“ (письма Адерсбаха).

- ¹⁷⁹) М. Костомаров: „Богданъ Хмельницькій“, стр. 403, прим. 6.
- ¹⁸⁰) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні“, донесення невідомого, дат. з обозу під Берестечком, 19. VI. 1651. (письма Адерсбаха).
- ¹⁸¹) Згідно донесенню, цей шляхтич передав Полякам, що в Козацькому війську рішено вести на них наступ. Про це занотував також і С. Освецім у своєму „діярії“ від ⁸/₁₈. VI. 1651 стр. 316), лише з тією ріжницею, що замість „шляхтича“ згадує він „przedawczyka jednego, który uciekszy od Kozaków“.
- ¹⁸²) М. Костомаров: „Богданъ Хмельницькій“, стр. 409, прим. 4 (за Коховським, Грөндсським, Пасторієм, Рудавським і т. д.).
- ¹⁸³) „Рус. воен. історія“, ч. II. стр. 581.
- ¹⁸⁴) „Szkice historyczne“, I. стр. 260, 285.
- ¹⁸⁵) К. Войціцький: „Pamiętniki“, т. II. стр. 172.
- ¹⁸⁶) „O działaniach“, т. 3, стр. 21, 28–9.
- ¹⁸⁷) М. Грушевський: „Істор. України-Руси“, т. IX, I, стр. 283.
- ¹⁸⁸) По М. Грушевському: „чужоземного“ війська при польському на ті часи було: 2800 люда кінноти (райтарів і драгонів) та 4700—піхоти. Ibid., с. 283. Ibid., т. IX, I, с. 260. 1850.
- ¹⁸⁹) „O działaniach“, т. 2, стр. 227—30, рукоп. Осолінських, N. 224. Пор. С. Освецім „Dyaryusz“, стр. 291–95.
- ¹⁹⁰) К. Войціцький: „Pamiętnik“, т. II, стр. 172.
- ¹⁹¹) Про погром нім. полку полковника Корфа й полков. Майделя під Баром доносив курфюрстові бранденбурському й А. Адерсбах з Кенігсбергу. 5 V. 1651.
- ¹⁹²) К. Гурський: „O działaniach“, т. 2, стр. 230; С. Освецім: „Dyaryusz“, стр. 297.
- ¹⁹³) К. Войціцький: „Pamiętniki“, т. II, стр. 178.
- ¹⁹⁴) С. Освецім: „Dyaryusz“, стр. 291, 293–94.
- ¹⁹⁵) Ibid., стр. 262.
- ¹⁹⁶) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні:“ донесення „Auss dem Lager unter Beresteczko“, 26. VI. 1651 письма Адерсбаха й можливо, що переклад з пол. мови; див. Н. Йорґа: „Actes et fragments“, т. I, с. 206.
- ¹⁹⁷) „Богданъ Хмельницькій“, стр. 392; „Szkice historyczne“, I, стр. 246.
- ¹⁹⁸) „Т. Е.“, т. VII, стр. 77; „die geworbene Teutsche Voelcker so etwann auff 30.000 Mann geschaetz wurden“ (під Берестечком).
- ¹⁹⁹) „Ч. в імп. о-в істор. і древ. рос.“ 1846, N 3, II, стр. 109.
- ²⁰⁰) М. Кордуба: „Матеріяли“, стр. 151–52.
- ²⁰¹) Ibid., стр. 161–62.
- ²⁰²) Ibid., стр. 153–56.
- ²⁰³) „Szkice historyczne“, I, стр. 282. Пор. С. Освецім: „Dyaryusz“, стр. 318, від ¹³/₂₃. VI.
- ²⁰⁴) „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні:“ полков. Валленротт до курфюрста, дат. „im Königl. Polnischen Feldlager bey Boersisteczka“, 9. VII. 1651. Оригінал цього донесення маємо намір подати в наших „Матеріялах до української історії з Прусського Таємного Державного Архіва в Берліні“. Можливо, що деяка правда до битви під Берестечком переховується в матеріялах Я. Міхаловського (в бібліотеці Красинського в Варшаві), які А. Гельцель не використав для „Ks. pam.“ як: „Dyaryusz wojny pod Beresteczkiem“ (10½ карт), „Sekretny a prawdziwy dyaryusz“ й т. д. Серед відомих діярів до битви під Берестечком В. Чермак відводить наведений діярам перше місце. Див. „Studia Historyczne“. Краків, 1901, стр. 322, 328–29.
- ²⁰⁵) Тут до речі варт додати засвідчення С. Освеціма („Dyaryusz“, стр. 317), що на призначене місце для польського обозу вступили першими „чужоземці“ — Німці й то ¹²/₂₂. VI.
- ²⁰⁶) Полк. Корф не був участний в цій битві, як ранений, здається, козаками під Красним.
- С. Освецім: „Dyaryusz“, стр. 262.
- ²⁰⁶) Ibid., стр. 339.
- ²⁰⁸) „Богданъ Хмельницькій“, стр. 411.
- ²⁰⁹) „O działaniach“, т. 3, стр. 26–31; за М. Грушевськими, див. „Історія України-Руси“, т. IX, I, с. 283.
- ²¹⁰) Лешнев—містечко, в 12 км. на пів. зах. від міст. Берестечка.
- ²¹¹) Шуровці—містечко, біля 25 км. на пів. зах. від Бродів.
- ²¹²) „Dyaryusz“, стр. 330.
- ²¹³) К. Гурський: „O działaniach“, т. 3, стр. 31.
- ²¹⁴) С. Освецім: „Dyaryusz“, стр. 335.
- ²¹⁵) Ibid., стр. 336.
- ²¹⁶) Пор. А. Грабовський: „Staroż. polskie“, т. I, стр. 272–73.
- ²¹⁷) Ibid., стр. 334–35; К. Войціцький: „Pamiętniki“, т. II, стр. 175, „Пр. Т. Д. Ар. в Берліні:“ донесення невідомого „Auss dem Lager unter Beresteczko vom 1 Julij 1651“ (письма Адерсбаха, можливо, що й переклад з донесення Мясковського).
- ²¹⁸) „Dyaryusz“, стр. 339.
- ²¹⁹) Ibidem; А. Грабовський: „Staroż. polskie“, т. I, стр. 273–74; „Т. Е.“, т. VII. стр. 77
- ²²⁰) Очевидно по планові і вказівкам ген.-майора Гувальда. D. O.

²²¹⁾ Далі в цьому донесенні переказується поголоски про самовільне захоплення татарським ханом Українського Гетьмана, чорну раду в таборі та повстання Костки.

²²²⁾ С. О свеці м: „Dyaryusz“, стр. 339—341; А. Грабовський: „Staroż. polskie“, т. I, стр. 273—74; „Ks. pam.“, стр. 642; й т. д..

²²³⁾ Підкреслення наше. Д. О.

²²⁴⁾ Продовження слідуватиме. Д. О.

МИХАЙЛО ПОЛЯНСЬКИЙ

Проф. О. К. Мицюк як економіст

(з приводу 25 ліття його діяльності)

В наш час економічні студії в усіх краях і в усіх народів, крім нас Українців, притягають особливу увагу. Ледви, чи можна сперечатися нині проти загально відомої аксіоми, що розвиток народнього господарства в великій мірі (хоч розуміється не виключно) впливає й на суспільно-політичні відносини кожного краю й навіть на його культуру та ідеологію. Річ ясна, що нарід, який розпоряджає могутними економічними засобами, ліпше може обстоювати й свої національно-політичні права та інтереси, лекше та скоріше може досягати своїх національних цілей та ідеалів, ніж нарід бідний, економічно визискуваний. Та, на велике диво й на великий жаль, у нас Українців нема належного розуміння ваги економічних проблем, а разом з тим розуміється, нема й належного дослідження економічних питань в нашій науці. Як нам доводилося згадувати на іншій місці ¹⁾, вже 50 літ тому М. Драгоманів нарікав на нерозуміння й ігноровання Українцями суспільно-економічних справ, на виключно „культурницький“ характер українського руху. Сі нарікання Драгоманова, на жаль, справедливі в значній мірі донині. Ми досі не усвідомили собі ваги суспільних та економічних питань. Ми займаємося багато питаннями формальними й другорядними, та рівночасно майже ігноруємо суспільно-економічну підставу, на якій твориться національна культура й національна політика. Політика наших партій аж надто часто прогіршає надмірною абстрактністю й відірваністю від реального життя, від суспільно економічних проблем. На полі науковім у нас найбільше досліджується мову (і то головню звучну, історію звуків, діялектологію і т. п.), історію старого нашого письменства, етнографію; в сих ділянках української науки досягнуто вже певних успіхів; але рівночасно просто в вічі кидається брак і наукових студій і популярних статей на суспільно-економічні теми, особливо в нас у Галичині. Щоправда, протягом ХІХ ст. на Україні були деякі навіть визначні теоретики суспільно-економічної науки ²⁾, як прим. Т. Степанів (проф. Харк. Унів., добрий популяризатор західного уміркованого лібералізму, * 1795 † 1847), Ів. Вернадський (київський проф., * 1721 † 1884), Марія Вернадська († 1860), Баллин (визначний теоретик „кооператизму“ як економічної системи, один з провідників укр. громади в Харкові в 1850-их роках, основник перших кооперативів на Україні), Ів. Сокальський (проф. в Одесі, потім у Харкові, ред. „Статист. Листка“, вид. Харків. земства), Мик. Зібер (доцент. Київ. Унів., визначний член київської укр. громади, україн. національно-громадський діяч, марксист, * 1844 † 1888), Тадій Рильський (знаний укр. діяч, економіст „клясичного“ напрямку), Подолінський (ідейний учень Драгоманова, укр. діяч і економіст умірковано-соціалістичного напрямку), Ів. Янжул (один з найвизначніших дослідників сусп. економії й фінансової науки, а особливо становища фабричного робітництва, в кінці життя дійсний член Укр. Петер. Академії Наук), Вол. Фавст. Левитський (харк. проф., потім дійсний член Укр. Акад. Наук, † 1926), Мих. Туган-Барановський (один з найбільших наших економістів

член Укр. Акад. Наук, замолоду марксист, потім прихильник етичного напрямку в економічній науці, * 1865 † 1919), Олекса Одарченко (нині проф. Укр. Унів. в Празі, представник етично-правничого напрямку в економіці), В. Косинський, К. Воблий та ін. Деякі зі згаданих учених приймали близьку участь і в українським національно-громадським житті, але не тільки всі їх твори до 1917 року, друкувалися не українською, а російською, або західними мовами, а і вся їх наукова діяльність на полі суспільної економії не була звязана з українським національним рухом, навіть у таких національно-громадських діячів, як Тадій Рильський, Подолинський або Мик. Зібер; український національний рух і суспільно-економічна наука на Україні довгий час розвивалася неначе без усякого взаємного впливу, так що „українство“ довго залишалося суто-„культурницькою“ течією. Лише у Баллина в 1850-их роках тісно вязалися його національна праця, кооперативно-громадська робота й наукові суп.-економічні досліді. Але в 1870-их роках в „українстві“ знову запанувало виключне „культурництво“, етнографічні й т. п. досліді і т. д., що викликало горячі протести Драгоманова.

Щойно в кінці XIX-го ст. почати під його впливом, почати в звязку з іншими обставинами й громадськими течіями, і в Галичині й на Вел. Україні пробуджується серед Українців наприкінці XIX ст. заінтересування до економічних проблем (хоч і донині воно ще, на жаль, надто слабе), і наконєць з початком XX ст. зароджується й національно-українська суспільно-економічна наука. Одним із перших і донині ще не дуже численних репрезентантів цієї національно-української економічної науки є професор Українського Університету в Празі та Української Господарчої Академії в Подєбрадах Олександр Корнилович Мицюк, український діяч-патріот (один із дуже малочисленних на Надніпрянщині в передвоєнних часах сторонників ідеї Самостійної України) і рівночасно найенергійніший нині працюючий на полі української суспільно економічної науки.

О. К. Мицюк народився 9 червня 1883 р., в селі Ново-Александрівці, Бахмутського повіту (в Донецьким басені) в селянській родині. На свої руки здобув середню й високу освіту. Заки встиг закінчити свою освіту, мусів якийсь час працювати, яко геометр і лісничий. Будучи геометром, на практиці найдокладніше ознайомився з ріжними сторонами аграрної справи, зокрема з питаннями т. зв. земельних переділів, переверсток ітд.; свій досвід у сій ділянці пізніше знаменито використав у своїх працях. Університет О. К. закінчив у Харкові на правничім відділі, з дипломом I степені. За працю „Вміняємість“, на підставі референції проф. О. Д. Кисельова, одержав од Харків. Університету премію ім. Зарубного (ся праця з невеличкими додатками була надрукована аж геть пізніше в „Збірнику Україн. Університету в Празі на честь през. ЧСР. Т. Г. Масарика“ т. н. „До дефініції вміняємости“). Крім сєї праці, будучи студентом Харк. Університету, написав кілька поважних розвідок, серед яких на особливу увагу заслуговує праця: „Переділи та переверстки“, відчитана в „Гуртку по вивченню суспільної економії“ (який був один час центром україн. громадської праці серед харківського студентства) й уже пізніше надрукована в місячнику „Шлях“ (1917 р. ч. 2). На Харк. Ун-ті під той час, коли вчився О. К. Мицюк, економічні науки викладали Вол. Фавст. Левитський, Анциферов, Соболев і Фомин. В. Ф. Левитський у своїх викладах і наукових працях особливий натиск клав на методологію суспільної економії, історію народного господарства й економічних доктрин, дуже цікавився й з особливою симпатією зупинявся на таких явищах, як „копартнершип“ (спроба погодження соціалістичного й капіталістичного принципів в організації фабричного промислу³), кооперація, сільсько-господарські артілі й т. ін.. Левитський дуже критично ставився до наукоподібної (але не наукової) системи К. Маркса й, всупереч їй, висував етичну (моральну) засаду в суспільній економії, ідеї солідаризму (порозуміння й співпраці ріжних суспільних клас)

кооперації, ко партнерши пу і т.п.: Анциферов і Соболев також додержувалися етично-солідаристичного напрямку й особливу увагу звертали на кооперацію, в якій сподівалися знайти могутнє зняряддя до ослаблення гостроти межиклясових суперечностей); лише Фомин тримався марксівського світогляду, але його викладів Мицюк здається навіть не слухав; в кожному разі, Фомин на О. К. Мицюка не зробив ніякого впливу; навпаки, інші його харківські університетські вчителі, прим. Вол.Фавст. Левитський мали очевидний вплив на розвиток науково-економічного світогляду О. К., зокрема на піднесення етичної засади в суспільній економії, негативно-критичне відношення до марксизму, а також мабуть на спеціальне заінтересування історичною частиною суспільно-економічної науки. Впрочім, Університет дав лише деякі напрямні розвиткові світогляду О. К. Мицюка. З позауніверситетських впливів, здається найбільше значіння для розвитку світогляду Мицюка мали впливи знаменитої руської соціологічної школи, М-Туган-Барановського, а потім де в чому, здається, й Петра Струве (одного з найбільших сучасних російських економістів, найбільше цінного в Англії, члена Англ. Академії Наук, спершу марксиста, пізніше — знаменитого критика марксизму й прихильника ідеалістичної філософії й суспільно-економічного солідаризму); можливо також, що на економічні погляди О. К. мали вплив і західні етично-соціалістичні течії, як ревізіонізм то що. — З другого боку, треба з особливим притиском підчеркнути національно-український елемент, як у світогляді, так і в усій діяльності О. К. Мицюка. Вже молодим хлопцем, переймається він національно-самостійницькими ідеями, працює якийсь час у РУП (Револ. Укр. Партії), потім зближається з ідеологічним вождем самостійництва на Вел. Україні Миколою Михновським. По закінченні Харків. Ун-ту О. К. розпочинає адвокатську працю, яко адвокатський помічник Михновського, та рівночасно продовжує й наукову роботу. В 1917 р. О. К. увіходить у склад колегії по організації Українського Університету в Київі. Разом з тим у 1917-18 рр. бере близьку участь у політичній житті, належачи до правого крила укр. с.р. партії, один час навіть є міністром внутрішніх справ. Та коли українське політичне життя вироджується в дивовижну й даку мішанину ліво-есерівщини й отаманії, О. К. відходить цілковито від політики й віддається виключно науковій роботі. Хоч ми не можемо одобрити в цілому політичної діяльності О. К. Мицюка в 1917—1918 рр., але мусимо піднести, що він не поділяв комуно-подібних поглядів таких есерів, як прим. „міністр“ Микола Козалевський, і не брав участі в комуно-подібній роботі таких молодчиків, „роботі“, що привела Україну на край загибіли. Так само й пізніше не пішов О. К. ані слідами Петлюри й Андрія Левитського, ані слідами Винниченка, Мик. Ковалевського та Христюка. В усій політичній діяльності О. К. Мицюка не було ніяких нечесних чи сумнівних, підозрілих кроків.

На еміграції, при заснуванні Українського Університету в Празі О.К. Мицюк дістав катедру політичної економії, а потім коли засновано Українську Господарчу Академію в Подєбрадах обраний був і в ній професором політичної економічної політики. В Укр. Госп. Академії його кілька разів вибрано деканом економічно кооперативного факультету.

Свою літературну й наукову працю розпочав О. К. Мицюк в 1905 р. статтями на різні, зокрема економічні теми, спершу в російських, а потім і в українських часописах. Особливу увагу присвятив він передовсім важливій, але розмірно мало дослідженій справі переселення селян з Вел. України в Сибір, Туркестан ітд. Так зявилися його нариси й праці: 1) „Про переселення на Амур та в Усурійський край“ (1909 р.), 2) „Про переселення в Західний Сибір“, 3) „Про переселення у Степовий Киргизький край“ (1909), 4) „Про переселення на Далекий Схід“ (1913 р.), 5) „Переселення та українство“ (1912) ітд. В цих розвідках О. К. Мицюк дав нам, — як каже Шимонович у своїм огляді української економіч-

ної науки (в кн: „Історія політичної економії“, Львів, 1923), — майже повну картину так поважного нашого переселення на Схід, і в цьому одна з його найбільших заслуг: цими розвідками внесена О. К. Мицюком цілком нова сторінка до нашої національної економії. В 1925 р. Мицюк знову звернувся до питання про переселення і дав дуже цінний, новий перегляд всіх питань, зв'язаних з українським переселенням у II-ім томі своєї „Аграрної політики“ (розділ V, стор. 143—270), в кінці якого додав цікавий нарис загального характеру про „винародовлення переселенців за зміни оточення“.

Другою важною ділянкою спеціальних студій О. К. була аграрна політика в зв'язку з історією народного господарства на Україні й в ін. краях. Про окремі питання аграрної політики писав Мицюк ще в часах передреволюційних та під час революції (прим. згадувана нами праця „Переділи та переверстки“, „Община та земельна реформа“ ітд.). На еміграції, в 1920—22 рр. О. К. написав велику, „капітальну“ (по вислову І. Шимоновича) розвідку „Земельна справа на Україні за часи з 1905 р. по 1921 рік“. Сеї праці в цілому О. К. Мицюкові надрукувати не вдалося: не знайшлося ні видавця, ні грошей, — хоч рівночасно наддніпрянська еміграція у своїх власних друкарнях в таборах у Каліші, Стшалкові, Щипйорні випускала сотки цілком непотрібних і беззмістовних книжок, збірників найглупіших віршів іт. п., але на видання капітальної праці на таку важну тему, як земельна справа на Україні, еміграція не спромоглася. З сієї великої розвідки Мицюка були надруковані лише деякі частинки.

По заснуванні Україн. Господ. Академії в Подєбрадах, О. К. почав у ній з 1924 року викладати економічну політику, при чому в своїх викладах звернувся спеціально, а навіть майже виключно увагу на політику аграрну (земельну), і рівночасно приступив до писання великого, кілька томового курсу аграрної політики. На полі наукового розроблення аграрної політики на Україні О. К. Мицюк майже не мав попередників; бо питання аграрної політики в нас вирішувалося звичайно не науковим, але досить простим, „малп'ячим“ шляхом: бралися готові великоруські взірці, а до них пробувано додати „що небудь“ свого, українського (так прим., у 1917 р., на „всеукраїнським“ зїзді „всемогутньої“ тоді партії укр. соц.-революціонерів „знаменитий“ Микола Ковалевський, виключений впрочім пізніше навіть есерами з їх партії, виступаючи з відчитом про земельну справу, казав: ми розуміється повинні проводити аграрну програму есерів, але треба додати в ній нам що-небудь свого, українського, щоб ми чим-небудь відрізнялися від Росіянів...) З другого-ж боку, важність і актуальність, життєвість наукової економічної політики, яка шукає шляхів, до кращого впорядкування економічного життя народу, — в наші дні великої економічної кризи, — для всіх мусить бути цілком очевидною; для нас же Українців, народу переважно хліборобського, головне значіння має, розуміється, та частина економічної політики, яка займається економічними питаннями, зв'язаними з сільським господарством, чи інакше кажучи — економічна політика сільсько-господарська або аграрна. Отже розпочинаючи наукове дослідження аграрної політики, О. К. Мицюк приступив до створення може найважнішої й найактуальнішої для нас, Українців, науки. В основу своїх дослідів пр. Мицюк поклав історичний та порівнюючий методи. Виходячи з того, що зрозуміти сучасні й намітити майбутні кроки економічної політики неможливо без пізнання минулих, Мицюк розмірив протяг свого курсу з 1800 до 1925 року. Таким чином, в його курсі аграрної політики знаходимо не тільки огляд і оцінку сучасної економічної, головно аграрної, політики та плян аграрної політики на майбутнє, але й історію аграрних відносин в XIX та 1-ій чверті XX ст. Ся історична частина праці Мицюка має велике значіння також і для української історичної науки, в якій до недавнього часу дуже мало зверталось уваги на економічне життя українського народу в новіших часах, так

що навіть у Мих. Грушевського найповніша історія України (XIX 6.) зводилася майже виключно до історії української національної ідеї й письменства. — З другого боку, розуміючи, що будувати свою, українську аграрну політику, без знання того, як укладалася вона у різних інших народів, неможливо, О. К. Мицюк вирішив узгляднити у своїм курсі аграрної політики, в міру можливості інші країни світу; та розуміється найбільше уваги й місця О. К. Мицюк присвячує аграрним відносинам та аграрній політиці України, і при тому не тільки, так-би сказати основних частин української території, але й українських окраїн — Кубани, Закарпаття, Буковини та ін. — Отже, як бачимо, свою аграрну політику Мицюк намагається здобувати на солідних наукових підставах, не на сліпому малпуванню чужих теорій і фантазій.

В оцінці економічного життя О. К. Мицюк тримається етичного принципу. „Етика,—каже він у своїй праці „Аграрна політика“,—мусить дати провід практичній політиці“. Через те проф. Мицюк рішуче осуджує всякі утиски, переслідування й нищення з „економічних“, „соціальних“ і всяких інших мотивів, а тим більше безумні утиски й переслідування землевласників та нищення їх майна „за те тільки, що вони землевласники“. На жаль, додає О. К. Мицюк, революція на Україні дала силу прикладів незнання або недодержування морального принципу й потягла дуже багато непотрібних і невинних жертв.

Виходячи з етичної засади, О. К. гостро критикує в своїх працях про аграрну політику все поступовання большевиків і дає знамениту критичну аналізу підлої большевицької господарки, побудованої на необмеженім визиску селянських і взагалі працюючих мас, визиску гіршим від часівв кріпацтва.—Гостро-негативно ставиться пр. Мицюк також і до самої ідеології большевиків та соціал-демократів, до матеріялістичної теорії К. Маркса, яка відкидає етичний момент з економічної й соціальної політики та проповідує боротьбу клас. — Піднесення етичної засади в економічній політиці й поважну та безкомпромисову критику марксизму й большевизму в працях проф. Мицюка треба поставити йому в велику заслугу; хоч в піднесенні етичної засади він зупинувся, подібно до Мих. Туган-Барановського та Вол. Фавст. Левитського, так-би сказати, на півдорозі: признавши вагу етичної засади, спробував звязати свій етичний принцип в економіці з кантівською „засадою верховної цінности“. Та, очевидна річ,—як каже критик „Аграрної політики“ Мицюка, — „цей принцип не може бути кермуючий в економічному та суспільно-політичному житті людей хоч-би вже через те, що він не може примусити широкі маси народні до моральних вчинків, до обмеження егоїстичних інтересів і особистих бажань. Всякі безрелігійні моральні приписи для широких мас будуть порожніми звуками без жадного змісту. Мільйони сумних доказів цього бачимо в сучасній революції на Вел. Україні та в Росії. Не абстрактний та малозрозумілий „імператив“, а живий і кожному ясний приклад—Христа, і тільки він один може бути основою справжньої народної (тай всякої розумної й консеквентної) морали. Тільки справжня віра (не модерно-символічна), сполучена зі щиро-християнською любовю, може сприяти справедливості як у приватнім, так і в громадським житті“ (див. ст. проф. В. Заїкина „Нова праця про аграрну політику“—„Наша Бесіда“, 1926, ч. 2). На Заході, як відомо, існують дуже досить могутні християнсько-етичні течії (католицька й протестантська) в економічній науці. У нас, на жаль, християнський напрям в економіці не розвинувся (хоч про вагу християнсько-етичної засади в економічнім життю писав уже Мик. Гоголь у 1840-их рр. ⁴). Та, в кожному разі, поки що мусимо визнати дуже доброю ознакою, що один з найвидатніших наших економістів проф. Мицюк яскраво підчеркнув значіння етичного принципу в економічній політиці, протиставляючи його матеріялізмові соціал-демократів і большевиків.

На превеликий жаль О. К. Мицюкові вдалося видати досі лише розмірно меншу частину його курсу аграрної політики, а саме перший том (Подебради, 1925, сторін. 478) і першу частину II-го тому (Подебради, 1925, стор. 272); дальші томи лишаються досі не видруковані (лише відбиті в кількох примірниках на ротаторі для студентської бібліотеки Укр. Господ. Академії в Подебрадах).— Понадто, в різних виданнях проф. Мицюк видрукував останніми часами цілий ряд статей і розвідок про різні питання економічної політики: „Форма і значіння селянських рухів“ („Зап. Укр. Госп. Акад. в ЧСР.“, т. I, 1927, с. 1—12), „Усуспільнення земельної власності після світової війни“ (там-же, т. II, 1929, с. 1—16), „Феодально-кріпацькі пережитки в XX віці“ („Студії з поля сусп. наук“..., т. IV, вип. 3, 1929, стор. 29), „Селянство й економіка большевизму“ (Львів, 1930, стор. 97) та інші (див. прим. статті в „Н. Світі“, „ЛНВ.“, „Кооперативній Республіці“ та ін.) Серед сих розвідок на особливу увагу заслуговує своїм яскравим, загально-зрозумілим, але рівночасно вповні-науковим викладом праця „Селянство й економіка большевизму“, в якій розкривається дійсна природа большевицької господарки та її відношення до селянства.

Проф. Мицюком написана також поважна трьохтомова „Історія політичної економії“; видано з неї досі тільки I-ий том (Подебради, 1923, стор. 254) і перша частини II-го тому (Подеб., 1923, стор. 136+IV); дальші частини відбиті лише в кількох примірниках в бібліотеці Укр. Госп. Акад. На сій праці де що помітний вплив учителя О. К. Мицюка—акад. В. Ф. Левитського, автора „Історії політеской економії“ (де знаходимо досить поверховний нарис історії господарчого розвитку, але дуже добрий огляд історії економічних доктрин). Мицюк також у своїй „Історії політ. економії“ скупчує головну увагу на розвитку економічних доктрин. Та він вносить чимало й свого, нового — в порівнанні з В. Ф. Левитським—в свій огляд історії політичної економії. Подібно до В. Ф. Левитського, він неприхильно ставиться до теорій Маркса і т. п. і навіть поглиблює критику марксизму. Коли порівняти курс історії політ. економії Мицюка з видрукованою у Львові „Історією політ. економії“ І. Шимоновича й навіть з поважною „Історією політ. економії“ В. Ф. Левитського, стає ясным, який значний крок наперед від інш. дослідників робить в історії економічних доктрин О. К. Мицюк. Оскромно оброблений О. К. Мицюком нарис про П. Прудона („Збірн. в честь проф. Ст. Дністрянського“, Прага, 1923, стор. 104—127).—Останніми часами пр. Мицюк почав друкувати вельми цікаві нариси про найзначніші сучасні суспільно-ідеологічні течії й рухи у чужинців, як італійський фашизм та російське евразієство. Особливо гарно написаний нарис пр. Мицюка про фашизм (порів. рец. В. Заїкіна: „Поступ“, 1930, ч. 4—5); нарис про евразієство теж вельми цікавий, аде де що однобічний: пр. Мицюк не звернув належної уваги на позитивні елементи евразієства. — Далі, пр. Мицюк приступив до опрацювання майже не діткнутої в нас історії суспільно-економічної думки на Україні⁵⁾ і приготував до друку розвідки про українських економістів Тадія Рильського, С. Подолинського, М. Туган—Барановського, про статистика-соціолога Щербину, про соціальні та економічні ідеї Драгоманова і його наслідувачів і тд. Стаття про Ф. А. Щербину ухвалена до друку в „Працях Сусп.-Екон. Відділу ВУАН“, розвідка: „Наукова діяльність М. Туган-Барановського“ друкується в „Кооперат. Республіці“, інші на разі немає де вмістити...

Останніми часами пр. Мицюк працює також над складенням свого курсу теорії політичної економії. Се розуміється буде вінець його дотеперішньої діяльності й рівночасно перший український курс теоретичної політичної економії.

В сім нашім огляді наукової діяльності О. К. Мицюка, яко економіста, ми зупинилися, звичайно, лише на найважливіших його працях з обсягу теорії й історії політичної економії та економічної політики; вичерпуючого перегляду

його економічних творів ми на сім місці не могли дати; не узгляднювали ми також праць пр. Мицюка в області інших наук — державного права, історії укр. письменства й навіть агрономії, якими він займався несистематично, як се *volens polens* мусіли робити майже всі працівники української науки на Надніпрянщині з огляду на малочисельність національних українських інтелігентних сил до 1918 р.⁶⁾ Та думаємо, що й з цього неповного огляду в достатній мірі ясно виступає незвичайно широка й продуктивна наукова діяльність Шановного Ювилята, якого, здається, без пересади треба назвати найенергійнішим і найпрацьовитішим ученим серед надніпрянської еміграції.

¹⁾ Див. нашу ст.: „Соціально-економічна проблема та її значіння („Н. Зоря“, 1930, ч. 10).

²⁾ Першими письменниками, що торкалися суспільно-економічних тем, були в нас: Вас. Кольник, уродженець Закарпатської України, видавець „Економіческого журналу“ (*1791†1821), Ів. Богданович, шляхетський маршалок у Сумах, співробітник „Вольно-Економіческого Общества“ (*1758†1831), і знаний галицький історик Ден. Зубрицький. Та їх твори лише в деякій мірі торкаються економічних проблем і до науки суспільної економії в стислому значінні не належать. Їх працю на сім полі варто пригадати лише, як початки розвитку української економічної думки.

³⁾ Копартнершип се така організація фабричного промислу, при якій доходи від підприємства діляться між акціонерами й робітниками, зайнятими в данім підприємстві, при чому робітники чарез своїх представників приймають відповідну участь також у кермуванні справами підприємства. Ся участь робітників не тільки в доходах, але і в кермуванні підприємством, саме й становить основну рису копартнершипу.

⁴⁾ Порів: проф. Дм. Чижевський, Історія філософії на Україні, Прага 1926, с. 138; Вяч. Заїкин, З історії католицької ідеї на Вел. Україні в серед. XIX. ст. „Зап. ЧСВВ.“ т. III, вип 1—2. — Чижевський неслухно звязує економічні погляди Гоголя з протестантизмом; в дійсності, християнсько-етичний підхід Гоголя до практичної, зокрема господарської діяльності ледви чи не ближчий до католицького. (Про відношення Гоголя до католицтва, крім згаданої розвідки Заїкина, є ще на польській мові праця Жида-католика R. Blüth'a).

⁵⁾ На превеликий жаль, у нас до нині звертається занадто мало уваги на історію української науки; лише останніми часами почали в нас появлятися суцільні огляди деяких наукових дисциплін, напр. огляди історіографії—Дм. Дорошенка й Дм. Багалія, огляд історії укр. філософії Д. Чижевського й доповнення до нього В. Заїкина („Поступ“ 1928, ч. 3—4) і т. д.; більше стало також появлятися статей про поодиноких українських учених різних фахів. Історія економічної науки на Україні належить до найменше розроблених. Спробу короткого нарису розвитку укр. економічної науки подав І. Шимонівич у своїй „Історії політ. економії“ (Л. 1923); деякі додатки до сього нарису зробив В. Заїкин у рецензії на кн. Шимонівича („Н. Світ“, 1924, ч. 4); Заїкинові належать статті: про М. Туган—Барановського („Н. Зоря“, 1929, ч. 4), історика-економіста Ів. Лучицького („Н. Зоря“, 1928, ч. 69), О. Мицюка („Н. Бесіда“, 1926, ч. 2). Цінні дані про М. Туган—Барановського й М. Зібера подає Д. Чижевський у своїй „Історії укр. філософії“ (1926). Крім того, про Т. Барановського: Н. Д. Кондратьєва (рос. мовою, Пб. 1923), К. Воблого (Зап. Соц. Екон. Відділу УАН, т. I—беззмістова статейка), В. Тимошенка („Збірн. Укр. Ун-ту на честь Масарика“, т. I) та кілька інших; про Ів. Лучицького цікаві спомини в „Н. Минувім“, 1918, III, й коротесенька нотатка М. Грушевського (в київській „Україні“). Про деяких економістів, як Баллин, Т. Рильський—слівце нічого або й зовсім нічого. Взагалі, як бачимо, дуже мало. (Порів. іще наші замітки в ст.: „Соціально-економічна проблема та її значіння в світі й у нас“ у „Н. Зорі“, 1930, ч. 10).

⁶⁾ З таких творів О. К. Мицюка згадаємо тут для прикладу: „Про піски Полтавщини та їх задобрювання“ (Полт. 1908), „М. Шаповал як поет“ (Київ, 1917; містить вельми цікаві відомості з історії укр. національного руху на Вел. Україні на поч. XX ст.), „Про автономію України“ (Лубні, 1917) і т. под.

УГОРЧАК МИКОЛА

* * *

В імлі задуманій поезії екстази
Потонули святі ікони
І люд молитви шле, проказує урази
Співають антифони.

Палкі у вічі, та проте в покорі
Пестять у серці ту блаженну хвилю,
Коли потонуть у Довічнім морі
В край істини; і хоч знеможені і хворі
Тепер співають „Господи помилуй“...

Хустина св. Вероніки

I.

Діялося це за останніх років царювання імператора Тиберія. В той час в убогій хатині у сабінських горах осів бідний винникар з жінкою. Чужинці були захожі і мешкали відокремлено на самоті, та й ніхто не запускався до їхньої господи в гостину. Та одного ранку, як винникар відчинив хату, побачив на порозі жінку, що присіла під стіною. Була одягнена в просту сіру накидку, з вигляду дуже убога. І вона видалася винникареві такою бідною, що мимоволі прийшли йому на думку богині, які після переказу перекидалися в жебрачок, щоб зійти між людей.

„Приятелю!“ промовила жінка до робітника, „не дивуйся, що я нині ночувала на твоєму порозі. Мої родичі мешкали в тій хаті, тут я і побачила перший раз світло денне перед 90 роками. Думала я, що побачу її тепер уже самітною, пустою, і не знала, що тут живуть іще люди“.

„Мене не дивує твоя гадка, що ця хатина могла опустіти серед диких самітних скель“, промовив винникар. „Але ми, обоє з жінкою, захожі чужинці не могли найти ліпшого приюту. Але ти певно змучена дорогою і голодна. Хоч яка непривітна наша хатина, та все таки може найдеш приют перед вовками сабінських гір. Зайди до нас; відпочинеш, покріпишся козячим молоком і кусником хліба“.

Жінка усміхнулася жалісно на його слова, але вираз журби, суму не покидав її лица ні на хвилину. „Тут я прожила цілий свій молодий вік“, промовила вона. „Я ще й досі не забула, як виганяється вовка із глухої печери“.

І вона дійсно глянула таким бистрим, сильним зором, що робітник ні на хвилину не сумнівався в її силу, мимо того, що стара вже була.

І він знову став її просити зайти до хати. Стара ввійшла до середини. Всі разом засіли до обіду. Та хоч як

старенька на позір раділа тим запросинам, чоловіка й жінки не покидала думка: Звідки вона, ця бідна старенька? Певно вона пирувала радше із срібного начиння, а вже цілком не доводилося їй пити козячого молока з простої, звичайної миски.

Раз у раз розглядалася вона зпоза стола кругом себе, немов хотіла розпізнати наскрізь мале нутро хатини. Необхідна обстановка хати першої потреби, з голими глиняними стінами, з битою дахівкою пригадалися їй в пам'яті. Вона навіть показувала господарям сліди оленів і собак на стінах, які рисував на ній батько на забаву дітям. А на завішеній полиці вона навіть помітила черепки глиняної посудини, до якої колись доїла молоко.

Та чоловік з жінкою думали про що інше: можливо правда воно, що ця старенька зросла тут у цій хатині, але в житті вона певно не займалася плеканням кіз і робленням масла та сира.

Вони помітили, що старенька часто відбігала думками від їхнього середовища, а коли знову приходила до себе, важко, тяженько зітхала.

Накінець вони скінчили обідати. Старенька подякувала їм за гостину і пустилася до виходу.

І тоді вона видалася винникарем такою бідною, опущеною, що він мимоволі кликнув: „О, ви здається не думали покидати цієї хатини, заблукавши до неї вчора нічною. Як що ви справді такі бідні, немічні, як на зверх виглядаєте, то будь ласка, лишайтесь у нас, доживайте тут свого віку. І ви певно беретеся покидати оце жилище тому, що ми з жінкою тут розгосподарилися?“

Старенька не крилася з тим, що він вгадав її заміри. „Алеж“, промовила вона, „ця хатина такаж сама моя власність, як і ваша. Не в праві я виганяти вас звідтіля“.

„Але це хата ваших родичів“, відповів винникар, „і тому у вас більше права до неї. Ми молоді, ви старенькі. Лишіться тут жити, а ми вже помандруємо собі дальше „в двійку, та скорше дамо собі раду“.

Стара не мало здивувалася такою його бесідою. Вона повернулася від порога і довго ціпким зором гляділа на винникаря, немов не розуміла гаразд його мови.

А молода жінка перебила їм.

„Коли мені вільно докинути слово“, сказала вона чоловікові, „то чи не ліпше булоби спитати цеї бабуні, може вона схоче прийняти нас до себе як діток своїх. Миж осталиби при ній, плекали її і доглядали. Якаж користь справді їй із цеї хатини, коли вона осталаби тут сама одинока, безпорадна? Ніяковож їй оставатися тут серед пустині. Та й з чого житиме? Покинути її тут саму, без помочі, це все одно, що засудити її на певну смерть“.

Тут старенька підійшла близько до молодої пари і довго мовчазно на неї гляділа. „Що ви таке говорите?“, промовила вона. „Чого ви милосердитесь наді мною? Яж чужа для вас“.

А молода жінка їй на це відповіла: „Це тому, що й ми колись зазнали великого милосердя“.

II.

Старенька зажила в хаті винникаря у дружній згоді з молодою парою.

Та все таки ніколи не згадувала їм, звідки прийшла, а молоді й не мали відваги її про це питати.

Але одного вечера, вже по скінченій цілодnevній праці, коли всі троє сиділи при вечері, помітили на доріжці, що вела попри хату, сторонного якогось чоловіка.

Це був високий, сильний мущина з дужими плечима. Споглядав острим таємним зором понад очними яминами, в кутиках уст чаїлася гіркота й погорда. Йшов скорим, прямим кроком.

Чоловік цей одягнений був у просте, звичайне одіння, а винникар, гля-

нувши на нього, мимоволі подумав собі: Це старий легіонер, що от саме покинув службу у війську і тепер вертає домів.

Подорожній невдовзі порівнявся з господою, а підступаючи до сидячих при столі, нерішуче мовчав. Винникар відложив ложку, питаючи: „Ви певно заблудили, чужинче, коли зайшли аж у цю глуху сторону? Звідси, правду кажучи, доволі тяжко найти посторонньому чоловікові добру дорогу“.

Подорожній підійшов ближче. „Це справді так, як ви кажете“, промовив він, „я заблудив, і не знаю, куди мені завернути на правдиву дорогу. Якщо ласка ваша, то дозвольте відпочаги оттут і покажіть дорогу, куди мені йти, до найблищої посілости, яка має припасти мені на власність“.

Так розмовляючи, він присівся на одному з каменів, що лежали біля хати. Молода жінка запросила його вечеряти, але він подякував усмішкою. Більше його цікавила балачка. Він став розпитувати молодих, як вони живуть, як працюють, а вони відповідали йому спокійно, весело, без вагання.

А винникар навпаки став і собі розпитувати подорожного: „Бачите самі, як ми відлюдно, самітно живемо. Вже більше як рік тому назад буде, як з пастухами й винникарями в останне розмовляли. Ви певно йдете з якого військового табору, то й розкажіть нам дещо про Рим і про цісаря“.

Ще не встиг він вимовити своїх слів, як молодиця помітила, що бабуня старалася потайки кивнути остерігаюче пальцем чоловікові, щоби він не затягався в небезпечну розмову.

Але подорожній став привітно йому відповідати: „Бачу, що ти мене вважаєш легіонером і не помиляєшся, хоч я вже давно вийшов з цісарської служби. Під царюванням Тиберія нема багато воякам діла. А він колись був славним, добрим вождом. Це був час його поводження. Тепер він виключно занятий боротьбою з заговірниками. В Римі загально тепер про це говорять, що Тиберій казав недавно згладити

зі світа сенатора Тита на основі тільки неясного підозріння.

„Бідний цісар, він не знає, що сам робить“, кликнула молода, жінка. Вона заломила руки і жалібно похитала головою.

„Ви справді правду кажете“, промовив подорожний з таємною, скритою усмішкою.

„Тиберій знає, що його всі ненавидять і це його жене до божевілля“.

„Що ви кажете?“, промовила жінка, „Чогож нам його ненавидіти. Мені жаль тільки, що він не такий великий цісар, як був, передше“.

„Ви помиляєтеся“, промовив подорожний. „Усі ненавидять Тиберія, гордять ним. Та й чогожби їм цього не робити? Він страшний, безпощадний тиран. А в Римі загалом про це говорять, що Тиберій невдовзі ще гірший стане“.

„А щож таке сталося, що натякалоб на ще більшу його жорстокість“, спитав чоловік.

Молодиця знову помітила, що старенька намагається потайки перестерегти його, щоб не забалакувався.

Подорожний відповідав, залюбки, та одночасно дивна якась усмішка закралася на його уста.

„Ви певно чули, що Тиберій досі у свому окруженні мав одного, одинокого приятеля, котрому все завіряв і говорив правду. Всі решта на його дворі, це тільки двораки, що величають його добрі і корисні заміри, так само як лихі і невдачні. Та був на дворі Тиберія одна людина, що не боялася сказати цісареві правди в очі. Відважніша вона від всіх senatorів і вождів, Це няня цісаря, Фавстина“.

„Так, я чув про неї“, промовив робітник. „Говорять про це, що цісар високо цинив її і поважав“.

„Так, Тиберій умів цинити її вірність і опіку. Цю бідну селянку з якоїсь забутої хатини в сабінських горах він шанував як рідну маму. Коли мешкав в Римі, держав її коли себе на Палатині, щоби відчути її приязність. І ні одній римській бабуні так добре не велось, як тій старенькій. Несли її вулицями в лектиці у цісарській пишній одежі.

Вона й товаришила цісареві в подорожах до Капреї. Там він казав їй збудувати величезну палату із цінними знаряддми і з усею службою“.

„Там добре вона себе почувала“ промовив винникар.

Він на добре розбалакався з незнайомим. Молодиця сиділа цілий час мовчки і помітила дивну перемену настрою у бабуні. Від коли почалася розмова, вона ні словечком її не перервала. Лагідна, привітна усмішка десь зсезла з її лица. Вона відсунула від себе миску і упертим, зціпенілим зором вдивлялася перед себе, ціла із скаменілим лицем.

„Така була воля цісаря, щоби вона жила щасливо“, промовив подорожний. „А про те, мимо тих всіх добродійств, вона таки покинула цісаря“.

Бабуня ціла здригнулася на ті слова, а молода, легко притуливши свою руку до її рамени, стала говорити: „А я все таки не вірю, щоби стара Фавстина була така щаслива на королівському дворі, як ви це говорите. Я певна в цьому що Тиберій любив її як рідну маму. Уявляю собі, яка вона горда мусіла бути на його молодечі, буйні літа і як важко було їй покидати його на старість. Вона певно остерігала його щодня. І для неї страшно було просити все дарма. Вкінці, вона вже не в силі була стерпіти його страшного упадку“.

Подорожний зніяковів трохи, чуючи такі слова. Але молода жінка не помітила цього. Вона говорила, спустивши очі, тихо і ласкаво.

„Може ви й правду кажете про бабуню“, відповів він. „Фавстина дійсно не була щаслива на цісарському дворі. Алеж дивне воно, що саме покинула цісаря на старости літ, коли вже більшу половину віку перебула коло него.“

„Що ви кажете?“, крикнув чоловік. „Стара Фавстина покинула цісаря?“

„Вона висмикнулася потайки з його палати в Капреях і від тоді і слід за нею загуб“, промовив подорожний. „Така пішла бідна від него, як прийшла була. Нічого не взяла зі собою із своїх багатих скарбів“.

„І цісар досі не знає, де вона поділася?“ запитала молода жінка.

„Ні, не знає про це. Він і досі повірити не хоче, що вона його справді покинула, бо раз сказав їй, що вона його служниця за гроші, за заплату, як і багато інших. Він все таки надіявся, що вона добровільно до него поверне, бо ніхто так не знає опущеного цесаря як вона“.

„Я не знаю її“, промовила молода жінка, та здається мені, розумію, чому вона покинула цесаря. Бабуня зроста тут, в тих горах у скромности і чесноті і не дивниця, що затужила за ними. Певно не покидалаби цесаря, якби її не зневажив. І я розумію, що вона наприкінці свого віку захотіла подбати й за себе. Я як жінка гір не завагалабися так само цього вчинити. Досить чейже служити панові половину свого віку. Я на місці бабуні так само без вагання покинулаби розкішне життя на цесарському дворі, щоби спасти свою душу в чесноті і праведности, заки вона вибереться на вічну дорогу в засвіт“.

Подорожний глянув довгим, хмарним поглядом на жінку. „А ви не думаете про це, як важко проходиться тепер цесареві коротати свій вік. Тепер нема вже людини, щоби його втихомирила, коли зневіра й ненависть до чоловіка охопить його душу. Подумайте“, говорив він далі, сверлюючи своїм пронизливим поглядом очі молодої жінки, „подумайте, що на цілм світі нема тепер чоловіка, якогоби він не ненавидів і не проклинав“.

Підчас тих його слів гіркого розчарування бабуся притьмом встала зпоза стола, та молода немов не помічуючи того, заглянула бистро подорожному в очі і відповіла: „Тиберій знає, що Фавстина верне до него, коли він цього схоче. Та перш нехайже він знає, що старечі її очі не в силі довше глядіти на зневагу й ганьбу людського достоїнства“.

При тих словах вони всі стали з місць, а винникар з жінкою станули обоє перед бабунею, немов хотіли її оборонити перед мнимим нападом.

Подожний не сказав більше ні слова, але допитливим поглядом глядів на бабуню. Чи це твоє останне слово? здавалося, питав він. Уста бабуні дріжали, але не виповіли ні слова.

„Якщо цесар любив свою стареньку слугу, то нехайже подбає про її відпочинок на старість“, промовила молода жінка.

Подорожний ще трохи зволікав, та врешті прояснилося його похнісплене лице. „Друзі мої“, промовив він, „щонебудь ви не говорилиби про Тиберія, а все в него залишиться одна знаменна риса: він вміє прощати. Скажу вам накінець одно тільки: Якщо коли ця бабуня завіталаби коли до цієї хатини, то прийміть її як слід! Цесарська ласка не мине вас за це“.

І він загорнувся у свій плащ і пустився в дорогу, звідки був прийшов.

III.

Після цієї пригоди винникар ніколи не розмовляв з жінкою про цесаря в привности бабуні. Дивувалися тільки, що старенька мала ще на стільки сили в собі, щоби покинути ті всі багатства й маєтки, до яких була привикла. А може вона ще верне до Тиберія? питали одно другого. Всеж таки вона його любить. Певно покинула його з тою надією в серці, що він таки навернеться, закине свої соромливі, ганьблячі вчинки.

„О ні, такий старий вже чоловік як цесар не буде годен розпочати нового життя“, говорив винникар. „Хтож його відівчить ненавидіти людей? Хто навчить його любити ближнього? Ледви чи хто вспіє направити його із кривого шляху мести й жортокости на дорогу любови й милосердя“.

„Ти знаєш, хто мігби це вчинити“, говорила йому жінка. „Часто мені приходиться на думку, що їхня стріча недалека. Та Божа дорога не наша дорога“.

А бабуня, здавалося, вже забула на своє давне життя. Невдовзі молода жінка винникаря привела на світ дитину і старенька так широко занялася її піклуванням, що, здається, забула на цілу свою журбу.

Що пів року вона звичайно одягалася в довгий, сірий плащ і мандрувала до Риму. І там не шукала нікого, а вже просто йшла на форум. Там ставала мов-

чки перед одною малою святинею, що стояла з боку на гарно прикрашеній площі

Святиня ця складалася властиво з самотнього великого гівтаря, що стояв під голим небом на мармуровому подвір'ю. Високо понад вівтар возносилися статуя богині щастя, Фортуни, а на її підніжжі статуя Тиберія. Кругом довкола подвір'я, видніли будинки для жреців, комори з топливом і стайні для жертвених звірят.

Фавстина ніколи не йшла далше, як до порога цієї святині, не виступала поза ту межу краму, до якої звичайно доходили богомольці, що молилися за щастя цісаря.

А коли бачила, що статуя богині й цісаря увінчані свіжими цвітами, що на жертвенику палав огонь, гурти побожних збиралися перед вівтарем і гимни жреців лунами кругом, вона вертала знову у свої гори.

Так, не питаючи нікого, знала вона, що Тиберій ще живе здоров і безпечний.

А коли третій раз із черги прибула до святині, несподівано зворушилася. Побачила храм пустий, опущений. Ні вогонь не палав перед статуєю, ні ніхто не молився. Кілька сухих вінців ледви висіло з одного боку вівтаря і то було все, що лишилося із давньої величч святині. Пропали десь жреці, а статуя цісаря, ніким не стережена валялася розбита на долівці.

Бабуня звернулася до першого прохожого, що його стрінула з питанням, що те все значить. Чи не стало вже Тиберія на світі Чи може інший цісар вже панує?

„Ні“, відповів Римлянин, „Тиберій далі наш цісар, та ми вже перестали за нього молитися. Наші молитви вже йому не допоможуть“.

„Добродію“, промовила бабуня, „я мешкаю далеко відси, в горах, а там нічого не знають про те, що діється в світі. Будь ласка, розкажіть, що таке скоїлося з нашим цісарем!“

„Найбільше нещастя“, промовив чоловік, „то це, що він попав у хоробу, незнану досі в Італії, яку занесено до нас десь з полудня. Від коли ця пошесть його навістила, лице його змінилося,

мова стала якась звіряча, ніхтими радби всіх дерти. Загальна думка така, що він поживе ще кілька тижнів а як, не вмере, то певно його скинуть з престолу, бо хорий, безсильний чоловік хіба не буде над нами панувати. Судьба його вже рішена. Шкода вже й молитися за його спасення. Та й не оплатиться“, додав він з усмішкою. „Вже нічого нам від нього ні боятися ні надіятися. Чогож мучити себе дурно?“

Він поздоровив бабуню і відійшов. А вона вперше від якогось часу почула в собі якусь безсильну неміч. Стояла, похнютивши голову, безпомічна, безрадна.

Рада була вирватися як найскорше з цього місця, та з трудом тільки двігала ноги за собою. Шукала за підпорою, бо сили опускали її.

По якій добрій хвилині прийшла до себе, перемогла в собі чуття немочі й омління. Випрямилася цілою своєю постаттю і певним кроком пустилася в дорогу людними вулицями міста.

IV.

Тиждень пізніше стара Фавстина мандрувала стрімким узгір'ям острова Капрей. Була горяча днина а важке почуття змучення й перевтоми знов опанувало її, коли доходила вузкою доріжкою поміж скелями до палати Тиберія.

Це чувство росло, змагалося в її душі, як побачила, що кругом цісарського двора усе значно змінилося. Недавно ще можна було стрічати на тих сходах оживлені гурти людей. Товпилися там синатори в лектиках, що їх несли великани Лібійці; посли з провінцій у товаристві цілих рядів невільників; накінець визначні мужі, яких запрошено взяти участь і вв'язочних цісарських торжествах.

Нині і сходи і проходи опустіли. Сірозелені ящірки були самотніми живучими ествами, які стрінула бабуня надорозі.

Вона помітила, що все довкола вже повільно занепадало. Цісар нездужав ледви кілька місяців, а вже між мармуровими плитами виростала повільно трава

Шляхотні рослини у гарних вазах вже давно посохли, а самовільні якісь шкідники в кількох місцях ушкодили балюстраду.

Та найбільш прикре було це, що кругом панувала дивна, пригноблююча тишина. Хочби й навіть чужинцям було заборонено появлятися на острові, то все таки дехто повинен був залишитися, чи то з тих незчисленних громад жовнів і невільників, чи танцюристок і музик, куховарів, огородників, палатної сторожі і багато інших, що входили у склад двора цісаря.

Аж як Фавстина вступила на останню терасу перед палатою, помітила кількох старих невільників, що сиділи на ступенях сходів. Невільники низько поклонилися бабуні.

„Здоровенькі були“, промовив оден з них, „Господь вас насилає на наше щастя“.

„Що ж таке скоїлося, Мільоне?“ спитала бабуня. „Чому тут так пусто? Сказано мені, що Тиберій ще перебуває на Капреї“.

„Цісар прогнав всіх своїх невільників, бо підозрівав, що оден з них хотів його отруїти і вмовив у себе, що занедужав від затроєного вина. Прогнав також мене й Тита. А виж знаєте, що ми ціле своє життя служили вірно цісареві і його матері.“

„А деж сенатори й вожди? Де цісарські дорадники и лизуни?“

„Тиберій не хоче бачити вже чужинців на очі“, відповів невільник. „Сенатор Люцій і Макро, командант прибічної сторожі, приходять щодня до цісаря по прикази, відбирають їх, а більше тут не бачиться прийти“.

Фавстина рада була мигом дістатися до палати. Коли невільник пішов наперед неї, спитала:

„А що кажуть лікарі про недугу Тиберія?“ „Ніоден з них не в силі пізнати цієї недуги. Не знають також, чи довго вона потріває. Та мушу я вам сказати, Фавстино, що смерть Тиберія неминуча. Якщо він далі вагатиметься приймати поживу з боязни, чи вона не затроєна. І знаю, що хорий цього не переживе, бо ще в день і в ночі мучать його при-

мари, що хтось його хоче вбити. Якщо повірить він вам, то може в найближчих днях і прийме яку поживу і спатиме спокійно. Ви одні можете його вратувати.“

Невільник провадив Фавстину довгими коритарями й хідниками на терасу, де Тиберій звичайно перебував, поглядаючи на гарний морський залив, та Везувій.

Коли Фавстина опинилася накінець на цій терасі, побачила там страшного чоловіка з набряклим лицем, звірячого вигляду. Руки його й ноги звязані були повязками, пальці й нігні повідгризані. Одіння його неохайне й подерте. Він не міг ходити ні в стати, а повзав по терасі. Лежав з примкненими очима при балюстраді, не рухаючися, аж надійшла Фавстина із невільником. Бабуня шепнула до невільника: „Свине, якжеж ви можете держати цього чоловіка тут на терасі. Скорше, геть з ним!“ Та ледви це вимовила, як невільник цілий зігнувся в поклонах перед лежачим нуждарем.

„Цісаре Тиберію“, промовив він, „приходжу до тебе з радісною вісткою“.

Одночасно він звернувся до Фавстини, а не в силі був більше промовити слова.

Перед ним вже стояла не горда бабуня, сильна й непохитна мов Сибілля. В тій хвилині вона була вже немічною старушкою, а невільник бачив як у неї судорожно дріжали руки.

Хоч Фавстині говорено, що цісар страшно змінився, та все таки бабуня не в силі була собі уявити, щоби колишній сильний, могутній Тиберій міг так знемогтися. Чула вона і про це, що недуга ця дуже поволи впливала на цісаря. Але тут вона показалася такою сильною, що за кілька місяців змінила цісаря до непізнання.

Вона кивнула головою йому на привіт. Слова не могла промовити, тільки стояла німа перед ним і плакала.

„Ти прийшла накінець, Фавстино?“ промовив він, не отвираючи очей. „Я тут лежав і чув, що ти коло мене, плачеш наді мною. Я боюся глянути на тебе, бо здається мені, що ти зараз покинеш мене.“

Бабуня сіла коло него. Взяла його за голову і голубила, щиро пестила.

А Тиберій лежав тихо, неподвижно не отвараючи очей. Почування солодкого спокою огорнуло його і через кілька хвилин він уже спав глибоким сном.

V.

Кілька тижнів нізніше оден з невільників цісаря наближався до хати в сабінських горах. Вже вечеріло і винар з жінкою придивлялися заходою сонця в далекій пустелі. Невільник завернув з дороги і поздоровив їх. Потім витягнув тяжкий гаманець що висів у нього при поясі і подав його чоловікові.

„Це Фавстина дарує вам, стара бабуня, над якою ви змилосердилися“, промовив він. „Переказує вам, що можете купити собі за ці гроші власну винницю і поставити хату деінде, а не тут, в горах, серед високих, самітних скель“.

„То бабуня Фавстина дійсно ще живе?“, спитав чоловік. „А ми шукали за нею по провалах і нетрях. Я думав, що як до нас уже не вернула, то певно десь пропала у тих страшних горах“.

„А чи тямив ти, як я говорила“, промовила жінка „що не вірю в її смерть? Яж казала, що вона верне до свого цісаря“.

„Так“, сказав чоловік „це дійсно правда“.

„Ну, та й тішусь я, що так воно сталося, як ти говорила, бо Фавстина через це не тільки збогатіла і нам помогла в нужді, але і зробила цісареві прислугу“.

Невільник вже хотів прощатися, щоби скорше зайти в більш залюднені околиці, заки потемніє, але чоловік і жінка його не пустили. „Ти останеш у нас до завтра“, сказали вони, „доти тебе не пустимо, доки нам не розкажеш всего про Фавстину. Чому вона вернула знову до цісаря? Яка була їх стріча? Чи вони щасливі разом обоє?“

Невільник послуухав їх. Він вступив до хати і при вечері став розповідати про недугу цісаря та про поворот Фавстини.

Коли невільник скінчив своє оповідання, помітив, як чоловік і жінка неповоротно сиділи і з дива не виходили, слухаючи його речі. Їхні погляди були спущені до землі, так і видно було, що обоє намагалися укрити своє зворушення.

Вкінці чоловік перший отямився і спитав жінку: „А що, чи не палець це божий?“.

„Авжеж“, промовила жінка, „певно нас Госцодь тут післяв задля цього через море в ці гори, до цієї хатини. Певно такий був його замір, коли старій жінці казав зайти сюди“.

Коли жінка промовила ці слова, винар знову звернувся до невільника.

„Друже“, промовив він. „Ти перекажеш Фавстині вістку від нас. Перекажи це їй дослівно. Скажи це від мене як приятеля, винаря з сабінських гір“.

„Ти бачив мою жінку? Правда, що гарна вона і здорово виглядає? Знай отже, що ця жінка колись хворіла тою самою недугою, що тепер цісар Тиберій“.

Невільник зчудувався чимало, чуючи такі слова, а винар говорив дальше.

„Якщо Фавстина не довіряє мені, то скажи їй, що я й моя жінка родом з Азії, цього краю, де ця недуга часто лучається. Там існує закон, який проганяє прокажених з місті сіл на пустелі, так що вони приневолені шукати собі захисту по гробах і печерах. Скажи Фавстині, що моя жінка мала родичів, хорих цією недугою і що прийшла на світ у печері. І за дитинства була здорова, та коли розвинулася, стала зрілою вже дівчиною, навістила її ця недуга“.

Коли винар це говорив, невільник привітно усміхнувся, хитаючи головою: „Невжеж ви думаєте, що Фавстина цьому йме віру? Вонаж бачила вашу жінку повну, здорову? А чейже вона знає, що на цю недугу нема ліку!“

Але чоловік відповів йому: „вірте мені, що так воно є. Жаль, що я не в силі вам цього доказати. Нехай Фавстина пішле вступів до Назарету до Галилеї. Там кожний чоловік потвердить це!“

„То хіба яким чудом божим вилічилася ваша жінка?“, сказав невільник

„Так, справді“, відповів робітник. Раз поширилася між хорими в пустелі вістка. „Надходить великий пророк, родом з Назарету в Галилеї. Він повний сили божого духа, він уздоровляє недужих, як тільки руки свої положить на їх головах“. Але хорі не йняли віри цій вістці. „Нас ніхто невилічить“, говорили вони. „Від часу великих пророків ніхто ще не уздоровив такого прокаженого“.

Але була між ними одна дівчина, що повірила в це чудо. Вона покинула других і вибралася в дорогу до Назарету, де перебував толі саме пророк. І раз, ідучи долиною, вона стрінула чоловіка, високого ростом, із блідим лицем, з чорними, гладкими кучерями. Чорні його очі мов зорі манили до себе. Та заки вони ще стрінулися, вона здалека вже кликнула: „Не підходи до мене, бо я прокажена“. Але чоловік без вагання підійшов до неї цілком близько і спитав: „На що тобі пророка з Назарету, що з ним шукаєш?“ — „Шукаю за ним, щоби руки свої положив на мою голову і вилічив мене з хвороби“. Тоді муж підійшов до неї ближче і положив свої руки їй на голову.—А вона промовила: „Що тобі до голови прийшло класти свої руки мені на голову. Тиж хіба не пророк?“. Тоді він усміхнувся, кажучи: „Йди тепер до міста, що онде розложилося на узгір'ю, і покажися священикам“.

„Він певно жартує собі з мене за це, що я вірю в чуда Назарянина“, подумала собі хора. „Від него я нічого не дізналася“. І вона пішла далі. Незадовго побачила ловця, що йшов полем. Коли вже підійшла близько, так що міг її бачити, кликнула: „Не підходи до мене, бо я нечиста, а скажи мені, де можна найти пророка з Назарету?“—„Чого тобі треба від него?“, спитав ловець, наближаючися до неї. — „Хочу, щоби руки свої зложив на мою голову і уздоровив мене“. Але ловець підступав ще ближче.—„Якоюж то недугою ти ще хворієш?, спитав він. „На щож тобі лікаря“. — „Чиж не бачиш, що я прокажена?“, промовила вона. Мої родичі були теж недужі, а я вродилася в печері“. Але чоловік таки не здержувався і наближався до неї, бо виглядала дуже гарна й любя як розцвіла

квітка.—„Ти найгарніша жінка в Юдеї“, промовив він. „Я знаю, що риси мого лица полиняли, а мій голос подібний до реву диких звірів“. Але він заглянув їй глибоку в очі, кажучи: „Твій голос то милозвучний плюскіт весняного потока, а твоє личко гладке мов хустка із мягкого шовку“.

Він зупинився вже цілком близько неї, так що могла побачити своє лице у блискучих оковах його сідла. „Глянь тільки на себе“, промовив він. І вона побачила своє лице ніжне і мягеньке, як розвинуті крильця метелика. — „Що це я бачу?“, кликнула вона. „Та невже це має лице?“ „А вжеж, то твоє личко“, промовив їздець. — „Але мій голос вже не такий хрипливий? Він, здається, вже не нагадує таракоту воза, що їде камінистою дорогою?“— „Ні, він такий звучний як чарівні мельодії співака, ліриста“, відповів їздець.

Вона скоро відвернулася, показуючи на дорогу. „Не знаєш ти, що це за чоловік, що саме скривається там за двома дубами?“, спитала вона їздця. „То саме той, за котрим ти шукала, це пророк з Назарету“. Тоді вона у подиві зложила руки, а з її очей ринули слези. „Святий Ти“, промовила вона. „Ти усіблення божої сили! Ти мене уздоровив!“

А їздець посадив її на сідло і повіз до міста, що розкинулося на узгір'ю, явився з нею перед найстаршими і священиками та сповістив їх про чудо. Вони стали точно розпитувати його про все, але коли почули, що дівчина це дочка прокажених, не хотіла вірити у її уздоровлення. „Йди собі туди, звідки прийшла“, промовили вони. „Коли ти прокажена, то мусиш там остати до кінця свого життя. Не смій ввійти у ворота цього міста, щоби другі не заразилися від тебе“.

А вона їм відповіла: „Чую, що я здорова, бо пророк з Назарету положив свою руку на мою голову“.

Коли вони це почули, закликали: „Хтож він такий, що має силу уздоровляти прокажених? Це все нечисте діло злих духів. Вертай назад до своїх і не шири пошести між нами!“.

(Дальше буде).

Моїм дітям

Люлі, люлі...
Сон прийшов до хати
Моїх діток малих поколисати:
Мою доню з синіми очима
І малого пестунчика-сина...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Сонічко заходить,
Попід вікна сон тихенько ходить.
Зазирає нишком до кімнати.
Спіть маленькі! Вечір, треба спати...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Тихше там, гей, тихше,
Бо моїх маленьких тихий сон колише...
Тихий сон у білій сорочинці
Шепче казку заспаній дитинці...
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
Не шуми, смереко,
Бо моїх маленьких сон бере далеко...
Сон бере і ніжно обіймає
Тай за ручку обоїх тримає.
Люлі, люлі...

Люлі, люлі...
...І покинуть тата...
Та нераз присниться їм кімната
З білими, дітчими ліжками,
З ласками і пестощами мами...
Люлі, люлі...

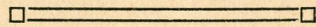
* * *

Люлі, люлі...
Спи моя, лелітко.
Моя гарна, нерозцвила квітко!
Ясний промінь в глибі мого духа,
Гомінка, невтомна щебетуха!

Люлі, люлі...
Спи, моя надіє,
Моя біла, зоряна леліє!
Моє сонце, райдугами вкрите:
Ти моє життя вже пережите!

Люлі, люлі...
Ти воскресла драма
Того, що прожив я й твоя мама.
Ти нова сторінка в наших діях,
Луч на наших зломаних надіях.

Люлі, люлі...
Спи, кохана доню.
Я в сріберні дзвіночки подзвоню,
Скажу всім, що в хаті, замовчати
Бо ти хочеш трошки подрімати...
Люлі, люлі...

Спокійна ніч... щаслива ніч...
Добраніч — люба донцю!
Послухай, як дрібонький дощ
Хлюпоче по віконцю...

Хлюпоче дощик по вікні
Так тихо, мов крадькома...
Він так питається мене:
Чи донця, татку, дома?

Чи донця в ліжечку лежить,
Чи може робить збитки?
Ох, на дворі тепер біда,
Промокла би до нитки!

Хай доня спатоньки вже йде,
Хай лашки поздіймає
І хай на татових руках
Крихітку подрімає...

Спокійна ніч... щаслива ніч...
Добраніч — відданичко!
Скажи до Бозі й мамці: па!
А татка цьомай в личко!...

ВАСИЛЬ ЛІМНИЧЕНКО

3 „поезій у прозі“

ВОНИ ЗУСТРІЛИСЯ на вершках молодощів.

Одна була з надломаним крильцем, у летах знеможена. Вітрами оббита, припалена сонцем. Хмарами завіяна.

Така бідна, невеличка...

На ймення їй було: Він.

А друга була здорова. Було в ній теж бажання летів і змагів у близини сонця, та було воно тихе й покірне. Не зза себе вона прагнула сягнути захмарних далин, а зза нього...

Називалася: Вона.

Сказано: зустрілись на вижинах юнощів!

Задумані й замріяні.

Облиті сонцем.

* * *

Весна була.

Квіток було без ліку, і пахощів, красок...

Наокіль блески й усміхи.

З обріїв лилося світло, а з землі возносилася хвала.

По всіх усюдах проливалися гомони пісень, весільних пісень дружиння землі з небом.

Була тоді краса на землі — і були радощі...

І тоді саме він казав:

— Люблю!

А в неї стріпотіли крильця і затремтів голосок:

— Милий мій!

* * *

Ліпили власне гніздочко.

Облітали всі вершини й кичері і зношували самі яснощі й світлощі а все — на гніздочко.

На таке маленьке й тихе кубелечко щастя.

На селище надій.

— І зліпили його:

Коханням...

А радощами вистелили...

* * *

СИЛИ ЗНАД СОНЦЯ, зпонад верхів наших —
кличу вас,

зову вас в хатину моїх знемагань!

В нутро моїх переживань... до душі моєї!

В моїй хатині загостювали сумніви. Сумні, наче вдови, снуються по кутках. А за ними смуток промінчики топче! А за ними жура... довгими руками вигрібує з прахів того, що було, зневіру.

Кличу вас, зову вас, Сили знад блакитів —
до душі моєї!

Моя душа продівочила вже, протанцювала свою молодість. Виж самі були їй дружечками, плели їй віночки. Такі гарні, пахучі віночки, такі сяйливі й мерхливі.

З самого світла й тепла!

З самих ясних промінчиків, з самих теплих, ласкавих подихів...

А сяйвами переплітали..

Пісні такі гарні, весняними, зоряними меріжками вплітали.

І прекрасному Молодому знад сонця віддавали.

В нове життя супровожали...

— — — —

І прийшло ождане й вимріяне. Прийшло: нове життя!

І таке воно було гарне й поривне, таке богате, таке світле—
як саме сонце!

Але поривний захват перших днів минув і до мене зайшов буддень!

— — — —

Моя душа — володарка!

Має таких, що їх веде на стрічу Молодому знад блакитів.

А вони — всякі бувають...

Є добрі тай лихі, є ліпші й найгірші. Що одно з них заплаче, друге заголосить, інше закричить, а ще інше пустує... Одно втіче, а друге прибігне. Одно душа найде, про друге забуде, ще інше на безпуття зайде.

А про всіх ти, душе, памятай, над усіма облад давай! Про нікотре з них не забудь і доброю й ласкавою й милосерною їм матірю й володаркою будь!

Ох, важко, важко!...

Тяжко над усіма ними облад дати, трудно їх усіх збагнути...

Що одному догодиш, другого обминеш, цього витягнеш з болота, інший уже по саму шию в калюжі грязне! Цього ледви що з грубша обчистиш, другий заладився вже гірш чорта!

...Чи зможе вона, душа, стати кермою їх життя?...

— — — —

Сили знад сонця —

Кличу вас

зову вас в хагину моїх знемагань! В нутро моїх переживань...

До моєї душі...

ІГОР ПЕТРО СЕНДЕЦЬКИЙ.

* * *

Упадь, упадь, перед Кивотом!

Удар лицем до зимного каміння,

А обіллеш себе краплистим потом

І там піймеш, що ти німе створіння,

І там найдеш шляхи буття твогого

І там хрестів перед Христом запрагнеш,

Твій біль досягне чистий зір Святого,

А ти на грудь Його так любо злягнеш.

Упадь, упадь, упадь, дитино смерти!

Подай стерно в Його простерті руки,

А Він — Ісус не дасть тобі умерти

І віддалить по вік твій стогін — муки..

На ясний шлях і ін поведе пилину,

Аж там до стіп Життя, Добра, Спокою...

Упадь! Хоч раз упадь слаба людино

І так заплач, щоб плакав Бог з тобою.

Др. К. ЧЕХОВИЧ

Думки Олександра Потєбні про національність*

1. Вступні уваги.

Слово „нація“, „національний“, „національність“ не все і не всюди вживається в однаковому значінню. В країнах на захід від Німеччини ще й нині під словом „національність“ розуміється звичайно державну приналежність і в такому розумінню „нація“ це ніщо іншого як збірна назва для всіх горожан даної держави. Цілком інше значіння має слово „нація“ н. пр. в Німеччині і далі на схід. Тут панує таке розуміння цього слова, яке бачимо м. ин. у щораз більш загостреній проблемі т. зв. „національних меншостей“, проблемі, якої розв'язка веде до захитання непорушної досі теорії про суверенність держави і хто зна чи не приведе до витворення нових форм міжнародного життя. В тому другому розумінню межі нації не покриваються з межами держави. Нація це така група людей, яку об'єднує свідомість мовної, культурної, подекуди й історичної єдності і власної відмінності від оточуючих її сусідів та більше або менше свідоме спільне хотіння таку єдність і відмінність зберігати і далі вільно розвивати.

При такому розумінню найважливішим елементом і зовнішнім знаком національності є мова спільна для цілої групи. Але це лише один з елементів національності, на яку складається цілий ряд прикмет психофізичної структури нації, при чому мова неначе шерсть на звірині або пір'я на птиці найкраще виявляє назоврешт внутрішню своєрідність тієї структури.

Але і в такому другому розумінні під словом „нація“ скривається часом ріжний зміст. Звичайно нацією означається така етнографічно окрему групу людей, яка у своїому розвитку дійшла вже до високого ступня національної самосвідомості і витворила значні культурні вартости, хоч часом говорить про національну окремішність і там, де ходить про нерозвинену етнографічну масу. Всі ці відтінки значіння слова „нація“ „національний“ можемо знайти і в українській літературі. Про Українців знайдемо часом з одного боку висказ, що це не нація лише етнографічний матеріал, а з другого боку, що це окрема самостійна нація. Так н. пр. Михайло Грушевський писав колись, що від співпраці української інтелігенції залежить розв'язка „питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу — чи стане він справжньою „нацією“, чи завмре в ролі пів-етнографічної „народности“. Без енергійних зусиль інтелігенції неможливий „перехід української народности до свідомого національного життя“⁽¹⁾.

Подібно і Володимир Тимошевський у своїй книжці „Мова і національність“ (Чернівці 192) говорить про піднесення темних некультурних мас „зневолених народів до рівня культурних націй“, хоч далі, коли говорить про Українців і про інші державні народи, вживає на їх означення на переміну слів „нарід“ і „нація“ (стор. 6. і д.).

І в інших сучасних теоретиків українського відродження, н. пр. у Вячеслава Липинського, слово „нація“ теж вживається не все в однаковому значінню. Часом воно означає лише найвищий ступінь розвитку такої групи людей, яку зви-

* Олександр Опанасович Потєбня (1835—1891), великий український учений і мислитель ще й досі для ширших кругів українського громадянства майже не знаний. — З великого багатства його думок і наукових досягнень вибираємо для нашого реферату лише незвичайно цікаві для нас все ще дуже актуальні думки про національність взагалі та про українську націю зокрема.

чайно називаємо народом чи нацією, — а деколи також всякий інший хочби і дуже низький ступінь нерозвиненої ще нації. „Наша нація, — каже В. Липицький — якщо вона має стати нацією²⁾, мусить перейти через стадію персоніфікації свого містичного іраціонального, стихійного почуття національної індивідуальності в особі репрезентуючого цю національну індивідуальність Голови Руїни знищили свою козацьку монархію. Весь час від смерти Великого Богдана був для нашого національного розвитку, як слушно каже Драгоманов, „пропащим часом“. Без надолуження того „пропащого часу“, ..ми на віки останемось нацією нерозвиненою, нацією в літературі, нацією-калікою, одною з тих, яких багато було і єсть ще й тепер в Європі³⁾).

Олександр Потебня не звязував з поняттям „нація“ поняття державної приналежності, чи державної незалежності, але звязував з ним поняття певного вищого ступня самостійного національно-культурного життя і під вражінням сумного стану на Україні мав навіть один раз висловитися, що українська „нація“ обернулася в етнографічний матеріал придатний хіба для наукових дослідів⁴⁾ Зрештою він теж вживав слів „народність“ і „національність“ на переміну і не робив між ними ніякої різниці. Тим самим слово „національний“ означає у нього тільки, що властивий для якоїсь нації.

Зрештою слово „нація“ має вже цілу свою історію і досить велику літературу. Лише коротко згадаємо, що н. пр. у давних Римлян довгий час назва „natio“ вживалася лише на означення примітивних і нічим незамітних народів. Історично і культурно визначні народи означувалися словом „gens“, а нарід, який стояв на найвищому ступні розвитку культури і політичної організації називався „populus“⁵⁾). Пізніші віки внесли до поняття „нація“ примішку політичної активності в протилежність до пасивної маси, так що пр. у Поляків довгі часи „нацією“ була лише шляхта.

Найновіша суб'єктивна теорія нації приймає волю одиниці за рішачий критерій для зараховання її в склад якоїсь нації і всякі об'єктивні елементи національності усуває на другий плян. На наш погляд в такий спосіб можна вяснити лише деякі виїмкові явища з ділянки національної патології, але робити з того загально важну теорію національності ніяким чном не можна. Ядро нації це щось об'єктивно дане а його розвиток це вже завдання свідомих зусиль одиниць. Ті, що від того ядра відпадають і ті, що з іншої національної сфери до нього пристають, творять лише прибічне і другорядне явище в життю нації, спиняючи або прискорюючи її розцвіт. —

Цих кілька вступних уваг про значіння самих термінів кидають уже трохи світла на саму суть тих частих спорів, у яких цих термінів уживається. Розяснення значіння термінів „нація“, „національний“, „національність“ і „націоналізм“, які все ще викликають дуже різноманітні асоціації, виказують, що дуже часто спір ведеться лише за слова а не за думки.

На нашому ґрунті сама проблема української національності затемнювалася під впливом великої сугестивної сили терміну „Русь“, а ще більше під впливом політичних бажань наших сусідів, яким свідомо чи несвідомо служила їх наука підтримуючи ці тенденції своїми гіпотезами. Ще й нині в науці панує н. пр. гіпотеза про давню добу праруської національної єдності — себто передовсім єдності мови — хоч на потвердження такої гіпотези нема ніяких ані історичних ані фільольогічних ані якихнебудь інших доказів. Ясно, що така теорія, завоювавши також поле української науки, тільки підривала силу Українців, а підтримувала відомі обрусительні тенденції на Україні, відбираючи в першу чергу українській мові, як „провінціальному жаргонові“ право на окреме існування. Та теорія про єдину „руську“ народність, що мала обіймати все східне Словянство, часом виступала навіть з претенсіями об'єднати всіх Словян в одну націю з одною літера-

турною мовою. Так слов'янофільські ідеали виродилися вкінці на російському ґрунті в імперіялістичні пляни панрусизму.

До елементів офіційної „руської“ народности, проповідуваної вже в 40-их рр. підчас спорів між російськими Слов'янофілами і Западниками, належала також вірність цареві і православної вірі. В розумінню тодішніх польоґетів рос. самодержавія „народність“ зводилася на оборону основних принципів російської імперії.

Ту теорію про єдину „руську“ народність після невеликої перерви відновлено знову при кінці 70-их і у 80-их рр. Українська мова а тимсамим і українська нація опинилися тоді під важким тягарем смертного присуду з 1876 р.

В таких часах доводилось Потєбні висказувати і обороняти свої строго наукові погляди про українську мову і народність. Те, що він в тій справі говорив і писав мусимо нині цінити як знамениту і смілу оборону української нації в найтяжчому періоді нашого невольницького життя.

2. Ядро нації.

Наукова аналіза поняття „нація“ доходить звичайно лише до з'ясування декількох його складових елементів, до з'ясування декількох атрибутів нації, таких як спільнота мови, спільнота території, спільнота історично-культурних переживань і бажань і т. ин. Але досвід показує, що все те ще не вичерпує усього змісту поняття нації, не розгадує самої суті національної своєрідности даної групи людей, не з'ясовує факту самих народин і основ дальшого розвитку нації як цілості. Ті невідомі сили, ті невідомі підвалини, з яких виростають ріжні зовнішні прояви національного життя, звичайно називаються ядром нації. Неможливість схопити його раціональними засобами наукових дослідів веде вкінці до того, що говориться лише загально про „містичне ядро нації“, як про щось об'єктивно даного, що живе в півсвідомих глибинах етноґрафічної маси, та що може видобутися на поверхню свідомості і стати керманичем усіх національних змагань у всіх ділянках життя. Об'єктивна національність може вийти із темних глибин півсвідомого хотіння на ясний шлях свідомих зусиль волі. На ґрунті даної нації можна і треба плекати ідею власної національності не лише у формі чуттєвого наставлення думки, але передовсім у формі пізнання власної національної своєрідности та у формі ясної культурної і політичної програми основаної на такім пізнанню. І лише ідея національности координуючи свідому ролю одиниць забезпечує в нинішні часи дальше існування і розвиток нації як цілості. Національність лише тоді стане підкладом модерної нації, коли, впливаючи з незаних глибин людської природи, при помочі усвідомлення і витревалої праці інтелекту перетворить своєрідність іраціонального чуттєвого наставлення на послідовний ряд актів свідомої волі. В такому розумінні сильну національну волю даної людської громади можна вважати критерієм її життєздатности як нації.

Такі були у загальних зарисах погляди Олександра Потєбні про суть національности.

Про сам процес повстання нації находимо у Потєбні дуже короткі натяки. На його думку рішаючим чинником н. пр. при диференціяції слов'янської сімі на окремі народи, при розвитку національних своєрідностей поодиноких слов'янських народів, були не зовнішні впливи, лише внутрішні зародки. В протилежність до викладів Куліша і Головацького, які зводили витворювання ріжниць між слов'янськими народами до часів історичних і до причин відносно знаних, головно до посторонніх впливів чужих династій, Потєбня схиляється до погляду, що „не Руриковичі витворили певний ступінь єдности домосковської Русі, лише руські племена, між иншим через Руриковичів“. Цим не заперечується впливу особистостий і впливу меншости, але все те „підпорядковується впливові сил на вигляд більше пасивних але витреваліших“.

І про процес витворення польської нації Потебня каже те саме. Головним мотором цього процесу були не посторонні впливи, лише сама народня стихія. „Чужі впливи не можуть вияснити особливостей північно-західної групи слов'янських племен, до якої належить як польське простолюддя так і шляхта. Причини витворення як цієї групи, так і складаючих її одиниць незнані. Не чужі впливи і зліплена ними із спільнослов'янського тіста шляхта витворили етнографічні особливости польського простолюддя, лише маса польського населення видала зі себе шляхту і собою означила нормальні межі польської держави“⁶⁾.

Потебня відкидає також погляди Головацького про шкідливий вплив західно-європейської цивілізації та його неясне утотожнювання народности зі стариною. Як примір знищення народности під впливом західної цивілізації приводить Головацький постать жовняра-Українця, так знімченого на австрійській військовій службі, що рідна мати не розуміє його і оплакує як на віки втраченого сина. Потебня маючи на думці аналогічні відносини на Великій Україні, відповідає, що „цей жовняр типічний і нам знайомий не дивлячись на іншу закрутку“. Бо на Україні „волею судьби приміщеній „як горох при дорозі“ і засудженій на безнастанне витоптування і колотнечу, появляються і щезають на протязі віків цілі товпи вольних і невольних відступників“⁷⁾. Тут Потебня певно натякаючи на відступництво самого Головацького, який перейшов до московського табору, додає ще завваження, що в широкому розумінні всі відступники невольні, лише не всі однаково самовдоволені. А появи такого виродка як цей знімечений жовняр не можна пояснити шкідливим впливом західної цивілізації. Це припущення — каже Потебня — моглоби підорвати довіря до націоналізму⁸⁾ у тих, для кого націоналізм не має ще трівких підвалин і не звязаний нерозривно із самим предметом їх занять. „Хиба-ж при зударенню з іншою, не західною цивілізацією н. пр. візантійською, неможлива поява таких самих виродків і хиба таких явищ справді не було? Тут, якщо хто і винен то не окуляри, а малпа, що накладає їх на хвіст. Якби посторонній вплив на народність був сам собою шкідливий, тоді нові народности взагалі не повставали-би. Якщо здібність народу „не піддаватися“ т. зн. зберігати можливість дальшого життя полягає лише у зберіганню старини, тоді вона неможлива як і неможливе те, щоби вода не замерзала на холоді а лід не таяв у теплі“. — Я думаю, — каже Потебня — що недуга народности залежить не стільки від цього, що етнографічні впливи на неї самі собою шкідливі, як радше від того, що народність буває поставлена в таке становище, що їй неможливо з вистарчаючою енергією діяти на ці впливи, відновляти свій зміст та удосконалювати свої засоби сприймання“⁹⁾. — Зясовуючи своє власне розуміння життєздатности народу, Потебня вказує на те, що „помилка полягає в представлюванні народности як змісту. Справді-ж народність реальна у відношенню до свого минулого; — але як обумовлена цим минулим сума способів діяння на нові впливи вона формальна до такого ступня що її збереженню не протирічить навіть повне, але ступневе, відкидання попереднього змісту. Згідно з тим, мова це не лише один із елементів народности-але і її найбільш досконале подоба“¹⁰⁾.

Таким чином погляди Потебні про національність нерозривно звязані з його поглядами про людську мову. Широкі наукові інтереси Потебні гуртувалися якраз довкола проблемів звязаних з явищами людської мови. Потебня, — як каже Халанський — „це був мислитель, що переходив від явищ мови до вищих питань філософії, поезії, мистецтва, історії і громадського життя“¹¹⁾. — Нічого дивного, що і серед його думок про національність найбільше місця присвячено явищам мови, як таким, що тісно звязані з усіми ділянками життя нації. При тім Потебня найбільше уваги звертає на незвичайно богату в сумний досвід українську дійсність.

3. Мова і національність.

Найбільші мислителі вже здавна присвячують багато уваги явищам людської мови і відкривають її нерозривний зв'язок з душевним життям людини і цілого народу. Потебня весь труд свого життя присвятив дослідям над мовою дошкучуючись у ній слідів життя і творчості людського духа. Його думки, хоч ще і до нині мало знані і часом навіть недоцільні, звичайно дуже докладно підтверджуються найновішими здобутками науки.

Вихідною точкою теоретичних міркувань про мову були для Потебні, як і для більшості новітніх лінгвістів, думки Вільгельма Гумбольтта і досліді Штайнтала, Ляцаруса та інших. Основні його погляди про мову такі:

Мова це не так засіб для виявлення і передавання вже готової думки як радше сила (*ἐνέργεια*), яка цю думку щойно витворює, в першу чергу для нас самих, а при розмові з другими служить товчком для розбудження у них аналогічної їй власної думки. — Слово це засіб перетворювати вражіння і робити їх предметом пізнання. Воно є засобом витворення нової думки. Коли кажуть, що артикулований звук асоціюється з давнішою думкою, то це значить, що він дає можливість її репродукувати, він тягне за собою думку з глибини минулого і впроваджуючи її знов у свідомість — змінює її. Головна функція мови, як системи слів, це зміна мисли. — Мова це не просто засіб виражати думку, а індивідуальний спосіб перетворювати її, і в кожного народу є своя так би мовити, перетворююча машина¹²⁾.

Душевний розвиток людини нерозривно зв'язаний з розвитком її мовних здібностей, при чому в кождім віці можна завважати своєрідні вимоги, яких за-недбування означає прогріх проти гігієни духа і тіла, а коли це діється в ширших розмірах — приводить повільну дегенерацію цілої нації. Нічого дивного що заходи переможців, які намагаються зломити відпорність і життєздатність підбитої нації, звертаються в першу чергу проти мови поневоленних, стараючись ріжними способами здавити або бодай припинити її природний розвиток.

„Мова — каже Потебня — це не лише дана система засобів пізнання, так само як і пізнання не відокремлене від інших сторін людського життя. Те, що пізнаємо, впливає на нас естетично і морально. Мова це рівночасно шлях витворення естетичних і моральних ідеалів“¹³⁾. Нормальний розвиток мови, як одного із найголовніших елементів національності, це одна із основних передумов здорового розвитку цілої нації.

Ті нації, котрі втрачають свою рідну мову і приймають чужу, „ці нації — як каже Володимир Тимошевський — не мають духової самостійности, завжди ідуть „на помочах“, через те не проявляють ініціативи, цієї необхідної умови духового і матеріального поступу взагалі. Такі нації не мають душевної бадьорости, проявляють апатію і млявість, вони не спроможні підпірати своє право на життя між иншим націями і через те самим процесом життя засуджені на смерть“¹⁴⁾.

Те саме бачив і Потебня а виходячи все від української дійсности, обурювався і виступав проти обрусительної політики російського уряду. Він все обороняв „право національних культур, т. зн. право народів на самостійне існування і самостійний розвиток“¹⁵⁾ — а в першу чергу видвивав таке право для Українців. Його студії над людською мовою привели його до переконання про необхідність розвитку національних своєрідностей не тільки для добра пооди, ноких націй, але і для добра усього людства. В такому розумінні він говорив-що „послідовний націоналізм є інтернаціоналізм“.

Тісний зв'язок мови з душевним життям людини приневолював його призадумуватись над значінням рідної мови для розвитку одиниці і цілої нації, а далі над значінням багатомовности та над впливом чужомовної школи. Всі ці мірку-

вання привели його до розгляду самої суті денационалізації з усіма її деморалізаційними наслідками та до витворення власного ідеалу і програми національно-культурного оживлення України.

Згідно з основною думкою, що всякій людині потрібно розвивати свої душевні здібности, Потебня вказує на своєрідну духову вартість рідної мови для такого розвитку. Тут в першу чергу приходиться на увагу діточий вік людини, в якому є свої окремі закони розвитку. Дитина скорше і легше учиться ніж доросла людина і тут родичі повинні дбати про те, щоби цей незвичайно цінний і для всього дальшого життя дуже важний вік якнайкраще використати і розбудити та підтримати у дитини розвиток тих духових сил, які їй в дальшому життї будуть найбільш потрібні.

Розглядаючи питання, чи добре учить дитий вже змалку чужої мови, Потебня доходить до висновку, що це для загального розвитку незвичайно шкідливо. В дальшому життї, більше ніж знання багатьох мов, потрібні людині „ум“ (себто те, що складає теорію) і характер (себто те, що потрібне для практики, т. є для зміни даних обставин згідно з нашою теорією, т. зн. з нашим найкращим розумінням). Для розвитку ума (взагалі, т. зн. включно з уявою і ин.) потрібно загострювати здібність спостерігати, здібність пам'ятати, комбінувати, узагальнювати, розділяти спостереження і перевіряти цю діяльність. Все те неможливо без мови. Ступень опанування мови це хоч і не єдиний але найважніший показчик умового розвитку і дитини і дорослих людей... Чим швидше ми думаємо (себто говоримо зі собою), тим ширші круги можемо обіймати мислею. Така зручність це щось незмірно вартісніше, ніж зручність пальців для гри на інструменті. А тепер подумаймо: який нерозумний буде той, хто бажаючи з дитини зробити віртуоза, буде її вчити грати на пяти інструментах рівночасно?

Знана річ, що не можна без шкоди переминяти навіть одної скрипки чи віольончелі на другу... Зручність гри на інструменті вимагає привички і тому неможливо, незвичайно тяжко бути добрим скрипаком і добрим віольончелістом рівночасно. — Ріжні мови — це ріжні інструменти¹⁶⁾.

Цего порівняння вживає Потебня для дальшого розвинення своєї думки. — Подібно як музики (в розумінню змісту а не техніки гри) треба учить, вибравши для цього один інструмент (найкраще зпочатку — голос), так і для умового розвитку дитини найкращим інструментом є мова матері. Багатомовність у ранньому діточому віці — на думку Потебні — незвичайно шкідлива і залишає сліди на ціле життя. — „Знання двох мов у ранньому віці це не є опанування двох систем виявлювання і передавання одного і того самого круга думок, лише роздвоєння цього круга, через що утруднюється досягнення одноцілого світогляду ка перешкоджається науковій абстракції“¹⁷⁾. Приклад Пушкіна, Тютчева і інших, котрі вже в діточому віці говорили кількома мовами не суперечить загальному правилу. Велика талановитість може перемогти шкідливий вплив багатомовности, але справжня геніяльність виявляється лише в одній мові. У таких визначних одиниць як Тютчев діяльність мисли при помочі чужої мови, без сумніву відбувалася не лише зі шкодою для мисли в рідній мові, але також зі шкодою для загальної продуктивности. У самого Тютчева — каже Потебня — можна завважити „вузькість сфери обнятої його російською мовою. Він зробив би більше, як би при таких самім таланті і при такій самій праці опанував лише одну мову а инші знав лише по вченому в такій мірі, наскільки це потрібно для розбудження мисли, яка іде по колії рідної мови“¹⁸⁾. Тютчев, котрий, як відомо складав вірші лише по російськи, а листи і статті писав лише по французьки, був для Потебні „найкращим прикладом того, як уживання такої чи иншої мови дає самій думці такий чи инший напрямок, або навпаки, як прочуваючи надходячий напрямок людина переходить до такої чи иншої знаної їй мови“¹⁹⁾.

Як на підтвердження загального правила про шкідливість багатомовности в діточому віці, вказує Потебня на велику кількість тупоумних серед дворянських дітей, котрих вже змалку приневолювали вчитися кількох мов. — Через таке нерозумне накидування дитині вже в ранньому віці чужої мови, дуже часто „робляться з дітей з великими здібностями півдіоти, живі пам'ятники безглуздя і душевного рабства родичів“²⁰).

Питання багатомовности, це питання гігієни думки і воно, на погляд Потебні, мусить колись дочекатися наукового вияснення. „Я думаю — каже Потебня — що коли психольогія диживе до кращих часів, то в ній буде окремий розділ про „недуги мисли в діточому і зрілому віці як наслідок (нерозумної) багатомовности“.

Нині треба справді подивляти правдивість цих наукових передбачень Потебні. Недавно на міжнародньому конгресі в справі двомовности скликаному в цвітні 1928 р. в Люксембурзі заходами женецького міжнароднього бюро для справ виховання, де предметом нарад були психольогічні і педагогічні проблеми, впливаючі з того, що дитина змалку вчиться в чужій, не матірній мові, і де розглядано, який вплив має двомовність на духовий розвиток дитини, всі дослідники гд-р Декролі з Брюсселя, д-р Геннс, Сакр, проф. Сміт і ин.) на основі зібраних спостережень дійшли до однакового висновку, що матірня мова має своєрідну духову вартість і найкраще надається для умового розвитку дитини, та що школа не повинна про це значіння рідної мови забувати; а далі, що двомовність залежно від ступня мовних здібностей дитини більше або менше шкідлива і часом спричинює у дітей поважні психічні забурення. На основі дослідів вказано, що двомовність відбирає також фантазію і полет та може бути причиною таких забурень моторичної діяльності організму дитини, як загальна неповоротність, ліворучність, загикування, зиз очий і т. ин. Взагалі стверджено експериментально, що двомовність впливає гальмуючо на поступ дітей у шкільній науці і завважено далеко вищий інтелектуальний розвиток у тих дітей, які вживають лише одної мови²¹).

Сам Потебня дійшов до таких самих висновків. На його думку „здорове засвоювання чужих мов повинно впливати або з потреб практичних (як торговельні зносини і т. и.) або з потреби поширення границь думки. Таких цілей у ранньому діточому віці нема і тоді чуже слово, яке здобуває собі місце побіч рідного не додає нічого до знання, лише як чуже мертве тіло в організмі, спинає і псує діяльність цього організму“.

В звязку з цим Потебня спинається також на визначній ролі матери при підготовці людини для дальшого життя. Подібно як музична освіта так і умовий розвиток дитини повинен відбуватися при допомозі одного інструменту, а саме материнськї мови. Обовязком матери є багато з дитиною говорити рідною мовою і таким способом давати їй нагоду багато оповідати і розмовляти. „Це — каже Потебня — буде найліпша підготовка до життя, найбільш раціональна підготовка мислителя, вченого чи практичного діяча“.

Бистрість думки, подібно як і добра музична гра, вимагає довгої привычки до інструменту і без неї неможлива поява справжніх віртуозів, чи то в царині музики чи в царині думки. — А найкращим інструментом для думки є рідна мова. Але мова це не механічний інструмент, що стоїть поза нами. Мова це щось більше, щось дуже тісно зростає з нашим психофізичним організмом. „Кожен здобуток людини в царині (рідної) мови відповідає здобуткові в царині думки і (з деякими виїмками) навпаки. І навіть ми дорослі — каже Потебня — свідомо думаємо словами навіть тоді, коли їх не проголошуємо“²²). — „Правда й те, що не вся думка, доступна людині, виражається або може виражатися словом. Є цілі ділянки людського думання, які стоять поза межами мови, чи понад нею, як н. нр. замір, плян, ідея мистця чи ремісника, які можуть бути виражені лише

певним полученням форм, красок, звуків. Але ця ділянка мисли невиразима в мові, підготовляється якраз мовою, вона неначе виростає із ґрунту обробленого мовою²³⁾. Бо „без слова — каже Потебня — неможливий ніякий ступінь людського знання“²⁴⁾.

Про шкідливий вплив багатомовности у малих дітей на витворювання характеру Потебня не сумнівається, але сам не обговорює ширше цього складного питання. За те докладніше розглядає шкідливі наслідки чужомовної школи для розвитку умових здібностей школярів і цілої нації, маючи на увазі в першу чергу найбільш для нього болючі відносини на українських землях, де українські діти не мали змоги розвивати своїх здібностей на природній основі рідної мови і мусіли в більшості жити життям слабо розвинених духових калік. — „Бо чужомовна школа — каже Потебня — чи це буде школа в тісному розумінні, чи солдатчина, чи школа життя взагалі, має приготувати із свідомости учнів рід палімпсеста, при чому її учні і при однакових інших умовах будуть залишатися позаду тих, котрим у школі нетреба було забувати попереднє, лише вчитися, себто прикладати шкільні додатки знання до поза і передшкільних його запасів. „Такий стан приводить до безнадійности, яка родиться із свідомости хочби лише мнимої неможливости вибитися з останніх рядів і в свою чергу шкідливо впливає на дальші успіхи. Це звичайна доля денационалізованого народу, для якого вже сама умові і моральна підлеглість витворює цілий ряд непригожих умовин існування“²⁵⁾.

Чужомовна школа веде вкінці до розриву між простим народом і освіченими верствами і так приготує смерть нації. Зв'язок, що його найбільш очевидним виразом є єдність мови... систематично розривається. Країни, в яких цей зв'язок єдності мови між станами розриваний, як Малоросія, самі до деякої міри засуджені на загибель і принесуть загибель другим. Це велике море горя. — „Нав'язуючи до теми про шкідливість двомовности у малих дітей, Потебня кінчить заклик: „ми не будемо по можности штучно витворювати і пародувати несправедливостий історії“²⁶⁾, т. зн. не будемо помагати переможцям в їх ділі денационалізації України.

(Дальше буде)

1) „Про українську мову й українську справу“. Київ 1907. стор. 11. і 18.

2) З того місця найкраще видно подвійне розуміння слова „нація“. К. Ч.

3) Листи до Братів-Хліборобів. Стор. 86—87.

4) Д. Н. Овсяника-Куликовський: Воспоминания. Пб. 1923. стор. 179 і д.

5) Dr. Friedrich Hertz: Wesen und Werden der Nation (Jahrb. Für Soziologie 1. Erg. Bd. Karlsruhe 1927.: Nation und Nationalität).

6) Рецензія на збірник Я. Головацького: „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“. — Отчетъ о 22-омъ присужденіи наградъ гр. Уварова. 1880. стор. 68.

7) *ibidem*, стор. 92.

8) Слова „націоналізм“ у своєму розумінню, на означення такого світогляду, який національну різноманітність людства вважає за щось цілком природне і для розвитку загально-людської культури корисне.

9) Рецензія на збірник Головацького. *Op. cit.* стор. 97.

10) *ibidem*, 92—93.

11) М. Халанський. Р. Ф. В. IV. кн. 1891.

12) В. Харців: Основы поэтики Потебни. (Лекції Потебни) — Вопросы теории и психологии творчества. II.2. стор. 22. і 24.

13) Языкъ и народность. — В 5. вид. „Мысль и язык“ Харків 1926. стор. 181—182.

14) В. Тимошевський: „Мова і національність“. — Чернівці 1912. стор. 8.

15) Языкъ и народность. стор. 199.

16) Лист до Олени Францовни Штейн, сестри Марії Фр. Потебні (дружини Ол. Потебні) з 5. VII. 1887. р. Гл. Україна“ 1927. кн. 1—2. ст. 177.

17) Яз. и народность. стор. 184.

18) *ibidem*, стор. 188.

19) *ibidem*, стор. 183—184.

20) *ibidem*, стор. 183.

21) Всі ті здобутки нинішньої науки кидають досить багато світла на ті, дуже часто незав-

- важувані, глибокі рани, що їх українському народові заподіяла чужомовна чи утраквістична школа.
 — Порівн. статтю Вол. Целевича в „Ділі“ з 19.VIII. 1928. стор. 2.
²²⁾ Лист до О. Ф. Штейн. ор. cit.
²³⁾ „Психологія поетического и прозаического мышления. З лекцій Потебні склав Б. Левинъ.
 — Вопрос теории и псих. творч. Т. II. вип. 2. ст. 101—102.
²⁴⁾ ibidem 99.
²⁵⁾ Рецензія на збірник пісень Я. Головацького, ор. cit. стор. 96.
²⁶⁾ Лист до О. Ф. Штейн. Ор. cit.

ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА

Василь Наріжний*

(У стопядесятьліття народження).

Цього, 1930. року, минає стопядесять літ від народження Василя Трохимовича Наріжного. Наріжний мало знаний. Не лише ширшій українській публиці, а навіть ученим дослідникам української літератури. Тимчасом, Наріжний саме є дуже плодотворним письменником; його твори (лише романи й оповідання), видані 1834. й 1836. р. у десятих книжках! Романи й оповідання його писані талановито; крім того, Наріжний автор ще й драматичних пес і віршів.

Виступив Наріжний на літературну ниву в останніх роках XVIII. століття, але скоро кидає лірику і драму, а береться за роман і оповідання. Успіхи? Для сучасних перейшов якомсь без глибшого впливу; так і зійшов мало знаний у могилу (1825. р.); але тепер його ролю оцінено. Він є творцем російського реального роману і правдивим основником правдивого історичного роману, хоч він сам ще такого, в теперішньому розумінні, не дав.

Але для нас він має вартість іншу, українську. Бож Наріжний — українець і у своїх творах спиняється найрадше на українських темах, хоч пише виключно по-московськи. Це й не диво; московська мова стає як літературна спадкоємицею „славенорусского языка“ й наші письменники 2-ої пол. XVIII. століття пишуть мовою чимраз ближчою до московської. Та мимо цього вони належать до української літератури, а їх московську мову треба трактувати як літературну. Рішає тут зміст твору і походження автора.

Наріжний походить з дрібної української шляхти. Вродився в містечку Устивиці, тоді миргородської сотні, гадацького повіту, 1780. року. Там жив його батько, Трохим, і дід, Іван. Початкову науку побирав дома, до 6. року; потім вчився в бурсі (полтавській, або чернігівській), далі в гімназії в Москві, врешті в московському університеті. Не докінчивши курсу, виступив 1801. року з університету, мабуть з причини вбожества, й поступив на службу. Служив на Кавказі, потім у Московщині. 1815. року оженився, 1821. року пішов на пенсію. Помер 1825. року, дня 21. червня.

До своїх оповідань і романів бере теми з української сучасности, або з минулого України. І так „Славянські вечорі“ (1809., 2. вид., доповнене. 1826.), оповідання, відносяться до київської старини; так само романи: „Аристіон або

* Література: А. Галахов, Историческая хрестоматия, II.⁵ Спб. 1887., с. 293. і д. Н. А. Белозорская, В. Т. Нарезный. „Русская Старина“, 1888, 1890, 1891. і ос. В. Данилов, Земляк и предтеча Гоголя. „Киевская Старина“, 1906, кн. 3—4. Ю. Соколов, В. Т. Нарезный. Москва, 1915. В. Дорошенко. В. Наріжний, вступ до перекладу „Бурсака“, Львів, 1928. і інше, менше важне.

перевиховання“ (1822.), „Бурсак“ (1824.), „Два Івани або замилювання у позвах“ (1825.), крім „Чорного року“ (вид. 1829.), мають теми з українського життя. Те саме з короткими оповіданнями, як „Марія“, „Запорожець“ і ін.

Про характер його творів говорить дослідниця так: „Хоч Наріжний не написав ні одного суспільного, вповні історичного роману, то в його „Запорожці“ й „Бурсакові“ стрічаємо викінчені історичні картини і мистецьке змалювання деяких моментів з минулого України, добре знаного йому з живих ще незабутих переказів і оповідань про часи Гетьманів, що їх чув у дитячому віці“. (Белозерська). А кн. А. Б. Вяземський писав 1825. року: „Правда, наш автор не цілком московський (руський), а український і два його найкращі романи: „Бурсак“ і „Два Івани“ відносяться до часу, як Україна ще мала свою осібну, характеристичну фізіономію“. Таким робом, твори Наріжного мають для нас особливу цінність як живий голос традиції Української Держави, відтворений не на основі студій, як у пізнішій, історичній уже, повісті, а з автопсії, або барвних оповідань людей, що жили ще за Гетьманів.

Тому цікаво буде ближче розглянути картини й погляди Наріжного, живого свідка нашого кращого минулого.

Реальні картини з життя Гетьманської України малює роман „Два Івани“, де на тлі устрою Гетьманщини виведено двох Іванів, що сваряться зі своїм сусідом — звичайно за дурнички й пакостять собі взаємно та позиваються. Недрукований дотепер роман „Гаркуша“ мотивує психологічно вчинки цього розбійника, попхнутого до розбою життєвими умовами. В „Запорожці“ картина Січі. В „Бурсакові“ теж маємо кілька побутових картин: прим. звичай давати молодого шляхтича на двір образованого шляхтича, щоби молодий набрав товариської оглади; опис бурсацького життя; тип зубожілого шляхтича, що соромиться вийти до прохожих у робочому вбранні; бенкет зі скоморохами, то що.

Особливо цікаве для нас становище автора до Гетьманщини. Наша соціалістична література привчила нас дивитися на наших монархів (Князів, Гетьманів) як на тиранів, що з запалом гідним кращої справи старалися поневолити підданих. Ця література здерла з наших монархів ризу маєстату і звела їх лише до більших „панів“. Щож нам лишалось? А те, що як появлялися наклепи, що в нас не було нічого маєстатичного, святого, лише руйніцтво, як зводилося Великого Богдана до „козака“, та ще й дуже некультурного, ми могли лише злоститися безсильно, грозити „святиченими“, ми, „плебейська нація“(!), мовляв Драгоманів.

Тимчасом Наріжний показує, що для українця часів Гетьманщини, Гетьман був таким самим маєстатом, як для москалів Цар, а хто знає чи не більшим, як для поляків Король (очевидно, з часів елекції). Одне слово, для українців Гетьман був суверенним монархом, а не якимсь третьорядним вазалом четверторядного суверена. Це не тенденційний фабрикат пізнішого часу (такі нам не грозили, бо письменники завжди шукали „чистої“ чи-то „нагої“ „правди“), а голос людини, що для неї монархом був — уже Цар. Значить, чуємо тут вірний голос минулого.

Для Наріжного Гетьман — це „державний старець“: полковник говорить до Гетьмана: „Честь твого імені для мене і для всіх розсудливих людей великоцінна, бо в ньому спочиває честь України“. („Бурсак“). Для нього дочка Гетьмана „може рівнятися з усякою королівною“ (там само). Ось як описує прибуття Гетьмана:

„Невдовзі метушня духовенства й народу оповістила прибуття Великого Гетьмана. Тиша запанувала всюди. Спочатку показалося з-півсотні вартівних, зодягнених у дорогі черкески, потім ішли значні урядовці у блискучих убраннях, а за ними ступав державний старець. Кроки його були

повільні, велич була з очей його, високий ріст і струнка постава вирізняли його зпоміж усіх інших“.

(„Бурсак“).

Гетьман мусить бути маестатом, бо йому Батьківщина доручила уряд, отже він—уособнення її маестату (там само).

Не диво тому, що запорожці для Наріжного переважно розбишаки. Це, на жаль, опирається на правдивих фактах; після Хмельниччини зі Запоріжжя вийшли такі типи, як Петрик і інші, що лише руйнували Українську Державу, були „форпостом степу в боротьбі з хліборобською Україною“.

Але постаті Наріжного не маріонетки, і Гетьман, як людина, має свої вади; один з горюїв „Бурсака“ кличе в розпуці: „Розумію, що в палатах, де сіяє пишнота й роскоші,... там нема свободи, нема любови, нема щастя“.

Такі погляди Наріжного, людини з часів Гетьманщини. Це також висока цінність його творів. Варт, щоби кожний українець, що дорожить рідною державною традицією, прочитав бодай „Бурсака“, що вийшов недавно в перекладі на українську мову¹⁾ тепер у стоп'ядесятьліття народин його автора.

J. CALVET

Змисл католицизму і дух захристії*

Щоби влучно оцінювати твір мистецтва не вистарчає знання предмету, треба ще мати змисл краси. Щоб оцінювати по католицьки літературний твір, не вистарчає релігійна ерудиція, треба ще мати релігійний змисл. Це є особливе почування, почування таємне, як і почування краси, так само знаменне і так само невловиме. Або маємо його, або не маємо; якщо маємо, то можемо його здусити або можемо розвинути через культуру; та якщо його не маємо, то важко його собі дати або замаскувати його відсутність. Це утворює чималі різниці між людьми. Щоби навести приклад, який не вразить нікого, бо досить далекий, скажімо, що Руссо мав релігійний змисл, а Вольтер не мав того змислу, і це творить між ними пропасть.

Католицький змисл це релігійний змисл, означений і приспособлений до життя. Лежить він передусім в живому відчуженні, що хтось належить до системи, яка його переростає — що хтось занурюється в містерії і має в собі частину тої містерії й живої божої іскри, — що хтось надає своєму життю його повного значіння, скеровуючи те життя

до вищої мети. Йдучи далі, охоплюючи докладніше ті елементи й примінюючи їх до ділання, маємо почуття нашого обниження, нашої залежності від права і нашої свободи, а це спричинює що коли нас раптово щось попихає до зла, то чинимо гріх, піддаючися його владі; відчуваємо потребу, тісно звязатися з Церквою, щоби здобути таланти спротиву й двигнення себе; приходимо до розуміння, що тільки піддавшись цілою істотою законам Церкви, здобудемо індивідуальну й збірну вартість; і відчуваємо радість, подумавши про єдність цього християнського світа, що його частинкою є й наша істота, і в якому нічого сенько не пропадає завдяки тому чудові, що в ньому пробувають святі. Не так знати ці річі, як їх почувати — ось, у чому лежить католицький змисл.

Цей змисл є необхідний тому, хто хоче оцінювати вповні і широко сучасну літературу в глибину і в простір, щоби вислідити в світських творах тремтіння релігійного посіву, а в католицьких — занепокоючий поганізм. Чому то не один новітній твір збуджує такі клопітливі сумніви або такі горячі полеміки

¹⁾ Пер. зладив д. В. Дорошенко, видала „Просвіта“ 1928. року.

*) Виймок з книжки J. Calvet-a „Про католицьку творчість і критику“.

серед католицьких письменників? Подаймо кілька прикладів: *Barres, Maurras, Montherlant, Mauriac* викликають між нами суперечки; чи маємо добавувати в них оборонців чи шкідників релігійного духа? Не знаємо цього тому, бо зразу стараємося схопити в них логічний ланцюх тверджень або виснувати з їх творів теорії, що їх вони розвинули з певним замишуванням; але і їм, як і всім людям, густо-часто недостає логіки, а ті теорії, які вони собі випестили, може є в своїй духовій суті чистим випадком. Якбиж ми мали релігійний змісл, то вмалиби відріжнити під покривалом добірних і блискучих слів справдішну струю їхньої думки і їхніх почувань, тут здорове християнство, може навіть не свідоме себе, там поганство, що також несвідомо дає про себе чути, онтам знову стидливий поганізм, що старається притаїтись!

Християнський змісл, потрібний передовсім у критичному приспособленню до сучасних творів, що видніють у сумерку нинішного життя, є також дуже пригожий для зрозуміння минувшини. Наша література має релігійне значіння, яке вимикається очам богатых людей; видала вона дуже мало таких великих творів, що — явно чи тайно — не малиби на цілі, поборювати або звеличувати християнську ідею в її могутній силі. А не дивитися на цю справу тим чином тільки тому, що не добавуємо її значіння, значилоби обнижувати ті твори, звужувати їх, позбавляти їх їхнього справдішного ядра. Шож говорити наприклад про вічні спори на тему Русса, Шатобріяна або Бодлера? Критика дуже вчена але дуже недостаточна, видає про них свій осуд, збираючи документи, і робить з Русса філософаруїтника, з Шатобріяна поганина, а з Бодлера хулителя. Все це є правда в частицях і все це є фальш у цілому: Руссо має релігійну душу і боронив Божої справи перед атеїзмом енциклопедистів; Шатобріан вірить в Ісуса Христа, любить Його діло, почитає Його з пересвідчення; Бодлер має більше католицької ревности, аніж Віктор Гіро, хоча й не написав „*La prière pour tous*“.

Правда, Руссо, Шатобріан і Бодлер не є нетикальні; але думаю, що релігійним зміслом можемо в них відкрити елементи, дуже християнські, які може тільки не даються охопити аналізоу ума. Не всі геологіи відкривають джерела, не всі віруючі є містиками, і не всі критики мають ту особливу вразливість, яка викликає своєрідну дрож, коли зіткнемося з красним і божеським. Дослідники красного й божеського трапляються досить рідко і це спонукує нас, не дуже дивуватися хибама критики; а чи багато знайдемо творців, що малиби здібности критикувати згідно з описаними способами й вимогами й умалиби злучити горячку винахідливости з холодом аналізу?

При тій нагоді мушу застерегтись, що католицького зміслу, про який тут говорю, не треба мішати з духом захристії. Однак порозуміймося, бо всі захристії малиби тут право протестувати, запевнюючи, що вони так само католицькі, як церкви; церква є місцем, де душа відчиняється перед Богом у молитві; а захристія управильнює розпорядками ті матеріальні потреби, що необхідні для молитви. Дух захристії — то дух адміністрації, якого предметом і правом є, держати лад і порядок у всіх речах, уміщених в означеній перегородці, а виключувати ті всі, що їх та перегородка не передбачила. Дух захристії є конечний у захристії і він заслуговує на повну пошану, аби тільки з неї не виходив. Приложений до критики робиться смішним і жалюгідним. Лежить він у тому, що подивляє й хвалить автоматично всі книжки написані на традиційну і будуючу моду, без жадного огляду на їхню літературну вартість; так буде добре, бо так було по всі часи. Але коли появиться твір ширший і вищий, або сильніший і глибший в науці, або написаний свобідніше і більше радісно, будиться згіршення: де вмістити ті сміливіші твори? Нема передбаченої перегородки; годі його прийняти; а що такі твори мають недобрій звичай появлятися в злу годину й заколючують урядовий спокій сторожів захристії, то ці відправляють їх в приступі злого настрою геть, а по-

тім, аби оправдати ту некультурну поведінку, обтяжують їх всякими недотачами й гріхами. Таким чином дух захристії веде просто — до несправедливости. Таких, що так само думають, є стільки, що не треба жадної відваги, аби про це заговорити.

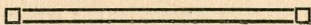
Ще гірше, коли дух захристії зачне приводити свої докази; бо або трапляє в порожнечу, або черпає свої підстави з протестантизму чи також з янсенізму. Певно, що коли правда на боці Кальвіна, то требаби спалити всі книжки крім очищеної Біблії; а коли правда на боці Паскаля, коли всі „розривки“ є погубні для християнського життя, то требаби опрокинути театр, навіть виховуючий, повість, навіть з церковної преси, і всяку поезію, навіть кантичкову. Але Кальвін і Паскаль помиляються. Мистецтво має свою святую задачу. *M o p t e s e x u l t a b u n t s i c u t a r i e t e s e t c o l l e s s i c u t a g n i o v i u m.* Творчість має почин у вибуху радості, яка не є нічим іншим, як незаспокоєною потребою почитання; є щаслива, що живе, і дякує Творцеві. Людина захоплюється за себе й за природу, яка не вміє висловити своїх утіх духовою мовою. З цього і таким чином родиться мистецтво. В біблійному порівнянні виявляється свята радість і свята свобода дітей Бога. Католицький змісл розуміє ту радість і ту свободу, і католицька Церква, що спасла мистецтво від погуби кальвіністів і янсеністів, завжди його приймала й розуміла. Новина не згіршує її ніколи, вона відріжнює дуже скоро те, що має залишитися, маючи свій корінь у минулому, від того, що має пропасти, маючи свій корінь у — повітрію.

Змісл католицизму, такий необхідний кождому католикові, що творить і старається тим чином ділати на уми, повинен розвиватися й виострюватися відповідно вправою. Треба часто брати в руки поважні твори й знову до них вертати, твори *in 4°* та *in 8°*, св. Августина, св. Томи з Аквіну, Боссюета, де Местра, папські енцикліки, науки Церкви. Так ступнево будується като-

лицький спосіб думання, дуже широкий і дуже звязкий. Традиція, що плекає нашу віру кидає світло на дороги майбутности; тоді розуміємо практично, які правдиві є слова Боссюета до Фенельона при кінці листа „*Relation sur le Quiétisme*“: „Коби вмів передбачити, поки час, осуд Церкви; римська Церква любить аби її упереджувати тим чином, бо в своїх законах прагне завжди мати за собою традицію, отже можемо її в певному значінню послухати, ще заки промовить“.

Варто звернути увагу на коментар, котрим Фенельон дрібно записав маргінеси поважної перестороги Боссюета. „Якщоби я міг передбачити закон римської Церкви“ — пише Фенельон — „то вийшов би на-зустріч Церкві й піддавсяби їй без застережень. Але не можу опрокидати наук усіх шкіл, заки свята Столиця їх не опрокине, і сподіваюся, що Емініція з Меаух бувби також згідний їх прийняти, якщоби свята Столиця їх затвердила, як я готов їх опрокинути, коли свята Столиця їх опрокине“.

Добра лектура виробляє католицький змісл. Тільки внутрішнє життя може його зміцняти й загострювати. Не можливо пізнати повного значіння, всіх вимог і всіх труднощів якоїсь науки, доки не почав хтось цілий жити тою наукою. Йти за католицькою наукою в сучасному світі і — що в десятеро помножує труди — в світі літературнім, навпростець через розбуджені пристрасти, через намови до боязкості, через занепокоючі приклади, це вимагає героїзму — і то не лише хвиливого зусилля, але героїзму кожної хвилини. Та коли ми вже стали на дорозі такої вправи, при якій часто і кров тече, то заєдно здобуваємо багаті досвіди, які ніколи не дадуться збентежити творам мистецтва, здобуваємо ту тремтлючу вражливість, яка буде вміти розріжнити в творах мистецтва найменший відзив людини, здобуваємо спокій душі, дар уміркованости й сердечність, що дають змогу оцінити повагу й вартість релігійного зусилля в книжках усякого рода.

В. ЗАЙКИН;

Нариси з історії філенотичної ідеї в Східній Україні в XVIII-XX вв.¹⁾

I.

В другій половині XVII-го ст. наступили, як відомо, глибокі розділи і роздвоєння України, як під оглядом політичним, так і релігійно-церковним та культурним. Західна Україна (тобто Галичина, Холмщина, Полісся, Підляшша, Волинь, Поділля, Київщина — крім самого Києва), котра вже давно знаходилася під сильними католицькими впливами, й на території котрої вже в першій пол. XVII віку Унія встигла знайти відповідний ґрунт і закорінитися, — протягом другої пол. XVII-го й перших десятиліть XVIII віку — стала майже вся католицькою, або в кожному разі переважно католицькою. Натомість Східна Україна лишилася на боці від безпосередніх католицьких впливів: Чернігівщина під час заведення Берестейської Унії належала до Російської держави, й Унія в ній сливе й непоширювалася; інші східно-українські землі — Полтавщина, Слобожанщина, Херсонщина, Катеринославщина, Таврія, західна Донщина, Кубань, Ставропільщина в першій полов. XVII в. були мало заселені або й зовсім пустинні. Уже в XVII ст. церковне життя Східної України тісно злучилося й майже злилося з церковним життям Великої Росії; в другій пол. XVII в. Сх. Україна вступила під зверхність московського патріярха, а на поч. XVIII в. вже остаточно увійшла в склад Російської Православної Церкви. Се зєдинення східно-української Церкви з великоруською було не тільки зовнішнім, але в значній мірі й унутрішнім, органічним. Дуже відмінні між собою ще в XVII ст. Східна Україна й Великоросія протягом XVIII ст. сильно зблизилися і в суспільно-політичній устрої, і в культурі, й у релігійно-церковній житті. На чолі обєднаної великорусько-української Церкви протягом більш півстоліття стоять переважно українці, які чимало причинилися до українізації російської культури й церковно-релігійного життя. З другого-ж боку, йшла розуміється, не менше значна русифікація всіх сторін життя у Східній Україні. Таким чином Східна Україна увійшла в своєрідний східно-європейський культурний світ, значно відмінний від Заходу.

Але повне відчуження від західно-католицького світу на Східній Україні ані в XVII—XVIII в. ані пізніше не наступило, хоч звязки Сх. України з католицьким світом та католицькі впливи на Сх. Україну протягом XVIII ст., зі стислішим зближенням та зєдиненням Сх. України з Росією, розуміється, слабшали. Всетаки почуття одности християнського світу, розуміння потреби Зєдинення Православної й Католицької Церкви, симпатії до Католицтва, змагання до Зєдинення на Східній Україні все були досить помітні, хоч правда охоплювали вони не дуже широкі круги людей. Слід піднести, що прихильно настроєні до Католицтва й справи Зєдинення уродженці Сх. України, входячи в сферу загально-російського державного й духового життя, часом здобували певний вплив у тім напрямі на російське громадянство та на російську державну політику й причинялися до поширення фільокатолицьких та взагалі церковно-універсалістичних ідей і серед великоросів. В кожному разі, і в XVIII та XIX і на XX ст. ми бачимо не раз досить яскраві прояви філенотичної ідеї

1) Ця стаття становить продовження й дальший розвиток розвідки проф. Вяч. Зайкіна: "З історії католицької ідеї в Сх. Україні в серед. XIX в.", яка була вміщена в „Записках Чина Св. Василя В.“ (1929, т. I вип. 1—2 й викликала зацікавлення на Заході, зокрема в Римі.

а часами конкретні змагання до ідеалу Єдиної Церкви і на Східній Україні і (почасти іноді під впливом українців) у Великоросії.

Історія сих ідей і змагань серед сх.-українського громадянства, як ми вже вказували на іншому місці²⁾, досі сливе зовсім не досліджувалася. Є лише деякі випадкові нариси, присвячені окремим представникам філенотичних ідей і змагань серед сх.-українського громадянства, та й то писані не українцями, з не-українського становища, з цілковитим зігноруванням як національно-українського моменту, так і самого духу, завдань та потреб справи зєдинення на Україні.

Не маючи можливости нині дати повний і докладний огляд всіх філенотичних течій, ідей, змагань і спроб на Сх. Україні чи так або інакше звязаних зі Сх. Україною, ми вважаємо потрібним подати тепер хоч отсі неповні й короткі „нариси з історії філенотичної (і фільокатолицької) ідеї на Східній Україні“, в надії, що може й сі невеликі нариси, мимо своєї недосконалої форми, причиняться в деякій мірі до зясування минулого уніоністичних ідей і змагань на Україні, а може й заохотять до дальшого й повнішого їх змалювання.

Східна (й південно-східна) Україна почала густо заселюватися з середини XVII ст., коли мешканці Галичини, Волині, Поділля та ін. західно-українських земель почали масово переселюватися на нові місця, кольонізуючи мало заселені або й зовсім пустинні простори Лівобережної, Слобідської й Степової України. Сі кольонізатори східно-українських земель — особливо ті з них, що належали до шляхетської, міщанської й боярської верстви й що на нових місцях створили основний кадр східно-української козацької старшини, виховані часто під досить сильним впливом католицької культури — принесли зі собою багато релігійно-церковних звичаїв, вірувань, поглядів, створених під католицькими впливами. Деякі з тих переселенців, особливо зпосеред східно-української козацької старшини, як прим. Безбородьки, Шидловські, Квітки, Колосовські й чимало інших, давніше належали до Католицької Церкви, й память про се зберіглася довший час серед їх нащадків, іноді разом із традиційною, родинною прихильністю до католицтва.

В церковнім ужитку православних у Східній Україні в деяких місцях, довгий час, аж до поч. XX ст., лишалося багато обрядів і звичаїв, що свідчили про католицький вплив, як прим. хрещення через обливання, особливі обряди підчас служб над Плащаницею, дзвінки на літургії Преждеосвященних Дарів, ставання навколїна під час „Прийміте, ядіте“, деякі додаткові молитви то що, не кажучи вже про численні обряди й звичаї, що існували давніше й зникли протягом XVIII—XIX ст. Здається, що католицьким впливом у значній мірі треба пояснити й особливий культ Матери Божої на Східній Україні, який між ін. відбився в посвяченню дуже численних церков на Сх. Україні ріжним святам Матери Божої.

На особливу увагу заслуговує культ Озерянського чудотворного образу Божої Матери на Слобідській Україні. Озерянський образ безсумнівно західно-українського походження: на образі помітний певний католицький вплив; до того-ж образ увінчаний на католицький взір короною. Його принесли зі собою, правдоподібно, якісь переселенці з Галичини або з Волині в серед. XVII в., коли заселювалася Слобожанщина. Потім у другій пол. XVII в. цілком випадково знайдено сей образ на полі, коло „слободи“ (села) Озерянки (недалеко від Харкова). Скоро біля цього образу помічено ріжні чудесні сілєння. Образ почали шанувати по всій Слобожанщині. Що-року, двічі — 22.IV й 30.IX відбувалися урочисті святкування на честь Озерянського чудотворного образу Божої Матери, на які сходилися десятки тисяч паломників, іноді йдучи пішки десятки й сотки

²⁾ В ст. „З історії католицької ідеї в Східній Україні в серед. XIX в. Зап. ЧСВВ., т. III, вип. 1-2.

кілометрів; в супроводі многотисячної юрби паломників відбувався хресний хід: образ несено — 22. IV з Харківського монастиря до Куряжського (10 км. од Харкова), 30. IX — назад. Сі дні були святами цілої Слобожанщини. Озерянську ікону шанували й православні й католики; що більше почитали її навіть деякі протестанти (мимо відсутности в них пошани до св. образів!). Озерянський образ се був наче якийсь таємничий символ звязку Східної України з Заходом.

II.

Найголовнішим лучником Східної України з католицьким Заходом і взагалі з католицизмом в XVII—XVIII вв. була Київ-Могилянська Академія, заснована митрополитом Петром Могилою на західно-католицький взірець. Значіння Київ-Могилянської Академії в розвитку православної богословії й взагалі Православія було величезне. До заснування Київ-Могилянської Академії східно-християнська богословія була не систематизована; східні отці Церкви становили величне джерело для розвитку сх.-християнської науки, але потрібна була велитенська праця для опрацювання спадщини Східних Отців і Учителів Церкви, для використання її для нових потреб, часто не узгляднюваних в давніших часах, в часах розвитку патристики, коли богословія мала перед собою часто зовсім інші завдання й цілі. Тому, коли в кінці XVI та в XVII ст. встала перед православними дуже пильна потреба зясування основ Православія та його ріжниць від інших християнських ісповідань, виявилася неясність і незакінченість православної богословської науки, й на якийсь час наступила така розбіжність і дезорієнтація в православної богословії, що під імям Православія ріжні богослови й письменники почали викладати часто цілком суперечні між собою богословські доктрини. Деякі з ніби-православних письменників викладали по суті цілком протестантські погляди (прим. М. Смотрицький у його перших творах, почасти навіть і Іван Вишенський), а деякі, як потім виявилось, й дійсно були протестантами (Христ. Філялет-Бронський). Сій розбіжності й дезорієнтації поклала кінець Київ-Могилянська Академія, створивши на західно-католицьких взірцях систему православної богословії. Праця Академії, не була малпуванням західних взірців. Київські учені намагалися дати синтез східних Отців Церкви з західною т. зв. схолястичною та нео-схолястичною богословією; в Академії пильно вчили й визначніших схолястів на чолі з Томою Аквінським і св. Августина й східних Учителів і Отців; хоч і не завжди може вміли дати бажаний синтез. Через Київ-Могилянську Академію увійшло в православну богословію стільки католицьких елементів, що—по вислову деяких сучасних російських богословів — щоби „очистити“ сучасну російську (й сх.-українську) православну богословію від католицьких „домішок“, з неї довелось-б викинути може більш половини доктрин. Деякі з католицьких наук, прим. наука про сім Св. Тайн, остільки твердо вкорінилися в православної богословії, що вважаються нині за основні науки православної віри³⁾. Та професори й вихованці Київ-Могилянської Академії часто приймали й такі католицькі (іноді навіть спеціально-західнокатолицькі) погляди, які тепер вважаються за характеристичні ріжниці між католицизмом і православієм, нпр. науку про Непорочне Зачаття Пресв. Діви Марії; її додержувався м. ін. у своїх знаменитих Четьях-Минях митрополит Димитрій Тупталоєнко, признаний святим у Православній Церкві; під сильним католицьким впливом були також митрополити київські Варлаам Ясинський † 1707) та Йоасаф Кроковський † 1718), а в значній мірі й Стефан

³⁾ Що правда, останніми часами роблено спроби усунути науку про сім св. Тайн з православної богословії, але спроби ці не зустріли прихильного відгуку. Порів.: Ієромонах Тарасій: Переломъ въ древне-русскомъ богословіи. Варш. 1928 (див. зокрема передмову до сієї розвідки, написану митр. Антонієм Храповицьким).

Яворський, містоблюститель патріяршого престолу й перший президент російського Синоду, й цілий ряд інших київських учених. Вони не тільки приймали західно-католицьку науку про Пресущество Св. Дарів, але й у таких догматичних питаннях, як прим. наука про позагробове життя, виразно схилилися до католицизму. Що більше, маємо певні підстави для висновку, що принаймні деякі з київських богословів в 1680-тих роках схилилися до признання законности Фльорентійського собору й прийнятих тим собором постанов. Іншими словами, в засаді деякі з тих богословів схилилися до признання Фльорентійської Унії. На перший погляд, се може видатися дивовижним. Але ми не повинні забувати, що деякі з тих київських богословів задля поширення своєї богословської освіти вступали в західні католицькі університети й академії—в Кракові, в Оломуці, в Римі і т. д., приймаючи при тім Унію, признаючи дійсність і законність Фльорентійського собору та його постанов. Для декого з тих богословів таке признання було порожньою формальністю; деякі з них, правда дуже рідко, здобувши вищу освіту в католицькій школі, потім ставали навіть лютими ворогами Католицької Церкви (Теофан Прокопович)⁴); але для більшости признання Фльорентійської Унії, здається, не було простою лише формальністю. В кожному разі, московський патріярший уряд, під зверхністю якого знаходилася Українська Православна Церква з 1685 р. мав відомості про схильність деяких київських богословів до Фльорентійської Унії, що викликало велике занепокоєння в Москві. В 1688 р. патріярх Йоаким звернувся до митрополита київського Гедеона кн. Святополк-Четвертинського й архієпископа чернігівського Лазаря Барановича з жаданням подати відомості про фльорентійський собор, обставини й цілі його скликання, його постанови та про їх становище супроти цього собору і його постанов. Рівночасно патріярх запитав також про їх погляди на час Пресущество Св. Дарів⁵). Митрополит Гедеон скликав собор „старших духовних“ своєї епархії, на якому, по обміркуванню справи, доручено ігуменові Інокентієві Монастирському скласти писемну відповідь патріярхові⁶). З відповіддю явно зволікали. Щойно 14. VII. собор старших духовних розглянув проект відповіді, складений Інокентієм, і затвердив його. Відповідь підписали всі учасники собору⁷). Ясна річ, що в відповіді давалося негативну оцінку Фльорентійського собору. Інакше й не могли відповіді безкарно київські духовні. Події 1685-86 рр. поставили Східну Україну й сх.-українську Церкву в таке становище, що київські духовні—прихильники Фльорентійської Унії не могли ані боронити своїх поглядів ані тим більше мріяти про переведення їх в життя. Східна Україна остаточно зєднувалася з Росією. „Вічний мир“ 1686 р. між Росією й Польщею остаточно скріплював це зєдинення й передавав Москві права над Київом, (який перед тим, після Андрусівської угоди, мав ніби-то належати Польщі). Населення Сх. України у своїй величезній більшості, змучене попередніми війнами, „руїнсю“, переселеннями, твердо трималося московської протекції, яка забезпечувала помітніший спосіб і порядок, можливість широкої колонізації українських степів та інтенсивного господарчого розвитку і т. д. Отже ясно було, що доля Східної України на довгі часи звязана з Росією, а разом з тим і доля

⁴) Впрочім ми особисто схилиємося до думки, що визнання Унії й католицька горливість Теофана Прокоповича під час його перебування в греко-католицькій Чині СВВ. й науки в Римі не були лицемірством, і що він був тоді щирим греко-католиком, але потім радикально змінив свої погляди, подібно до того, як пізніше Степан Джунковський, гарячий прихильник і пропагатор Зєдинення, визначний Ісусовець (Єзуїт), а потім противник католицизму. (Див. нижче).

⁵) Грамота патр. Йоакима до митр. Гедеона від 29. III (ст. ст.) 1688 р. в „Арх. Ю-З. Рос.“ з грамотою до митр. Гедеона, у Страдомського: „Лазарь Барановичъ“.

⁶) Лист Варл. Ясинського до гетьм. І. Мазепи від 26. VII. 1688 р. (Н. И. Петров, Опис. Библ. Киево-Соф., рукоп. N. 430).

⁷) М. Сменцовскій Братья Лихуды. Опытъ изслѣдованія изъ исторіи просвѣщенія и церковной жизни конца XVII и нач. XVIII вѣковъ. Пб. 1899, с. 201.

Української Православної Церкви поставлена на довгі часи в залежність від Москви, від її світського й церковного урядів. Що правда, в той час Москва її втручалася в внутрішнє життя сх.-української Церкви, не порушувала її внутрішньої автономії, але, очевидна річ, при загальному знаній тогочасній упертості й ворожості великоросів супроти католицького Заходу, не могла допустити ані практичного переведення в життя того чи іншого церковного зеднання з Заходом, ані навіть засадничого признання чи хоч-би нахилу до нього. Рахуючись з сими фактами, навіть і ті київські духовні, що в тій чи іншій мірі були прихильні ідеї Фльорентійської Унії, очевидно, погодилися, принаймні назовні, з офіційними відкиненнями Фльорентійської Унії.

Рівночасно з тим, московський патріарший уряд почав боротьбу з деякими католицькими доктринами київських православних богословів, передовсім з наукою св. Димитрія Тупталенка про Непорочне Зачаття Пресв. Діви Марії та з загально поширеною на Україні наукою про час Пресуцествовання Св. Дарів.

Слідом за тим, зпосеред самих київських богословів повстала фільопротестантська течія, що спричинилася до ще більшого віддалення Сх. України від католицизму. Родоначальником цієї течії був Теофан Прокопович (*1681 †1736), реформатор і фактичний керманець Російської Православної Церкви на поч. XVIII ст., організатор російського Синоду. Бувший василіянський монах, римський вихованець, Т. Прокопович у молодих літах був, здавалося, гарячим прихильником зєдинення; прозідняки василіянського Чину й римські вчителі його поклали на нього величезні надії, сподівалися, що він стане „стовпом, окрасою і гордістю“ василіянського Чину і взагалі Греко-Католицької Церкви. Сталося однак інакше: Т. Прокопович не тільки розірвав з Католицькою Церквою, але й зробився ворогом католицизму й фільокатолицьких напрямів у Російській Церкві й богословії.

Часто пояснюється все поступовання Т. Прокоповича егоїстичними, властолюбними і т. п. мотивами. Дійсно, моральний рівень Прокоповича був, здається, не дуже високий. Однак ледви чи можна всі його вчинки й зокрема радикальну зміну його релігійно-церковного напрямку пояснити виключно егоїзмом, карєризмом, жадобою влади і т. п.; атже й лишаючись у греко-католицьких кругах, він мігби зробити дуже гарну карєру. Нам здається, що були й певні засадничі моменти в поступованні Т. Прокоповича. Не слід забувати, що радикальна зміна поглядів Прокоповича наступила саме в тім часі, коли в Греко-Католицькій Церкві відбувався перелім та наступили значні зміни, що правдоподібно й було товчком до радикальної зміни поглядів Теоф. Прокоповича.

В кожнім разі, з початком XVIII ст., під впливом тіснішого зєдинення України з Росією, розвитку фільопротестантської течії в Російській Церкві, переслідувань фільокатолицьких настроїв Теоф. Прокоповичем, а також без сумніву й під впливом радикальних латинизаторських реформ у Греко-Католицькій Церкві, помітно слабнуть ідеологічні звязки Східної України з католицизмом, хоч фільокатолицькі й церковно-універсалістичні ідеї й після того не зникають. Головним осередком тих ідей залишається Київ-Могиллянська Академія. Одні з її вихованців, як архієп. Теофілакт Лопатинський, архієп. Арсеній Мацієвич та ін., вели полеміку з протестантизмом і боронили католицькі доктрини в православній богословії; другі, як прим. славнозвісний український фільософ Гр. Сковорода обстоював думки про необхідність одности Церкви, гостро засуджуючи всяке сектарство, відокремлювання й розлами в Церкві. Зпосеред вихованців тієї Київ-Могиллянської Академії вийшов і дещо пізніший прихильник Зєдинення й „опікун“ католицизму в Російській державі князь Олександр Безбородько.

III.

Олександр Безбородько походив з одного з визначніших старшинсько козацьких родів Сх. України. Предки його належали до шляхетського роду Ксенжицьких, що віддавна оселився на Україні. Під час Хмельниччини предок Олександра Безбородька Демян Ксенжицький прилучився до козацького повстання, змінивши своє прізвище на „Безбородько“. Батько Олександра Безбородька Андрей Безбородько (*1711†1780) був генеральним писарем у гетьманськiм уряді України в 1741-62 рр., і фактично головним керманічем Гетьманської України в тім часі. Олександр Безбородько народився в 1746 р. Освіту одержав у Києво-Могилянській Академії. З призначенням Румянцева правителем України (по скасуванні гетьманства) в характері „бунчукового товариша“ він зробився керівником канцелярії правителя (1765 р.), а через два роки членом генерального суду. В 1774 р. став київським полковником. Але вже в 1775 р. його покликано на службу до Петербургу, де він був спершу особистим секретарем Катерини II, потім членом колегії міністерства закордонних справ і вкінці, протягом девяти років (1782—1791), займав становище, подібне до голови кабінету міністрів Російської держави, маючи до того-ж під безпосереднім наглядом закордонну політику Росії, пошту, флот і церковні справи ріжних ісповідань. В 1784 р., на просьбу російського уряду, Йосиф II дарував Ол. Безбородькові графський титул. Завдяки своїм великим і ріжностороннім здібностям і працьовитості, Безбородько приніс великі користи Російській державі. Та, мимо всіх його заслуг, під кінець панування Катерини II, його усунено від керування урядом, й сама особа „графа з хохлів“ зробилася предметом для глузування й спліток Катерининого уряду. Та зі вступом на російський престіл Павла I (1796 р.), Безбородько зайняв провідне місце в російськiм уряді, був призначений канцлером і одержав при коронації Павла князівський титул. В сім часі він багато зробив і для України і для Церкви та духовенства. Але, на жаль, саме в моменті найбільш енергійної й широкої діяльності Ол. Безбородько помер (в 1799 р.).

Вихований в традиціях сх.-українського старшинсько-козацького роду, Олександр Безбородько, займаючи найвищі уряди в Російській державі, лишався вірний своїй українській національності; постійно зносився з українськими патріотами; радо піддержував своїх земляків у Петербурзі; був одним із найбільших національно-українських меценатів; заохочував до збирання й видання матеріалів до історії України, до української етнографії, сам збирав такі матеріяли, допомагав порадами й грішми у виданні українських козацьких літописів і т. п. творів; підшукував людей, якіб могли написати „Історію малоросійськую“ ітд.; здається, що його ініціативою, його батько Андр. Безбородько написав продовження „Краткой лѣтописи Малыя Россіи“ за 1704—1776 рр., склав „Изъявление настоящего образа правления въ малой Россіи“, спис гетьманів і вищих старшин ітд.; за його-ж спонукою, при його співучасті й за його гроші видав Вас. Рубан низку цінних матеріалів і розвідок з обсягу української історії та інших ділянок українознавства⁸⁾. Олександр Безбородько мріяв і робив заходи до заснування на Східній Україні університету або іншої високої школи; але сей проект його виконали вже по його смерті його наслідники, заложивши — згідно з його за-

⁸⁾ Для характеристики його історичних, а почасти й національних поглядів, цікаві його міркування (в однім з його листів, писанім 3.VIII 1790 р.), „чому зник на Україні дух геройства“: „Въ одномъ писмѣ писалы Вы Осипу Степановичу (Судіенкові), что Вы, любите козацтво и жалѣете объ немъ. Знаете ли Вы, отчего оной духъ геройства въ Малороссіи исчезъ? Отъ того, что уже отъ нѣкотораго времени мѣсто козацтва заняло школярство: вмѣсто Папія Бѣлоцерковскаго, Христи Сенчанскаго, Лавра Остапскаго и другихъ имъ подобныхъ, заняты стали фирчиками и штатиками, которые сперва позакидавъ выліоты, а потомъ въ нѣмецкое перебрались платье и одѣлались прямо такими, какъ покойный старый Степанъ Афендикъ говаривалъ: въ полѣ не жолнырь и дома не господарь“ („Кіевск. Стар.“, 1883, IV, с. 893—894).

повітом — на його кошт „Лицей кн. Безбородька“ в Ніжині; се той лицей, де вчилися потім Мик. Гоголь, Нест. Кукольник, Афанасій-Чужбинський, Гребінка, Редькин (визначний український правник-філософ). Безбородько протегував також українських музиків, співаків, малярів; на своїй „дачі“ під Петербургом уряджував пишні свята з участю українських артистів; мав велику й дуже цінну галерію образів, де було м. ін. чимало образів, головно, предметів, писаних тогочасними славними українськими мистцями. — В державній політиці, за часів царювання Катерини II, нищительки українських свобод, мимо свого високого становища, Безбородько нічого не міг зробити для української автономії. — Але зі вступом на російській престіл імп. Павла, Безбородько, ставши канцлером, перевів цілий ряд реформ, спрямованих до відновлення української державности, знищеної Катериною, повернув суд та ін. установи Гетьманської України і готував повернення гетьманства; але передчасна смерть його не дала йому закінчити розпочатої ним великої праці.

В церковній політиці Олександра Безбородька так само, як і в його політиці державній, відбилися родові й родинні традиції та його виховання. В добі, на яку саме припадає діяльність Безбородька по всій Європі, як відомо, широко розплилися отруйні впливи, з одного боку — масонські з другого боку — „вольтеріянські“, деїстичні, матеріялістичні і т. ін. Уряд Катерини II знаходився під сильними впливами французького „вольтеріянства“ й матеріялізму. Катерина II називала себе „ученицею“ Вольтера, піддержувала жваве й приятельське листування з Вольтером, д' Алямбером і їм подібними ширителями безрелігійности і в релігійно-церковних справах дійсно була їх наслідувачкою, наносячи і православної і ін. християнським релігіям (крім німецького протестанства) дуже багато шкоди, касуючи масово монастирі (особливо на Україні), протегуючи безвірництво. — Але Безбородько, може в великій мірі завдяки своєму вихованню в Київ-Могиланській Академії, не підляг отруйним впливам ані масонським, ані деїстичним, ані матеріялістичним. Він залишився віруючим християнином і навіть прихильником зближення з Католицькою Церквою. З огляду на панування ліберально-вольтеріянських симпатій при дворі Катерини, Безбородько знаходився в трудному становищі в своїй релігійно-церковній діяльності. Але, коли на царськім дворі здобув найбільшу сили Потьомкін (котрий, мимо свого „самодурства“ ставився з пошаною до Церкви й мав навіть симпатії до католициста), за його допомогою Безбородько сприяв організації Католицької Церкви в Російській державі. Зі вступом на престіл Павла I (1796 р.) становище релігійно-церковних справ радикально змінилося. У протилежність своїй матері, Павло I був широю людиною, ворогом релігійного лібералізму й безвірництва і, здається, в значній мірі під впливом Безбородька, навіть прихильником Зєдинення Церков. В перший-же рік панування Павла, Безбородько навязав в імені російського уряду перемови з Мальтійським чином; і при його безпосередній участі відбулося прийняття Мальтійського чина під протекцію Павла, котрий зробився великим магистром сього чину. В 1797 р., знову при участі Безбородька навязані дипломатичні відносини Російської держави з Апостольською Столицею; далі — організовано католицьку митрополію в Російській державі з двома новими римо-католицькими епархіями; в російськім уряді основано спеціальну, окрему колегію (міністерство) для католицьких церковних справ з римо-католицьким митрополитом на чолі; відновлено Берестейську й Луцьку грецько-католицькі епархії, скасовані Катериною; дозволено греко-католикам, прилученим до православія за часів Катерини, вернути до Греко-Католицької Церкви (їх вернуло тоді біля 100.000 чол.); піднесено добробут і становище греко-католицького парафіяльного духовенства (тд. ⁹⁾); нарешті, розпочато перемови про Зєдинення Пра-

⁹⁾ Великою помилкою Безбородька й взагалі тодішнього російського уряду було лише підпорядкування греко-католиків у Російській державі римо-католицькій колегії, без участі в тій ко-

вославної Церкви з Католицькою. Але при самім початку сих переговорів Безбородько помер, а два роки пізніше російськими лібералами в гидкий і брутальний спосіб забитий і імп. Павло I (1801).

За останні два століття справа універсальної Церковної Унії, здається, ніколи не стала так реально й не мала таких великих шансів на успіх, як саме при кінці XVIII в., за панування імп. Павла на російському престолі. В поставленні й підготуванні сеї справи велика роля належить кн. Олександрові Безбородькові (Далі буде)

Бібліографія

Осип Лещук: ГАНЯ. Оповідання на тлі сектанських відносин. Передрук з „Місіонаря“. В-тво Чина св. Василя Великого в Жовкві. 1929. Стр. 110.

Саме тло оповідання для народу „Ганя“ зовсім не опрацьоване. І тут саме й велика хиба сього, в загальному дуже симпатичного, оповідання. Сьогоднішні часи так і просять просто в авторів витворити цього рода літературу, якаб у легкій, белетристичній формі при невеликому вкладі труду з боку читача а з великим зацікавленням, вирішувала й прояснювала науку Христа та виказувала нісенітничі сектантів.

Цього автор на жаль не взяв під увагу, чи радше може зробив це в оповіданні не основою а епізодом. Другою помилкою є само закінчення: чому

„правда побідила“? (стр. 110). Автор трохи за скоро кінчить своє оповідання. Багато краще, на нашу думку, булоби передати відгук смерти малої Гані в душі батька й таким чином його пізніше навернення малоб основу: Ганя випросила собі в Бога навернення тата.

Стиль О. Лещука, простий, невишуканий; тому й промовляє просто до серця. Автор мабуть усвідомлює собі, що пише для широких мас і тому пише добре й приступно. В популярному нашому письменстві і до речі кажучи, в католицько-популярному, О. Лещук займатиме безумовно одно з кращих, визначніших місць. Останній твір („Ганя“) О. Лещука надається до масового поширення серед широких верств наших читачів, заражених комуністичним та сектанським безглуздям. Л. Нигрицький

□═══════════════════════════□

Людина, що приймає часопис і не платить за нього, шкодить не лише нашій пресовій акції, але і своїй власній чести та добрій славі.

легії навіть представника від греко-католиків (Порів.: Полн. Собр. Зак. Росс. Имп. N. 19706). Се підпорядкування греко-католиків латинській владі, яка не розуміла тоді значіння східного обряду, разом з деякими інш. обставинами, повело до усильної латинізації греко-католициста, що в свою чергу викликало незабаром гостру реакцію в знаній діяльності Сімашка, Лузинського, Зубка та ін., які кінець кінцем зірвали зовсім з католицизмом.

ІНТЕРЕС — ПРИЄМНІСТЬ — КУЛЬТУРНІСТЬ

кажуть Вам вступити в члени кооперативи

Видавничий Інститут „ДОБРА КНИЖКА“ Львів, Содова 4.

бо кождий член сеї кооперативи:

причинюється до католицького пресового апостольства на наших землях, через читання видань сеї кооперативи образує й морально розвиває себе та любо проводить вільний час, дістає всі видання власні кооперативи за половину ціни, може отже на тім іще й добрий гріш заробити!

Щоби стати членом кооперативи „Добра Книжка“ треба: 1) прислати 25 зол. на уділ (можна сей уділ сплачувати місячними ратами по 5 зол.), 2) прислати 5 зол. вписового, 3) виповнити і прислати заяву вступлення в члени кооперативи (друковану заяву до підпису висилає „Добра Книжка“ даром) — все те на адресу:

„Добра Книжка“, Львів — Lwów, skr. p. 11.

Нехай не буде доброго українця-християнина, котрий не бувби членом кооперативи „Добра Книжка“!

Видання в. і. „Добра Книжка“ такі:

ІСТОРИЧНІ ПОВІСТІ:

(по 4 зол. за том, для членів тільки по 2 зол.)

Будзиновський: Пригоди Запорозьких скитальців — (190 стор.)

Вволес: Бен Гур (190 стор. + 4 ілюстр.).

Дежеліч: Софію вибрав (232 стор.).

Лещук: Кроваві сліди (164 стор.).

Лотоцький А.: За волю Ірландії (160 ст.).

„ „ Кужіль і меч (170 стор.).

„ „ Лицар в чорнім оксамиті (208 стор.).

Монкевич: Слідами новітніх Запорозьців (спомини з 1918 р. — 208 ст. + 15 іл.).

Монкевич: Чорні Запорозьці (спомини з 1919-20 рр. — 170 стор. + 14 ілюстр.).

Оркзай: Багряний цвіт, 2 томи (324 ст.).

Ценевич: Злощасний самоцвіт (224 ст.).

Єж Т. Т.: Вярмі султана (2 т., друкується).

ІНШІ ПОВІСТІ й ОПОВІДАННЯ: Ціна

Бохенський: Тайна червоного зол.

посольства (друкується).

Гомзин: Прокляті часи 0:50

Делле Граціс: Два вороги. 0:50

Єргензен: Притчі . . . . . 1:—

Кервуд: З тавром убийника . . . . . 4:—

Курдидик: Ясні вогні 0:50

Лягерлеф: Різдваїні рожі 0:50

„ Хустина Вероніки. 0:50

Усі ті видання дістануть члени кооперативи „Добра Книжка“ (котрі вплатають вписове 5 зол. і повний уділ 25 зол.) за половину ціни! Є се чистий інтерес для них (ось приміром: вичислені тут видання кооперативи коштують для нечленів 83 зол. 60 гр., а члени платять за них тільки 41.80 зол., отже мають уже 41.80 зол. зарібку на тих 30 зл., що їх заплатили за вписове й уділ; крім того мають іще сталого уділу 25 зол., котрим можуть розпоряджати після приписів статута кооперативи). Для того кождий мудрий та чесний чоловік, що любить книжку й культуру, не пожаліє гроша і вступить як член до кооперативи:

Видавничий інститут „Добра Книжка“ Львів, ул. Содова 4.

Листи і гроші адресувати так: „Добра Книжка“ — Львів — Lwów, p. skr. 11.

Матісен: Зачарований годинник. 0:50

Полянч: Перша ніч 0:50

Филипчак: Сила волі. 4:80

Честертен: Знак зломаного меча 0:50

КНИЖКИ РІЖНОГО ЗМІСТУ:

А. Б.: Більшовики й селянство 0:50

„ Більшовики й релігія 0:50

„ Мученицьке Мехіко 0:50

Беззен: Парадокси католицизму . . . . . 4:—

Бодревич: Стежечка в рай (маєве набоженство) . . . . . 2:—

Бохенський: Срібні тіни (про кіно й фільму) . . . . . 3:—

Васьків: Де Бога нема (драма, 1 дія) 0:80

„ Жених з міста (ком., 1 дія) 0:80

Вільна школа 0:30

В. Я.: У невидимій сіті (хто панує над свігом) 0:50

Голубець: Галицьке малярство . . . . . 3:—

Западник: Св. Кирило й Методій, апостоли церковного зєдинення 1:50

Кабаровська: Тарас пастушок (песа для дітей) 0:50

Марієнко: Ради для нежонатих. 0:30

Мацелюх: Де нам шукати Бога. 1:50

Ростан: Самарянка (драма) 1:60

Яценків: Нове джерело багатства — шовківництво . . . . . 1:—

та багато інших книжок.

Цінники шлемо даром.